

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Українська академія друкарства
Кафедра видавничої справи та редагування

Наталія ЧЕРНИШ

ОСНОВИ БІБЛІОЛОГІЇ

Навчальний посібник для студентів спеціальності
“Видавнича справа і редагування”

Львів – 2008

ББК __ (_ укр) __
Ч __
УДК _____

Рецензенти:

М. С. Тимошик, д-р філол. наук, проф. (Київський національний університет ім. Тараса Шевченка)

*Друкується за ухвалою Вченої ради Української академії друкарства
(протокол №..... від*)

Черниш Наталія

Ч __ Основи бібліології: Навч. посібник. – Львів: Українська академія друкарства, 2008. – 168 с.

ISBN 966-____-____-__

Висвітлено основні етапи становлення та розвитку системи книгознавчого знання. Подано відомості про книгу як об'єкт бібліологічних досліджень. Значну увагу приділено проблемам формуванню української бібліології. Досліджено питання типології книги як практичної проблеми книгознавства. Наприкінці вміщено додатки методичного спрямування.

Для студентів вищих закладів освіти, які навчаються за спеціальністю Видавнича справа та редагування.

ББК __ (_ укр) __

ISBN 966-____-____-__

© Черниш Н. І., 2008

Передмова	5
1. Бібліологія як наука про книгу та книжкову справу	8
1.1. Визначення книгознавства	8
1.2. Комплекс книгознавчих дисциплін та їх особливості	9
1.3. Проблематика книгознавства	11
1.4. Об'єкт і предмет книгознавства	12
1.5. Методи книгознавства	13
2. Історичні етапи розвитку книгознавства	20
2.1. Становлення науки про книгу в світі	20
2.2. Розвиток українського книгознавства	26
2.3. Діяльність львівського та київського книгознавчих осередків	30
2.4. Сучасні осередки книгознавчих досліджень	35
2.5. Українська книгознавча періодика	37
3. Книга як основний об'єкт книгознавства	46
3.1. Визначення поняття “книга”	46
3.2. Історія розвитку книги	47
3.3. Книга в добу Середньовіччя та Відродження	50
3.4. Розвиток книжкової справи в XVI–XVII ст.	54
3.5. Розвиток книжкової справи у XVIII–XIX ст.	58
3.6. Роль книги в житті суспільства та її місце в системі засобів масової комунікації	62
3.7. Загальні закономірності розвитку книги	64
4. Елементи книги як матеріальної конструкції	70
4.1. Зовнішні елементи	72
4.2. Внутрішні елементи	79
5. Типологія книги як практична проблема книгознавства	90
5.1. Цільове призначення	92
5.2. Аналітико-синтетична переробка інформації	93
5.3. Інформаційні знаки	93

5.4. Матеріальна конструкція	94
5.5. Обсяг.....	94
5.6. Склад основного тексту	94
5.7. Періодичність.....	95
5.8. Структура.....	95
5.9. Інформаційні ознаки (види неперіодичних видань)..	95
Додатки.....	100
Робоча програма курсу за вимогами КМС.....	100
Список рекомендованої літератури до всього курсу	111
Програма семінарських занять з дисципліни “Основи бібліології”	113
Тематика рефератів та контрольних робіт для студентів дистанційної форми навчання.....	117
Питання для проведення контрольних робіт з дисципліни “Основи бібліології”	120
Тестові питання для перевірки знань студентів з дисципліни “Основи бібліології”	122
Видатні книгознавці ХІХ–ХХ ст.	129
Книгознавчі видання 20–30-х рр. ХХ ст.	154

ПЕРЕДМОВА

1.

БІБЛІОЛОГІЯ ЯК НАУКА ПРО КНИГУ ТА КНИЖКОВУ СПРАВУ

**1.1. Визначення
книгознавства**

**1.2. Комплекс книгознавчих
дисциплін та їх особливості**

**1.3. Проблематика
книгознавства**

**1.4. Об'єкт і предмет
книгознавства**

1.5. Методи книгознавства

1.1. Визначення книгознавства

Розпочинаючи вивчення теоретичних проблем книгознавства, необхідно насамперед чітко сформулювати визначення цієї науки. Саме визначення розкриває суть книгознавства, його завдання, дає уявлення про зміст та межі досліджень книги. Розуміння цих проблем у їх сутності дозволяє з'ясувати місце книгознавства в системі інших наук.

Книгознавство – це відносно молода дисципліна, яка зародилася наприкінці XVIII ст., дуже повільно розвивалася у XIX ст., а на початку XX ст. (1910–1935 рр.) стрімко сформувалася. На межі 20–30-х рр. була заборонена і визнана ідеологічно шкідливою наукою. Відродження її пов'язане з хрущовською відлигою (кін. 50-х – поч. 60-х рр. XX ст.). З того часу наука розвивається і привертає увагу багатьох дослідників.

Вперше термін “книгознавство” (рос. “книговедение”) було використано у 1820 р. видатним російським бібліографом В. Анастасевичем. Його праця “*Про необхідність сприяння російському книгознавству*” поклала початок розвитку книгознавчих досліджень. Упродовж століття ця наука про книгу поступово розвивалася, у 40-х рр. XX ст. термін “книгознавство” зникає, а наприкінці 50-х рр. знову відроджується. У 20-х рр. XX ст. паралельно з терміном “книгознавство” широко використовували й термін “бібліологія” на позначення науки про книгу та книжкову справу. Протягом тривалого часу терміном “книгознавство” називали всі аспекти багатогранної діяльності, пов'язані з книгою, а саме практичну та теоретичну роботу із видання, розповсюдження, вивчення і використання книги. В сучасних умовах обидва терміни використовують паралельно.

Розуміння книгознавства як окремої науки сформувалось не одразу. Протягом усього XIX ст. і до 80-х років XX ст. точилися суперечки про його характер. У сучасній теорії щодо визначення книгознавства існує три точки зору.

1. Книгознавство – це єдина комплексна наука про книгу і книжкову справу.

2. Книгознавство – це комплекс, система окремих, цілком самостійних наук про книгу (представники цієї наукової концепції заперечують існування єдиної книгознавчої науки).

3. Книгознавство – це загальна теорія, яку використовують науки про книгу і книжкову справу.

Третя точка зору нині практично не використовується дослідниками, а перші дві перебувають у постійній боротьбі. Історично тлумачення книгознавства як комплексу, системи окремих, цілком самостійних наук склалося раніше, ніж розуміння книгознавства як єдиної комплексної науки. З огляду на це, перша точка зору є прогресивнішою, більш відповідною сучасним завданням книгознавства.

Таким чином, можна подати таке визначення “книгознавства”:

Книгознавство – це комплексна суспільна наука про книгу та книжкову справу, яка вивчає в історичному, сучасному та прогностичному планах процеси створення, розповсюдження і використання творів писемності та друку у суспільстві.

У цьому визначенні можна чітко визначити ключові слова, які є основними для розуміння суті книгознавства:

- *комплексна* (тобто книгознавство сприймається як єдина наука);
- *суспільна* (наука вивчає книгу у взаємозв'язках із суспільством, із читачем);
- *в історичному, сучасному та прогностичному планах* (вивчає книги в конкретних умовах, коли вони з'являлися і починали впливати на читача);
- *твори писемності та друку* (адже книгознавство вивчає як друковану книгу, так і рукописні пам'ятки).

1.2. Комплекс книгознавчих дисциплін та їх особливості

До складу єдиної комплексної науки книгознавства входять споріднені, тісно пов'язані між собою, однак відносно самостійні

дисципліни, які називають дисциплінами книгознавчого циклу, а саме:

1. Видавнича справа – вивчає питання підготовки видань та їх поліграфічного відтворення.

2. Бібліополістика – досліджує книжкову торгівлю, сприяє практичному налагодженню належного розповсюдження видань, вивчає методи й форми пропаганди та реалізації творів друку на книжковому ринку.

3. Бібліотекознавство – вивчає бібліотечну справу, проблеми комплектування фондів бібліотек, організовує спеціальну обробку та зберігання видань, здійснює довідково-інформаційне обслуговування читачів.

4. Бібліографознавство – здійснює опис, облік, систематизацію творів друку, а також займається пропагандою книги та допомагає читачам у її використанні. Завдяки бібліографознавству кожна нація має інформацію про свої культурні й наукові здобутки.

Ці дисципліни книгознавчого циклу мають три особливості, що ускладнюють розуміння книгознавства як єдиної комплексної науки про книгу і книжкову справу:

По-перше, кожна з цих дисциплін книгознавчого циклу, в свою чергу, може поділятися на окремі, відносно самостійні галузі знань. Так, зокрема, до складу видавничої справи входять теорія редагування, економіка видавничої справи, теорія мистецтва книги, основи видавничої техніки та інші відносно самостійні галузі знань.

По-друге, дисципліни книгознавчого циклу існують на трьох рівнях і можуть розглядати факти у трьох часових вимірах: минуле (історія), сучасне (теорія і практика), майбутнє (прогностика). Ці рівні діалектично пов'язані між собою, що дозволяє вивчати минуле, усвідомлювати сучасне і передбачати майбутнє. Варто наголосити, що дисципліни книгознавчого циклу на трьох рівнях відображено у сучасному визначенні книгознавства, де зазначено: “вивчає в історичному, сучасному та прогностичному планах процеси створення, розповсюдження та використання творів писемності та друку у суспільстві”.

По-третє, окремі книгознавчі дисципліни виникають і розвиваються на межі (на стику) з іншими галузями знань. Так, наприклад, соціологія книги та читання виникла на межі із загаль-

ною соціологією, а проблеми психології читання (у відповідному аспекті) досліджуються як в межах загальної психології, так і в науках книгознавчого циклу, зокрема в бібліотекознавстві, видавничій справі, книжковій торгівлі.

Не можна не зауважити, що всі дисципліни книгознавчого циклу єднає книга, однак загалом книгознавство досліджує книгу оригінально, відмінно від інших наук. Якщо представники інших наук орієнтовані виключно на вивчення змісту книг (так, наприклад, як літературознавці досліджують твори письменників), то книгознавці зосереджені на книзі як окремому самостійному явищі. Бібліологія розглядає книгу у двох аспектах:

1. Як явище духовної культури (тобто аналізує зміст книги і літературну форму, в яку втілено цей зміст).

2. Як явище матеріальної культури (тут, передусім, враховують особливості конструювання книги, художнього оформлення, поліграфічного виконання тощо)

Таким чином, книгознавство вивчає книгу як систему, складне, багатогранне явище.

1.3. Проблематика книгознавства

Книгознавство як наука досліджує ряд проблем, пов'язаних з розумінням феномену книги:

1. Книга як складна система. Бібліологія одночасно досліджує і зміст, і матеріальну форму, чого не роблять інші науки.

2. Книга як суспільне явище, що виникає, розвивається й функціонує в суспільстві. Книги немає без суспільства. Воно в особі читачів, авторів, дослідників впливає на книгу вибором певних тем, вимогами досконалого змісту, зручної і якісної матеріальної форми, дешевизни, демократичності книги. Книга, в свою чергу, впливає на суспільство – ідеями, втіленими в ній, фактичним матеріалом, своєю формою.

3. Книга в системі засобів масової комунікації. Бібліологія досліджує переваги книги порівняно з іншими засобами масової комунікації.

4. Книга, що реально існує в багатогранних проявах: дитяча книга, енциклопедія, художня книга. Тому четверта проблема полягає у виробленні наукових критеріїв, за якими ми класифікуємо книгу, – типології видань. Створення сучасної типології

книги допомагає читачам правильно зорієнтуватися на книжковому ринку й вибрати те, що потрібно для дозвілля, навчання, роботи.

1.4. Об'єкт і предмет книгознавства

Для того, щоб усвідомити зміст книгознавства – єдиної комплексної науки – треба визначити її об'єкт, предмет, а також методи, якими книгознавці досліджують книгу.

Щодо визначення об'єкта книгознавства, то у науковців і досі немає єдиної думки. На перший погляд видається, що об'єктом книгознавства повинна бути книга. Проте книгу, зокрема її зміст (а не явище книги як такої), вивчає багато наук, тому таке трактування непереконливе. Загалом існує декілька підходів до визначення об'єкта книгознавства. Різні дослідники:

1. Вивчають книгу як об'єкт книгознавства.
2. Розглядають об'єкт книгознавства як книгу у взаємодії з читачем (тобто книгу як відгук на потреби читача і як фактор впливу на читача).
3. Визначають об'єкт книгознавства як систему “Книга – книжкова справа” (орієнтуючись передусім на підготовку до видання, розповсюдження та використання книги).
4. Розглядають об'єкт книгознавства як систему “Книга ⇔ читач”, приділяючи основну увагу тому, як книга впливає на читача, а читач – на книгу). Ця точка зору є домінуючою в сьогоденні умовах. Сучасні науковці вважають, що система з такими взаємовпливами відповідає вимогам суспільного характеру книгознавства.
5. Аналізують об'єкт книгознавства як систему “Твір ⇔ книга ⇔ читач” (адже один і той самий твір може бути втілений у різних видах видань: збірках, окремих виданнях, зібранні творів тощо).
6. Визначають об'єкт книгознавства як систему “Книга ⇔ книжкова справа ⇔ читач”. Прихильники цієї точки зору підкреслюють, що випуск і розповсюдження книги значною мірою залежить від суспільства, від читача.

Як бачимо, більшість дослідників наголошують на суспільному характері книгознавства, на взаємозв'язках між книгою та читачем, їх взаємовпливах. Таким чином, **об'єкт книгознавства**

– це твори писемності та друку у зв'язках з діяльністю людей, тими умовами, в яких вони виникають та впливають на громадське суспільне життя. **Предмет книгознавства** (тобто зміст цієї науки) становлять закономірності (причини) виникнення, розвитку та функціонування книги у взаємодії з читачем.

1.5. Методи книгознавства

Книгознавство як наука використовує як загальнонаукові, так і специфічні методи дослідження. Власне, комплексний характер книгознавства та складний об'єкт вивчення зумовлюють застосування різних методів, способів та прийомів дослідження. Проблема методу – ключова у бібліології, що підтверджується, зокрема, значною кількістю публікацій, присвячених цьому питанню. Загалом у книгознавстві використовують дві групи методів:

Загальнонаукові методи, тобто такі, якими, окрім книгознавства, користуються й інші науки. До них належать:

- *аналіз* (розчленування й осмислення кожного елемента);
- *синтез* (об'єднання всіх висновків в один).

Ці два методи використовують у видавничій справі при оцінці авторського оригіналу та складанні редакційного висновку, в якому, власне, визначається доцільність публікації твору;

- *історизм* (за цим методом книги розглядають в контексті тих суспільно-історичних обставин, коли вона побачила світ і здійснила вплив на читачів). Його широко використовують у книгознавстві, зокрема у видавничій справі, дослідженні питань історії книги (наприклад, в праці С. Маслова “*Етюди з історії рукописної книги*”).

Спеціальні книгознавчі методи, які не використовує жодна інша наука. Їх багато, і для кожного з етапів розвитку книгознавства характерні певні методи.

До них можна віднести бібліографічний, друкарський (палеографічний), аналітико-тематичний, структурно-типологічний, порівняльно-історичний, функціональний, системний (системно-типологічний) методи. Розглянемо їх детальніше.

Так, за допомогою *бібліографічного методу* твори писемності та друку вивчають за зовнішніми, суто фактичними даними, які входять до складу бібліографічного опису: ім'я автора, назва,

місце та час видання, мова, обсяг, наклад, ціна, наявність ілюстрацій, таблиць тощо. Це один з перших методів, який почали застосовувати книгознавці. Він дозволяє дослідникам зробити суттєві висновки та узагальнення, зокрема при укладанні національної бібліографії, створенні бібліографічних покажчиків давніх видань та ін.

Друкарський (типографський) метод розглядає книгу як явище матеріальної культури, результат друкарського, поліграфічного втілення твору. За цим методом вивчають обкладинку (палітурку), особливості шрифтів, ілюстрацій, книжкових шпальт. Якщо книга не друкована, а рукописна, то метод називають палеографічним (від грец. палео – “давній” і графо – “пишу”).

Аналітико-тематичний метод з'ясує основні теми видань у певній галузі знань чи в певний історичний період, в окремому видавництві або в групі видавництв. Саме цей метод використовують у студентських дослідженнях, він дозволяє робити висновки в курсових і дипломних роботах. За допомогою аналітико-тематичного методу науковець може отримати цінну інформацію про стан книговидавання та спрогнозувати основні теми на майбутнє.

Структурно-типологічний метод вивчає типи та види видань (монографії, підручники, довідники тощо) і визначає їх відсоток у загальному масиві. Використовується при дослідженні значних за обсягом продукції видів літератури. Наприклад, за цим методом визначено, що в Україні 60% видань належать до навчальної літератури.

Що ж стосується *порівняльно-історичного методу*, то він характеризує певний історичний період книговидавання за всіма аспектами, а саме: видавництва, що діяли у визначений час, основні типи їх видань, кількість випущених книг, пріоритетні теми тощо. Він обов'язково передбачає порівняння, зіставлення і ґрунтовні висновки.

Функціональний метод (підхід) започаткував наприкінці 50-х рр. ХХ ст. професор М. Сікорський, автор підручника “*Теорія і практика редагування*”. За цим методом книгу вивчають з позиції читача (реального чи потенційного), у взаємозв'язках зі суспільством (останнє включає такі поняття, як актуальність, злободенність теми, рецензування, громадська оцінка тощо). Функціональний метод передбачає вирішення низки проблем, а саме:

1. Визначення цільового та читацького призначення книги (для якого кола читачів і з якою метою видана, а також як саме буде використовуватись).

2. З'ясування теми, тематики твору, оцінку його наукової, пізнавальної чи художньої цінності.

3. Аналіз відповідності змісту книги, її оформлення цільовому та читацькому призначенню.

4. Оцінку структури (побудови) твору, його жанрових особливостей.

5. Визначення доцільності науково-довідкового апарату з урахуванням цільового та читацького призначення книги.

6. Громадську оцінку твору та книги, рецензії фахівців, відгуки звичайних читачів.

7. Визначення можливих шляхів розповсюдження, реалізації книги (на книжковому ринку, у мережі бібліотек та ін.).

Функціональний метод вимагає від книгознавця:

- володіти змістом твору;
- оцінювати літературне втілення твору (тобто, композицію, фактичний матеріал, мовностилістичні особливості);
- знати читача, його потреби в інформації та можливості її сприйняття.

Саме функціональний метод дозволяє книгознавцям виконати основне завдання – дослідити систему “Книга - читач”, проаналізувати “життя” та функціонування книги в суспільстві.

Системний (системно-типологічний) метод сформувався на початку 70-х рр. XX ст. і отримав теоретичне втілення у працях професора А. Беловіцької, автора підручника “Загальне книгознавство”. За цим методом книгу вивчають як цілісне явище, як систему з єдністю її змісту, матеріально-конструктивної форми (враховуючи всі елементи книги). Цей метод називають також системно-типологічним, оскільки при проведенні досліджень науковці широко використовують сучасну типологію книги. Варто наголосити, що системний метод не заперечує функціональний, а доповнює його, логічно збагачує та поглиблює. У сучасному книгознавстві системний метод набув широкого визнання і використовується багатьма дослідниками книги.

Для дослідження тих чи інших книгознавчих проблем можуть бути використані й інші методи, які базуються на перерахованих вище, зокрема, *тематико-типологічний метод* (він аналізує

пріоритетні теми та їх втілення у виданнях різних типів та видів літератури).

На кожному історичному етапі розвитку книгознавства провідним вважається певний метод. Так, нині дослідники надають перевагу системному методу. Загалом розробка методичного арсеналу книгознавства остаточно не завершена, цей процес продовжується й у сучасних умовах.

Список рекомендованої літератури

- Видавнича справа як складова частина книгознавства
 1. *Бем Г., Вернер Й., Гарт Г.* Видавець майбутнього. Маркетинг і менеджмент у. – К.: Основи, 1994.
 2. *Сміт Д.* Посібник книговидавця. – К.: Любіть Україну, 1999.
 3. *Реалії та перспективи сучасного книжкового ринку*: Зб. статей і матеріали круглого столу “Розвиток інформаційного маркетингу на книжковому ринку України” / Упоряд. Е. Огар. – Львів: Аз-Арт, 1997.
- Бібліополістика як складова частина книгознавства
 4. *Биковський А.* Книжкова торгівля на Україні // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 1.
 5. *Коваль О.* Книговидавничий бізнес в Україні – важко, але не безнадійно / Книга і преса в контексті культурно-історичного розвитку суспільства. – Вип. 2. – Львів: Фенікс, 1998.
 6. *Мигонь К.* Наука о книге: очерк проблематики. – М.: Книга, 1991.
- Бібліотекознавство як складова частина книгознавства
 7. *Абрамов Н., Валеев А., Карташов П.* Библиотековедение. Общий курс. – М.: Книжная палата, 1998.
 8. *Библиотековедение. Проблемы теории*: Учебное пособие / О. Иубарьян. – Л., 1984.
 9. *Каліберда А.* Бібліотечна справа в Україні і проблеми її удосконалення // Вісник Книжкової палати України. – 1997. – № 2.
 10. *Культура читання як проблема педагогічного книгознавства* // Поліграфія і видавнича справа. – Вип. 30.
- Сучасні методи книгознавства

11. *Баренбаум И., Барсуک А.* К вопросу о методах книговедческих дисциплин // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 29.

12. *Барсук А.* Вопросы общей теории книговедения // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 22.

• Суть та значення функціонального підходу в книгознавстві

13. *Баренбаум И.* Функциональный подход и его применения в книговедении // Книга и социальный прогресс. – М., 1986.

14. *Баренбаум И., Барсук А.* К вопросу о методах книговедческих дисциплин // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 29.

15. *Проблемы общей теории книговедения.* Сборник статей / Под ред. Е. Немировского. – М.: Книга, 1978.

16. *Сикорский Н.* Книга. Читатель. Библиотека: Сборник книговедческих работ. – М.: Книга, 1979.

2.

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ КНИГОЗНАВСТВА

**2.1. Становлення науки
про книгу у світі**

**2.2. Розвиток українського
книгознавства**

**2.3. Діяльність
львівського та київського
книгознавчих осередків**

**2.4. Сучасні осередки
книгознавчих досліджень**

**2.5. Українська
книгознавча періодика**

2.1. Становлення науки про книгу в світі

Книгознавчі дослідження завжди привертали увагу науковців, адже книга в усі часи відігравала величезну роль у суспільному та культурному житті.

Вперше книгознавство почали ґрунтовно розробляти у 70-х рр. XVIII ст. Австрійський бібліограф **М. Деніс** написав працю “*Вступ до книгознавства*”, у якій виклав своє розуміння цієї науки. Загалом у книгознавстві він вбачав філологічну науку – бібліографію, що складається з трьох частин:

- історії рукописної та друкованої книги;
- друкарської справи;
- бібліотекознавства та каталогізації (створення бібліографічних каталогів з повними списками всіх випущених книг).

Варто відмітити певну однобічність розуміння книгознавства з акцентом на бібліотечно-бібліографічну справу, характерну для того часу. В цьому проявилася й обмеженість наукових поглядів М. Деніса, адже він не вивчав і не визнавав суспільної ролі книги.

Зацікавлення книгознавчими дослідженнями та, зокрема, бібліографією у широкому розумінні яскраво виявились у кінці XVIII ст. у Франції, де після Великої французької буржуазної революції величезні бібліотеки, що зберігалися у замках, маєтках, монастирях, були націоналізовані. Для каталогізації книг, налагодження наукової обробки видань, серед яких було чимало унікальних як рукописних, так і друкованих, необхідні були фахівці. Тому у великих містах Франції в багатьох навчальних закладах заснували курс бібліографії, який мав історичний характер і включав чотири книгознавчі дисципліни:

- історію письма та рукописної книги;
- історію друкування;
- класифікацію рідкісних книг та методику їх опису;
- методику зберігання книг у бібліотеках.

На початку XIX ст. у Франції завдяки школам книгознавства, які діяли в потужних містах, було сформовано ґрунтовну наукову школу французького книгознавства, яка переважно зосереджувалася на історії книги та бібліографуванні всіх відомих видань (рукописних і друкованих). Цю школу представляли **Е. Пеньо** та **Ф. Еберт**, які вважали, що книгознавство як наука вивчає історію книги крок за кроком та здійснює опис усіх відомих книг різних народів, різних історичних періодів. Таким чином, на початку XIX ст. дослідники до складу книгознавства включали дві науки: історію книги й бібліографію.

На початку XIX ст. в Росії формується національна школа бібліографії, розпочинається ґрунтовна робота з вивчення книги. Тому з 20-х рр. XIX ст. і до середини XIX ст. центром книгознавчих досліджень стає Росія. Засновником російської бібліографії був **В. Сопіков** – засновник наукової бібліографії, автор фундаментального дослідження “*Досвід російської бібліографії*” (1813 р.). Він походив із купецької родини, займався самоосвітою, вивчав мови, цікавився видавничою та книготоргівельною справами. Книгарня В. Сопікова в Санкт-Петербурзі була осередком культурного, літературного життя; саме там зберігалися унікальні книги, зібрані дослідником. Обійнявши посаду головного бібліотекаря Імператорської бібліотеки, В. Сопіков організував та налагодив бібліографічну роботу. Саме він був ініціатором закону про обов’язковий примірник для бібліотеки, що піднесло бібліотечну справу на новий етап розвитку. Заслуги В. Сопікова полягають у тому, що він:

1. Значно розширив завдання бібліографії: на думку В. Сопікова, вона не лише фіксує випущені книги, а й радить читачам, яку літературу слід використовувати. Таким чином виникла рекомендаційна література (списки рекомендованої літератури).

2. Розширив поняття “слов’янське книгодрукування”. Він вважав, що це не лише книги, друковані слов’янськими мовами (російською, українською, білоруською, болгарською), а й книги, видані на території слов’янських держав, незалежно від мови видання.

3. Домігся указу імператора Олександра I. За цим законом кожний видавець зобов’язаний був надсилати один примірник книги в Імператорську бібліотеку. Жодна книга не зникала безслідно. В Україні цей закон діє і в сучасних умовах.

4. Створив унікальну працю “*Досвід російської бібліографії*”, куди включив усі відомі йому російські рукописні й друковані книги, тобто склав національну бібліографію росіян.

Справу В. Сопікова продовжив **В. Анастасевич**, який після його смерті очолив Імператорську бібліотеку. В. Анастасевич походив з України, з родини поміщиків, навчався в Петербурзькому університеті. Він першим у своїх наукових працях використав термін “книгознавство” на позначення окремої науки (“*Про необхідність сприяння російському книгознавству*”, 1820 р.). Заслуги В. Анастасевича в тому, що він:

1. Організував бібліографічну роботу із систематизації та опису журнальних статей.

2. Використав оригінальну схему групування літератури за об’єктами пізнання, висунувши на чільне місце науки про природу, та запровадив систематичний бібліотечний каталог.

3. Першим подав ідею створення бібліографічних товариств, які мали б налагодити належний обмін видань та створення бібліографічних покажчиків різноманітного змісту і призначення, оскільки вважав, що бібліографія відіграє важливу роль у підвищенні рівня освіченості. Щоправда, організувати бібліографічні товариства на початку і в середині XIX ст. не вдалося, оскільки суспільство ще не приділяло книзі достатньо уваги.

З середини XIX ст. центр книгознавства повертається до Європи, де науковці Німеччини та Австрії ґрунтовно розробляють три основні проблеми:

- історія книги;
- бібліотечна справа;
- бібліографія.

Науковці країн Західної Європи – Е. Пеньо, Ф. Еберт, Й. Лелевель, К. Естрейхер – упродовж всього XIX ст. прагнули відмежувати власне бібліографію від книгознавства (часто називаючи його “бібліологією”). Так, Е. Пеньо вважав, що бібліографія охоплює лише питання опису та класифікації видань, а бібліологія є теорією бібліографії (саме таку думку він провадить у “*Тлумачному словнику з бібліології*” (1802 – 1804 рр.)).

Й. Лелевель у своєму відомому науковому трактаті “*Дві бібліографічні книги*” (1823 – 1826 рр.) поглибив розуміння власне бібліографії, до складу якої включив три розділи: науку про рукописи (“графіку”), науку про друковану книгу (“типграфіку”)

та науку про бібліотечну справу (“бібліотекознавство”). Погляди Й. Лелевеля були підтримані багатьма дослідниками книги XIX ст. та визначили основні напрями тогочасних бібліографічних розробок.

Хоча **К. Естрейхер** у своїх працях і не використовував термінів “книгознавство” чи “бібліологія”, він все ж відмежовував бібліографію від книгознавства. Так, вчений розрізняв дві бібліографії: “*чисту*”, яку ототожнював з бібліологією і витлумачував як розділ історії літератури й енциклопедії, та *прикладну*, що вивчає книгу передусім як матеріальну конструкцію (формат, шриффт, друкарське виконання та ін.) в історичному та сучасному аспектах.

Німецькі науковці, зокрема **Ф. Ейхлер**, також вбачали суттєву різницю між власне бібліографією та книгознавством, називаючи останнє “бібліотекознавством” та обмежуючись переважно розробками з історії книги та друкарства. Варто, однак, наголосити, що саме Ф. Ейхлер вперше поставив за мету досліджувати суспільну роль книги, той вплив, який вона здійснює на читача та громадське життя.

Наприкінці XIX ст. центр книгознавства повертається до Росії, де працює вчений **М. Лісовський**, який здійснив вагомий внесок у формування книгознавства як окремої комплексної науки про книгу і книжкову справу. Саме його цілком слушно вважають засновником нових поглядів, що відокремили цю галузь знань від споріднених. У своїх відомих працях “*Книгознавство як предмет викладання, його сутність і завдання*” (1915 р.), “*Книгознавство, його предмет і завдання*” (1922 р.) вчений визначив книгознавство як “**наукову дисципліну, яка об’єднує технічні, теоретичні і практичні знання, дотичні до книги у її минулому та сучасному, та має на меті з’ясувати умови виникнення, розповсюдження й використання творів писемності і друку**”. М. Лісовський запропонував чітку та логічно переконливу структуру книгознавства, поділивши його на три основні розділи: книговиробництво, книгоопис та книгорозповсюдження. Основним завданням книгознавства, на думку науковця, є вивчення еволюції книги у її якісному та кількісному відношеннях, дослідження книги як явища не лише бібліографічного, а й історичного та соціального. М. Лісовський не обмежувався науковою працею, а й провадив значну організаційну справу: був редактором провід-

них спеціалізованих видань “Російська бібліографія” та “Бібліограф”, продуктивно працював у Російському бібліологічному товаристві, вперше розробив і прочитав курс лекцій з книгознавства у Петербурзькому та Московському університетах. Внесок М. Лісовського у книгознавство, яке він розділив на енциклопедичну та соціальну науки, дає підстави вважати його основоположником російського книгознавства, видатним вченим, чий погляд визначили напрям розвитку цієї галузі знань на десятиліття. Заслуга М. Лісовського перед книгознавством полягає в тому, що він:

1. Втілює ідею В. Анастасевича про організацію бібліографічних товариств: на початку ХХ ст. було засноване Московське, Петербурзьке та Одеське бібліографічні товариства;

2. Налагодив випуск книгознавчої періодики, був організатором і редактором двох бібліографічних видань “Російська бібліографія” та “Бібліограф”;

3. Першим розробив навчальний курс книгознавства, викладав книгознавство в Петербурзькому (1913–1916 рр.) та Московському (1916–1919 рр.) університетах.

У ХХ ст. розвиток книгознавства можна умовно поділити на чотири етапи:

20-ті рр. – книгознавство розглядається як історична дисципліна, яка використовує статистику, спогади, складені попередньо описи видань. Це початковий етап узагальнення та суцільного бачення книги.

Кінець 30-х – 40-ві рр. – важливий період з точки зору методології. На основі ідеологічних документів того часу розроблялись методологічні проблеми книги. На першому плані – ідеологічний аспект книги як знаряддя марксистсько-ленінських поглядів. Заперечувалися досягнення попередніх етапів розвитку книгознавства.

50-ті рр. – перша половина 60-х рр. – період відродження книгознавства як комплексної науки. Створюються узагальнені праці про видавничу справу – перший підручник “Лекції з теорії і практики редагування” колективу московських авторів. Створено ряд робіт з історії книгознавства й історії книги – “400 років російського книгодрукування”, “Історія книги” (Є. Кацпржак), “Історія книги” (Й. Баренбаум, О. Давидова).

Сучасний етап – підвищена увага дослідників до історичних проблем: історії книги, видавництва, книгарень, бібліотек, життя та діяльності видатних діячів книги. Практичний напрям – робота окремих видавництв, розробка певних видів літератури, тишів видань.

Перша третина ХХ ст. засвідчила активізацію книгознавчих досліджень у багатьох аспектах: так званому “функціональному книгознавстві” (О. Ловягін), філософії книги (М. Куфасв), бібліопсихології (М. Рубакін), історії книги і друкарства (П. Берков, В. Люблінський) та ін. Однак, спроби тоталітарного режиму політизувати книгознавство, обмежити його завдання лише “вивченням книги як особливої форми ідеології”, що призвело до заперечення книгознавчої спадщини видатних дослідників – бібліографів, істориків, бібліотекознавців – та заборони їхніх праць, мали вкрай негативні наслідки. На межі 20–30-х рр. було припинено діяльність книгознавчих дослідницьких осередків, закрито наукові та бібліографічні товариства, перестали видаватися книгознавчі часописи і наукові збірники. Книгознавство було проголошено буржуазною наукою, шкідливою для народу і суспільства, та заборонено.

Відродження книгознавства як науки про книгу та книжкову справу відбулося наприкінці 50-х рр. і було пов’язане з “інформаційним вибухом” – різким зростанням кількості друкованих видань, збільшенням фондів книгозбірень та певними труднощами у пошуку необхідної інформації, що з ними стикалися читачі. Окремі науковці, зокрема М. Мак-Люен у праці “*Галактика Гутенберга*”, Р. Ескарпі у дослідженні “*Революція у світі книг*” висловлювали думку, що книга вичерпала свої можливості і повинна поступитися місцем новим засобам комунікації. Насправді й досі прогнози, пов’язані з відмиранням традиційних друкованих форм реєстрації та розповсюдження інформації (книг, газет, журналів тощо), не знайшли підтвердження. Щорічне зростання числа друкованих видань як у світі загалом, так і в тих країнах, які створили розвинуту мережу електронних засобів масової комунікації, становить понад 3 % та не має тенденції до зменшення.

Значну роль у формуванні методологічних настанов комплексної науки про книгу та книжкову справу відіграла функціональна школа книгознавства, засновником якої був професор **М. Сікорський**. Завдяки його зусиллям було об’єднано наукові

кадри книгознавців, започатковано розв'язання загальних проблем історії, теорії та методики книгознавства, розпочато випуски фундаментального наукового збірника *“Книга. Дослідження та матеріали”* (виходить з 1959 р.). Вчений очолював Комісію комплексного вивчення книги при Науковій раді АН СРСР з історії світової культури, керував найбільшою бібліотекою СРСР, завідував кафедрою редагування та книгознавства Московського поліграфічного інституту. Діяльність М. Сікорського та його учнів, серед яких – А. Беловіцька, інших видатних книгознавців 60–90-х рр. ХХ ст. (передусім Й. Баренбаума, А. Гречихіна, Є. Немировського, О. Мильнікова, Д. Ленського) не лише сприяла усвідомленню статусу книгознавства як об'єктивної необхідної інтегративної науки, а дала змогу чітко визначити його об'єкт, предмет та структуру, збагатити арсенал методів, що ними оперує книгознавство (зокрема, сам М. Сікорський розробив функціональний метод, а А. Беловіцька – системно-типологічний). Започатковані в 1971 р. конференції з книгознавства (відбуваються раз на чотири роки) мали на меті опрацювання теоретичних і методичних аспектів науки про книгу, налагодження зв'язків книгознавства і практики книжкової справи, залучення широкого кола науковців до історичних та актуальних проблем книговидання, бібліографознавства, бібліотечної роботи.

У сучасних умовах бібліологія як комплексна суспільна наука про книгу та книжкову справу стрімко розвивається, адже книга продовжує відігравати важливу роль у житті суспільства, є невід'ємною складовою його культури. Перспективними напрямками розвитку книгознавства можна назвати:

- створення узагальнюючих праць з історії книги, видавничої справи;
- розвиток бібліотечної та бібліографічної літератури, створення різноманітних каталогів літератури, опис раніше закритих масивів видань.

2.2. Розвиток українського книгознавства

Любов до книги, усвідомлення її важливості здавна притаманні українцям. Наші предки розуміли, що саме книга акумулює духовний потенціал нації. Українська рукописна книга XI–XIV ст. була винятковим явищем книжкового мистецтва.

Про це свідчать пропорційність елементів, досконалі шрифти, надзвичайно яскраві ілюстрації, опатні оправы. Прикладом любові до книги можна назвати найбільшу в Європі на той час книгозбірню, якою володів київський князь Ярослав Мудрий, і яка налічувала 1100 томів. З XV по XVII ст. книгодрукування було дуже розповсюдженим на теренах України. З огляду на книжкову культуру якість тогочасних видань була надзвичайно високою.

Вчені вважають, що передумовою розвитку українського книгознавства є поступ історичної, історико-літературної та палеографічної науки. Особливого розвитку бібліологія набула в 50–60-х рр. XIX ст., коли її усвідомлюють як окрему науку. Розпочинаються дослідження українських стародруків і створення бібліографічних покажчиків. В цей час Європа ототожнює книгознавство з бібліографією, що впливає і на дослідження українців. Значний вплив на розвиток української книги мала німецька школа (бібліографія та історія книги). І впродовж другої половини XIX ст. по всій території сучасної України розповсюджуються бібліографічні дослідження.

В 1849–1850 рр. **М. Максимович** створює покажчик “*Книжная старина Южнорусская*”, в якому є розширені бібліографічні описи з характеристикою видань. Цей твір вважається однією з перших українських бібліографічних праць.

Пізніше осередком книгознавчих досліджень стає Чернігів, де видається газета “*Черниговские губернские ведомости*”. Саме на сторінках цієї газети відомий етнограф **П. Єфименко** вміщував бібліографічні замітки – короткі рецензії на нові праці.

Відомою працею середини XIX ст. є “*Опыт указателя источников для изучения Малороссийского края*”, виданий у 1853 р. **О. Лазаревським**.

З середини XIX ст. надзвичайно активно розгортаються книжкові дослідження і у Львові. Осередком таких досліджень був так званий Народний дім, який мав потужну бібліотеку. Видатним українським бібліографом середини – II половини XIX ст. був **Я. Головацький**, який уклав три бібліографічні праці: “*Библиография Галицко-Русская в 1772– 1848 гг.*”, “*Библиографические находки во Львове*” (про рідкісні стародруки) та “*Дополнение к очерку Славяно-Русской библиографии В. М. Ундольского*”. Ці праці датуються 60–70 рр. XIX ст. і продовжують загальний для Європи напрям бібліографічних розробок.

Яскраво представлений в українському книгознавстві й напрям, пов'язаний з історією книги, накопиченням та збереженням в бібліотеках цінних видань.

В другій половині XIX ст. у Львові працював колекціонер і дослідник стародруків **А. Петрушевич**, який написав декілька важливих історичних праць (“*О начале книгопечатания на Руси вообще и в городе Львове в особенности*”, “*Хронологическая роспись церковных и мирских русско-словенских книг, напечатанных кирилловскими буквами в городе Львове*” та ін.), які поєднують бібліографічні та історико-книгознавчі дослідження.

У 80-х рр. розпочинає свої бібліографічні публікації найвидатніший український бібліограф кінця XIX – початку XX ст. **Іван Омелянович Левицький**. Він жив у Львові й досліджував українські книги (трохи менше часописи), випущені на теренах Австро-Угорщини. Основна бібліографічна праця вченого – “*Галицько-Руська бібліографія*”, в якій описано всі книги, надруковані українською мовою в Австро-Угорщині. Це велика, копітка праця, пов'язана з віднаходженням книжок, бо І. Левицький описував лише ті видання, які бачив і тримав у руках, тобто використовував принцип *de visu* (від лат. – “на власні очі, як очевидець”). І. Левицький став найвідомішим бібліографом у Європі.

Із заснуванням у 1873 р. Товариства ім. Т. Шевченка і його перетворенням у **Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ)**, вчені Галичини розпочинають окремі книжкові дослідження. Найвидатнішими бібліографами тих років були І. Франко, М. Павлик і В. Доманицький.

Іван Франко уклад бібліографічний покажчик “*Матеріали до галицької бібліографії*”, в якому об'єднав видання різних, навіть найдрібніших друкарень і непомітних авторів. І. Франко був надзвичайно прискіпливим і методичним: він розробив загальний план покажчика (хронологічний, а в його межах – алфавітний), сформував план опису кожної книги. Покажчик Франка містив також об'єктивну й справедливую оцінку видань.

Не менш відомим діячем був **Михайло Павлик**, який написав покажчик “*Спис творів І. Франка за перше 25-ліття його літературної діяльності*”. Після відкриття бібліотеки НТШ у 1893 р. Павлик став її першим директором.

Відомим бібліографом кінця XIX ст. був **Василь Доманицький**, який склав ґрунтовний бібліографічний покажчик

публікацій періодичного органу НТШ – “Покажчик змісту *“Літературно-наукового вісника”*”. Покажчик Доманицького пізніше доопрацював І. Франко.

З 80-х рр. ХІХ ст. важливими книгознавчими осередками стають Харків та Одеса. До революції 1917 р. в Харкові працювали відомі бібліографи, книгознавці, зокрема **Христина Алчевська**, яка розробляла проблеми так званої рекомендаційної бібліографії, тобто джерел для самоосвіти. Вона розробила тритомний покажчик *“Что читать народу”*, де були перераховані книги, які слід було читати для самоосвіти. Після революції 1917 р. Харків став потужним книгознавчим центром. Тут до 1970-х рр. ХХ ст. перебувала Книжкова палата України, яка вела статистику друку та розробляла інші проблеми книжкової справи.

В Одесі був осередок бібліографічних досліджень, який очолював відомий український бібліограф **Михайло Комаров**. Вчений працював над укладанням цінних бібліографічних праць, найважливішою з яких був *“Бібліографічний покажчик нової української літератури (1798–1883 рр.)”*. М. Комаров вважається засновником нової української бібліографії, оскільки першим звернув увагу на необхідність укладання національної бібліографії. Крім того, укладав оригінальні покажчики: *“Бібліографія з питань українського фольклору”*, *“Українська драматургія”*, *“Шевченко в літературі и искусстве”*.

Таким чином, на початку ХХ ст. в Україні проводилися цікаві дослідження книги у трьох тематичних напрямках:

1. Розробка бібліографічних покажчиків – переважно української книги (як стародрукованої, так і сучасної).
2. Рекомендаційна бібліографія (зокрема, праці Х. Алчевської).
3. Дослідження з історії книги / книгодрукування.

Проте, існував недолік: всі навколокнижкові дослідження здійснювали ентузіасти – видатні науковці, для яких книга була однією з галузей наукових зацікавлень, а фахових дослідників, зосереджених виключно на книзі, не було. До того ж, на кінець ХІХ ст. в Україні не було сформовано наукових осередків, які б об’єднали зусилля окремих вчених і піднесли книгознавчу роботу на вищий рівень.

2.3. Діяльність львівського та київського книгознавчих осередків

У 1909 р. у межах Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові було створено спеціалізований центр, який займався проблемами української книги (передусім, вивчав історію книги та укладав книгознавчі праці) – **бібліографічну комісію**. Ця комісія опікувалася трьома проблемами:

1. Створення різноманітних бібліографічних праць, оскільки треба було зберегти відомості про всі українські видання, випущені на теренах Австро-Угорщини.

2. Створення наукових засад бібліографічного опису книг і часописів.

3. Видання книгознавчих часописів, оприлюднення результатів праці науковців.

Комісія досліджувала українську книгу та бібліографію і ставила за мету створити повний перелік українських книг під назвою “*Національна бібліографія*”, починаючи з “*Енеїди*” І. Котляревського (1798 р.). Важливу роль у створення комісії відіграв український бібліограф і бібліотекар **Зенон Кузеля**, який на той час перебував у Відні й був поінформованим про стан європейської бібліографії. В 1908 р. З. Кузеля написав до НТШ листа “*В справі української бібліографії*”, в якому чітко розроблено наукову програму діяльності бібліографічного осередку й накреслено основні напрямки роботи. Фактично, З. Кузеля став ініціатором створення бібліографічної комісії при НТШ.

До складу комісії увійшли відомі науковці, які мали в сфері своїх зацікавлень книгу й книгознавство: М. Грушевський, І. Свенціцький, І. Кревецький, І. Франко, В. Доманицький, М. Комаров. Очолив комісію І. О. Левицький.

Бібліографічна комісія надзвичайно плідно працювала в різні роки. В її діяльності можна видалити 3 періоди:

I. Довоєнний (початковий), що тривав з 1909 по 1913 р. (в цей рік помер Левицький, що суттєво вплинуло на роботу комісії).

II. Воєнний (до 1922 р.) – найгірший період для комісії, оскільки чимало вчених служило у війську. До того ж, під час окупації було знищено бібліотеку НТШ.

III. Повоєнний (1922–1939 рр.). Комісію очолив В. Дорошенко.

В 1939 р. діяльність НТШ і бібліографічної комісії зокрема було припинено.

Комісія проводила свою роботу досить організовано. Її члени збиралися приблизно один раз на рік (на початках діяльності – два рази), обговорювали наукові проблеми, виголошували реферати, які пізніше були рекомендовані до друку. В 1923 р. до складу комісії увійшли науковці з інших міст, зокрема з Києва: Ю. Меженко, В. Сімович, Л. Биковський. Всі дослідження науковців комісії публікували, для цього використовували:

1. Різноманітні часописи НТШ (“Літературно-науковий вісник”, “Записки НТШ”, “Стара Україна”). Часопис “*Стара Україна*” виходив в 1924–1925 рр., головним редактором був І. Кривецький. Основне місце в цьому часописі посідали історичні матеріали. В 1924 р. було видано спеціальний випуск з нагоди 350-ї річниці українського друкарства.

2. Різноманітні спеціалізовані книгознавчі часописи, зокрема “*Бібліологічні вісті*” (1923–1932 рр., Київ), “*Книжка*” (1922–1923 рр., Станіслав), “*Книголюб*” (видавався Українським товариством прихильників книги у Празі).

З 1937 р. бібліографічна комісія НТШ почала випуск власного спеціалізованого видання “*Українська книга*” – щомісячного журналу, який виходив до кінця 1939 р. у Львові, а в 1941–1943 рр. мав річні номери, випущені в Кракові. Часопис містив результати досліджень з бібліографії членів комісії і публікував матеріали у рубриках “Історичне книгознавство”, “Бібліотекознавство”, “Мистецтво книги”, “Бібліографія”, “Книжкова справа в сучасному”, “Нові видання” і “Рецензії”. Часопис “*Українська книга*” мав спеціальний випуск, присвячений 450-й річниці українського друкарства у Кракові.

3. Центральним напрямом видавничої діяльності бібліографічної комісії НТШ був випуск ґрунтовних наукових праць у серії “*Матеріали до української бібліографії*”. Загалом було випущено сім окремих видань в межах цієї серії.

В I–III томах містилося дослідження І. О. Левицького “*Українська бібліографія Австро-Угорщини 1887–1890 рр.*” (щоправда, було обліковано видання загалом до 1893 р.). Тут були зареєстровані всі українські книги, випущені в Австро-Угорщині, – твори про

Україну, публікації в періодиці. Це фундаментальне дослідження, яке базується на реальних виданнях, описаних за принципом *de visu*.

IV том містить працю В. Дорошенка “*Спис творів І. Франка з додатком статей про нього і рецензій на його писання*” і поділяється на два випуски. Перший, опублікований в 1917 р., подає описи літературних творів І. Франка, частково критику і публіцистику. Другий випуск вийшов аж у 1930 р. і вміщує завершення критики і публіцистики Франка. В основу праці Дорошенка було покладено відомий бібліографічний покажчик М. Павлика, який стосувався опису праць І. Франка за перші 25 років діяльності.

V том з’явився у 1924 р. і містив працю І. Калиновича “*Бібліографія українознавства за 1914–1923 рр. (Історія України)*”.

Том VI – це бібліографічне дослідження В. Дорошенка “*Гете в українських перекладах, переспівах та наслідуваннях*”. Це невелика за обсягом праця (всього 12 сторінок), яка містить описи всіх перекладів Гете українською.

Том VII вийшов у 1937 р. До нього ввійшли “*Матеріали до бібліографії Січових Стрільців*”, укладені І. Шендриком, який очолював видавництво генерального штабу української армії під час українсько-польської війни. Після 1937 р. видання зі серії не виходили з відомих політичних причин.

Всі видання серії – матеріали до української бібліографії є надзвичайно цінними з таких міркувань:

- вони *всі* українознавчі, дотичні до національних проблем;
- всі видання є методично довершеними (з огляду на стан бібліографії першої третини XIX ст.);
- всі видання відрізняються високою культурою, мають різноманітні додаткові елементи (передусім, покажчики).

Також всі праці серії пройшли наукову апробацію в бібліографічній комісії, обговорення на засіданнях осередку.

Таким чином, бібліографічна комісія НТШ працювала надзвичайно плідно, мала великі видавничі здобутки, внесла вагомий внесок у розвиток української книгознавчої думки XX ст.

Київ – столиця України, центр культурного життя, ще в XIX ст. мав декілька осередків переважно історичного спрямування, які в колі своїх зацікавлень розглядали й українську книгу. Це були, передусім, історичні товариства (особливо товариство Нестора-літописця), які досліджували проблеми історії українсь-

кої книги, розробляли бібліографічні покажчики українських стародруків. Така тематика зумовлена кількома причинами:

1. У Києві було зосереджено чимало книжкових багатств України – рукописних і друкованих, зокрема в книгозбірнях Києво-Печерської Лаври, Михайлівського монастиря, приватних бібліотеках;

2. На той час європейська книгознавча думка обмежувала бібліологію лише бібліографією та історією книги;

3. В Україні не було кваліфікованих книгознавців.

Після Жовтневого перевороту 1917 р. в Україну повернувся відомий науковець **Юрій Меженко**, який навчався в університетах Петербурга та Москви, де прослухав курс М. Лісовського з книгознавства і мав знання, необхідні для розбудови української бібліології. В цей час гостро постали проблеми організації книжкової справи і книжкового руху. Потрібно було створити національну книгозбірню, центр статистичних досліджень, сховище обов'язкових примірників, налагодити облік і наукове дослідження української книги.

В 1918 р. найбільші бібліотеки Києва були об'єднані в одну, що отримала назву Всенародна бібліотека України. Окрім самого Ю. Меженка до праці були залучені й інші видатні українські книгознавці – І. Кревецький, Л. Биковський. Бібліотека видавала періодичний орган “*Книжковий вісник*” і організувала діяльність інших бібліотек, була тим потужним центром, який започаткував сучасну бібліотечну справу.

В тому ж 1918 р. у Харкові, другому за значенням місті України, було засновано Головну українську книжкову палату. Спочатку Книжкова палата працювала в Києві, однак дуже швидко була переведена до Харкова, який став книгознавчим осередком України. Нині Книжкова палата знову перебуває в Києві. Це центр державної реєстрації і опрацювання обов'язкового сигнального примірника, укладач різноманітних бібліографічних видань, зокрема “*Літопису книг України*” і “*Нових видань України*”. Книжкова палата так само, як і інші осередки, об'єднала дослідників української книги. Так, тривалий час тут працював Михайло Ясинський, автор монографії про Михайла Комарова.

Не менш важливою подією в розвитку українського книгознавства, зокрема після 1917 р., було створення наукового центру з вивчення проблем книги. Таким осередком став **Український**

науковий інститут книгознавства (УНІК), який розпочав свою діяльність в 1922 р. Завдяки керівництву Ю. Меженка, об'єднанню зусиль найвидатніших українських дослідників книги (зокрема, С. Маслова, Д. Балики, П. Попова) УНІК став європейським центром книгознавства, найавторитетнішим книжковим осередком, діяльність якого впливає і на сучасні дослідження книги. Завдання УНІКу полягали у вирішенні таких проблем:

1. Розробка загальних питань книгознавства, теорії книги. Це унікальне завдання: жодний осередок на той час не займався теорією книги. Передусім ці питання розробляли М. Куфасв у праці “*Філософія книги*”, І. Калинович у статті “*Тайна і святиня книги*”, Л. Биковський у статті “*Книгознавство*” тощо.

2. Проблема, пов'язана з визначенням, збиранням та опрацюванням української книги. В УНІКу вперше було наведено наукове визначення поняття “українська книга”. Це – книга:

- надрукована на території України (будь-яка, незалежно від мови, автора);
- надрукована українською мовою за межами України;
- матеріали про Україну, надруковані українською чи будь-якою іноземною мовою за межами України (наприклад, праця “*Of Ukraine*”, опублікована в США).

Таким чином, розроблене в УНІКу тлумачення української книги, є доволі широким, включає численні видання українознавчої тематики, видрукувані в різних регіонах і частинах світу.

3. Рекламно-організаційне завдання. В історичних умовах 20-х рр. треба було поширювати любов до читання, пропагувати книгу. Працівники інституту організовували книжкові виставки, пересувні бібліотеки, зустрічі з письменниками, авторами видань – тобто наближали книгу до широких народних мас.

4. УНІК налагоджував випуск різноманітних видань, пов'язаних з книжковою справою. Передусім, було створено бібліотечку науково-популярних та наукових праць, виданих УНІКом. До складу цієї бібліотечки увійшли праці С. Маслова “*Рукописна книга*” і “*Українська друкована книга XVI–XVIII ст.*”, П. Попова “*Друкарство: його початок і поширення в Європі*”, Д. Балики “*Бібліотека*”.

З 1923 р. в УНІКу видавався найавторитетніший книгознавчий часопис “*Бібліологічні вісті*”.

Національний характер роботи УНІКу, спрямований на дослідження української книги, призвели до звинувачень в на-

ціоналізмі. З 1929 р. почалися репресії проти науковців, Ю. Меженко був заарештований і виїхав після арешту за межі України, працював в Петербурзі. В 1932 р. УНІК і часопис “*Бібліологічні вісті*” було закрито. Українське книгознавство, як і книгознавство взагалі, було заборонено.

2.4. Сучасні осередки книгознавчих досліджень

Книжкова палата України пройшла важкий і тернистий шлях свого становлення та розвитку. Разом з державною бібліографією та її друкованим органом – літописами – Палата розвивалась та удосконалювалась і стала центром державної бібліографії.

Основними напрямками наукової діяльності Книжкової палати України є внесок у розвиток науки, культури, освіти, бібліографічної, книговидавничої й бібліотечної справи, інформатизації суспільства, збереження й пропаганда української книги. Її наукова діяльність знаходить свій вияв в організації та здійсненні багатоаспектного вивчення книги та преси.

Книгознавство як комплексну науку про книгу й книжкову справу представлено в науковій діяльності Палати самостійними, проте тісно пов'язаними напрямками, серед яких особливе місце займає бібліографознавство. Протягом десятиліть у Палаті створюється методологічна база для аналізу й узагальнення фактичного матеріалу, досліджуються закономірності розвитку, функції, об'єкти, методи бібліографії, розробляється система термінів, відеотипологічна структура, проводиться різностороння науково-методична робота з удосконалення бібліографічного опису літератури та уточнення принципів відображення матеріалів в органах державної бібліографії і зведених бібліографічних працях, обґрунтовується система бібліографічного обслуговування користувачів бібліографічної інформації, розробляються методи й правила бібліографічної роботи, питання міжнародного співробітництва.

Наукові дослідження в бібліографознавстві проходять у процесі його безперервного взаємозв'язку з бібліографією як галуззю її науково-практичної діяльності, інформатикою й іншими спорідненими дисциплінами суспільних наук. Здійснюючи державну бібліографію, Книжкова палата щорічно бібліографічно

опрацьовує, піддаючи обліку та реєстрації, опису, класифікації і каталогізації до 120 тис. одиниць усіх видів друку. За 85 років свого існування Палатою бібліографічно опрацьовано понад 12,5 млн. одиниць друкованої продукції. Вона створює і видає поточні, кумулятивні, ретроспективні бібліографічні покажчики, реферативні журнали та інші універсальні бібліографічні видання, конче необхідні для наукових установ, бібліотек й інших творчих організацій. У 1996 році було відновлено започатковану ще в 20-х роках традицію створення бібліографії літератури мовами національних меншин України.

Здійснено ряд наукових досліджень у галузі реферування інформації, зокрема генерування реферативної інформації та розроблення методики наповнення її баз даних. Розгалужена система бібліографічної інформації Палати всебічно охоплює всі видання України і є найвагомішою складовою частиною загальнодержавної системи бібліографічної інформації,

Для класифікаційних потреб і введення української термінології в інформаційну галузь проведено наукову роботу з удосконалення та уточнення наукової галузевої термінології, впровадження класифікаційної системи УДК і видання таблиць УДК українською мовою.

Дослідження процесів розповсюдження книги, впровадження системи Міжнародної стандартної нумерації книг (ISBN) дозволило Палаті розробити концепцію створення національної інформаційної книготорговельної мережі, реалізацію положень якої успішно розпочато.

Книжкова палата здійснює багатопланову статистику друку: поточний облік друкованої продукції, щорічні узагальнюючі її розробки і порівняльні аналізи статистичних даних про випуск творів друку. Статистичні матеріали Палати є базою для дослідження тенденцій і перспектив розвитку книговидавничої справи в Україні.

Чимало зроблено Книжковою палатою в здійсненні централізованої каталогізації і класифікації літератури. Випуск бібліографічних карток на книги, журнальні статті та рецензії значною мірою сприяє підвищенню науково-методичного рівня довідково-бібліографічного апарату бібліотек та економії робочого часу бібліотечних працівників. А картковий репертуар ка-

талоїв Палати дозволяє їй проводити велику й різноманітну за своїм характером і змістом довідково-бібліографічну роботу.

Теоретичні узагальнення наукових досліджень Книжкової палати в галузі історії та практики державної бібліографії та книгознавства, розроблення актуальних проблем книговидання і друкованих засобів масової інформації одержують своє висвітлення в цілому ряді монографій, статей, методичних і навчальних посібників на сторінках журналу “Вісник Книжкової палати” й інших публікаціях.

2.5. Українська книгознавча періодика

Розквіт української книгознавчої періодики тісно пов'язаний з розквітом українського книговидання та бібліології. Найбільше журналів і газет виходило в 20–30 роках і потім з середини 90-х рр. ХХ ст.

Першим книгознавчим часописом був “*Книгарь*”, який виходив у Києві за редакцією Миколи Зерова в 1917–1920 рр. Цей часопис визначив структуру й зміст усіх наступних книгознавчих видань. Він складався з чотирьох частин:

- статті, які висвітлювали проблеми літератури;
- бібліографія видань, тобто створення повного переліку тогочасних українських видань;
- рецензії на випущені книги;
- статті теоретичного та історичного характеру з історії книги, книгознавства, бібліографії.

Пізніше виходили такі видання як “*Книжковий вісник*” (1919 р., орган Всенародної бібліотеки України); часопис “*Голос друку*” (вів статистику видань); часопис “*Книгарь*” (1923–1924 рр.); часопис “*Книга*”, який з часом перетворився на “*Нову книгу*” (1924–1925 рр.). Останні два видання були дуже політизованими й багато уваги приділяли поширенню українських видань.

Головним тогочасним виданням був часопис “*Бібліологічні вісті*”, заснований у 1922 р. Українським науковим інститутом книгознавства. Головним редактором був Юрій Меженко. В часописі публікувалися праці науковців УНІКу (Ю. Меженка, С. Маслова, П. Попова, М. Ясинського), бібліографічної комісії НТШ (І. Кривецького, І. Свенціцького), зарубіжних книгознавців, які з різних причин виїхали за межі України (С. Сірополко,

Л. Биковський, В. Симович). “*Бібліологічні вісті*” розглядали теоретичні проблеми книгознавства. У часописі було три основних розділи:

- теорія книги – статті, які досліджували теоретичні проблеми книгознавства;
- історія книжкової справи, книжкового руху, української книги, друкарства;
- найцікавіший розділ – “Хроніки”. У ньому вміщували відомості про тогочасне книжкове життя – відкриття виставок, конференцій, роботу музеїв, архівів, бібліотек, аналіз найкращих публікацій з європейських журналів, тобто було надзвичайно багато інформації, яка цікавить і сучасних науковців.

Часопис було закрито в 1932 р. у зв’язку зі заборонаю книгознавства.

На західноукраїнських землях теж було чимало книгознавчих видань: виходили часописи “*Книжка*”, “*Стара Україна*”, “*Бібліотечний порадник*”, “*Українська книга*”, “*Книжник*” тощо.

Часопис “*Книжка*” видавався в Станіславові (тепер – Івано-Франківськ) в 1921–1923 рр.

“*Стара Україна*” – загальнокультурологічний часопис, у якому багато місця відводилось книзі, зокрема історії української книги. Часопис видавався у 1924–1925 рр. у Львові бібліографічною комісією Наукового товариства ім. Т. Шевченка.

“*Українська книга*”. Видавався з 1937 до 1939 рр., пізніше – в 1941 – 1943 рр. в Кракові. Це був орган бібліографічної комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка. В часописі розглядались різні питання бібліотечної справи, бібліографії, історії книги. Проте, не було відомостей про видавничу справу.

Нині в Україні видається приблизно 30 видань, призначених для дослідників книги та видавців. Найголовніші з них:

“*Наукові праці національної бібліотеки України ім. Вернадського*”. Це – щорічне видання, друкує теоретичні статті з книгознавства й бібліотечної справи.

Впродовж 1994–2007 рр. публікувався часопис “*Друкарство*”, який розглядав безліч питань, зокрема з технології, і містив статті трьох тематичних напрямків з книгознавства:

- історія книги й друкарства;
- теорія видавничої справи (рубрика “Заочний університет видавця”, планувалося додати розділ “Авторське право”);

- оформлення видань, культура книги.

Протягом 1994–2006 рр. виходив часопис “Палітра друку”, який окрім питань технології друку розглядав і проблеми видавничої справи.

Українська академія друкарства видає наукові збірники “Поліграфія та видавнича справа” (з 1964 р.), “Кваліологія книги” (з 1996 р.) та “Наукові записки” (з 1999 р.). Кафедра видавничої справи та редагування випускає науковий збірник “Книга і преса в контексті соціокультурного розвитку суспільства”.

Список рекомендованої літератури

- Розвиток книгознавства у XVIII–XIX ст.
 1. Беловицкая А. Общее книговедение. – М.: Книга, 1987.
 2. Запаско Я. З історії книги на Україні: Збірник статей. – К.: Наукова думка, 1978.
 3. Здобнов Н. Избранное: Труды по книговедению и библиографоведению. – М.: Книга, 1980.
 4. Історія розвитку українського друкарства // Вісник Книжкової палати. – 2000. – № 11.
 5. Немировский Е., Горбачовский Б. С книгой через века и страны. – М.: Книга, 1964.
 6. Огієнко І. Історія українського друкарства. – К.: Либідь, 1994.
- Розвиток книгознавства у першій половині XX ст.
 7. Беловицкая А. Общее книговедение. – М.: Книга, 1987.
 8. Мигонь К. Наука о книге: Очерк проблематики. – М.: Книга, 1991.
 9. Рубакин М. Избранное: В 2 т. – Т.1. – М.: Книга, 1975.
- Українське книгознавство у XIX ст.
 10. Голубицький В. Українське книгознавство // Бібліотечний вісник. – 1994. – № 5-6.
 11. Гуменюк М. Біля джерел української радянської бібліографії. – Л., 1983.
 12. Солонська А. До історії книжкової торгівлі 20-30-их р. на Україні // Бібліотечний вісник. – 1996. – № 5.
- Український науковий інститут книгознавства (УНІК) як центр книгознавчих досліджень в Україні

13. *Бібліологічні вісті, 1923–1930*: Систематичний анотований покажчик / Уклад. Г. Ковальчук: Національна парламентська бібліотека. – К.: Абрис, 1996.

14. *Гуменок М.* Журнал “Бібліологічні вісті” (1923–1930) // Біла джерел української радянської бібліографії. – К., 1991.

15. *Дашкевич Я.* “Бібліологічні вісті” – ідеї та люди // Книжник. – 1991. – № 1.

16. *З історії УНІК* // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 2.

17. *Ковальчук Г.* Видавнича діяльність УНІКу // Бібліологічні вісті. – 1997. – № 2.

18. *Ковальчук Г.* Феномен УНІКу // Книжник. – 1991. – № 2.

19. *Королевич Н., Лазерний А.* “Прекрасно предагований фаховий журнал” // Книжник.

20. *Ковальчук Г.* УНІК: історія та наукова діяльність // Бібліотекознавство та бібліографія: Наук.-метод. збірник. – Вип. 31. – 1992. – № 1.

21. *Меженко Ю.* Спогади про журнал “Бібліологічні вісті” // Книжник. – 1992. – № 1.

22. *Солонська Н.* “Я, Маслов – нацдемівець і український фашист...” // Голос України. – 1997. – 15 серпня.

23. *Стриженець Н.* Взірець справжнього професіонала // Українська культура. – 1992. – № 6.

24. *Теорія та історія радянської книги на Україні*. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1993.

• Сучасні центри книгознавчих досліджень та їх наукова проблематика

25. *Васильєв О.* Інформаційні продукти та бази даних Книжкової палати України // Вісник Книжкової палати. – 1997. – № 10.

26. *Видання НТШ. Десять років видавничої діяльності.* – Львів, 1999.

27. *Гумницька Н.* Двадцять наукова сесія: Черговий огляд здобутків НТШ // Вісник НТШ. – зима 2001.

28. *Захарова Н.* Найбільша бібліотека країни. Національна бібліотека ім. В. Вернадського – 80. // Українська культура. – 1998. – № 8-9.

29. *Книжковій палаті України – 78.* // Книжковий клуб. – 1997. – № 5 (42).

30. *Тимошик М.* “При тих же університетах належить бути друкарням...” До 165-річчя видавничої справи Київського університету ім. Т. Шевченка // Урядовий кур’єр. – 1999. – 30 лист.

• Книжкова палата України як центр сучасних книгознавчих досліджень

31. *Броніцька Г.* Відділ державної статистики друку: становлення та розвиток // Вісник Книжкової палати. – 1998. – Липень.

32. *Васильєв О.* Інформаційні продукти та бази даних Книжкової палати України. – Вісник Книжкової палати. – 1997. – № 10.

33. *Вісник Книжкової палати: науково-практичний журнал.* Щомісячник / Гол.ред. М. Сенченко. – К. – 1998. – Січень.

34. *Волох В.* Редакційно-видавничий відділ // Вісник Книжкової палати. – 1998. – Вересень.

35. *Зубарєва О.* Відділ державних поточних бібліографічних покажчиків: історія та сьогодення // Вісник Книжкової палати. – 1998. – Травень.

36. *Книжкова палата України в рік свого ювілею* // Вісник Книжкової палати. – 2000. – № 1.

37. *Книжкова палата України (1919-1999): Науково-бібліографічний покажчик* / Уклад.: П. Сенько, В. Журавльова, Н. Сенченко. – К., 1999.

38. *Кочубей А.* Відділ реферування Книжкової палати України: сучасний стан та перспективи // Вісник Книжкової палати. – 1998. – Жовтень.

39. *Крижанівська Т.* Державний архів друку // Вісник Книжкової палати. – 1998. – Лютий.

40. *Меженко Ю.* Бібліографія на Україні та потреби наукової роботи // Бібліологічні вісті. – 1930. – № 4.

41. *Неліпа Г.* Відділ обов’язкових примірників: історія становлення, завдання, труднощі // Вісник Книжкової палати. – 1998. – Березень.

42. *Плиса Г.* Відділ державної стандартизації // Вісник Книжкової палати. – 1998. – Червень.

43. *Погорслівська І.* Відділ ISBN // Вісник Книжкової палати. – 1998. – Листопад.
44. *Сенченко Н.* Книжковій палаті України – 80 років // Вісник Книжкової палати. – 1999. – № 1.
45. *Сенченко Н.* Книжкова палата України. Становлення державної бібліографії. – К.: Книжкова палата України, 1999.
46. *Ступак В.* Науково-методичне забезпечення аналітико-синтетичної переробки газетних публікацій у Книжковій палаті України // Вісник Книжкової палати. – 2000. – № 4.
47. *Чухно Н.* Історія Книжкової палати України // Вісник Книжкової палати. – 1996. – № 1-3.
48. *Чухно Н.* До 80 - річчя заснування Книжкової палати України // Вісник Книжкової палати. – 1998.- № 1.
49. *Чухно Н.* Початок харківського періоду // Вісник Книжкової палати. – 1998. – № 2.
- Наукове товариство імені Т. Шевченка як осередок української науки про книгу
50. *Базельюк М.* Духовний центр національної науки // За Вільну Україну. – 1991. – 17 грудня.
51. *Гуменюк М.* Біля джерел української радянської бібліографії. – К.: Наукова думка, 1991.
52. *Дашкевич Я.* Руїна. Як нищим незнищенне // Дзвін. – 1991. – № 8.
53. *Жуковський А.* Діяльність Інституту Енциклопедії Українознавства при Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Наукове товариство ім. Т. Шевченка і українське національне відродження. – Львів, 1992.
54. *З історії наукового товариства ім. Т. Шевченка.* Збірник доповідей і повідомлень наукової сесії і конференції НТШ у Львові. – Львів, 1997.
55. *Корнейчик І.* Історія радянської бібліографії: Дожовтневий період. – Харків, 1971.
56. *Кучер Р.* Наукове товариство ім. Т. Шевченка: Два ювілеї. – К.: Наукова думка, 1992.
57. *Наукове товариство ім. Т. Шевченка і українське національне відродження.* – Львів, 1992.

58. Семчишин М. Тисяча років української культури: Історичний огляд. – К.: Фенікс, 1993.

• Книгознавча періодика першої половини ХХ ст.

59. Биковський А. Виховання книгарських практикантів. – 22. – ч. 8-10.

60. “Бібліологічні вісті” як науковий часопис вітчизняного книгознавства // Доп. та повід. першої Всеукраїнської наук.-теор. конф. “Українська періодика: історія і сучасність”, 1993.

61. Гнатюк В. Дорога до одної літературної мови. – 23. – ч. 1–5.

62. Зеленкевич І. Кооператива і народна освіта. – 23. – ч. 6-10.

63. З преси. Рятуймо культуру. – 23. – ч. 6-10.

64. “Українська книга” як книгознавче і бібліографічне джерело // Мат. Міжнар. конф. “Теоретичні і методичні проблеми формування репертуару української книги” – Львів, 1996.

65. Українські книгознавчі видання на еміграції у 20–30 рр. // Українська періодика: історія і сучасність / Доп. та повід. четвертої Всеук.-теор. конф. – Львів, 1997.

• “Бібліологічні вісті” як тип книгознавчого періодичного видання

66. Гуменюк М. Журнал “Бібліологічні вісті” (1923–1930) // Біля джерел української радянської бібліографії. – К.: Наукова думка, 1991.

67. Гуменюк М. Журнал “Бібліологічні вісті” (1923-1930) // Книгознавство та бібліографія. – 1983.

68. Дашкевич Я. “Бібліологічні вісті”: ідеї та люди // Книжник. – 1992. – № 1.

69. Каганов П. Журнал “Библиологические вести” и его роль в развитии советского книговедения. – М., 1977.

70. Ковальчук Г. Журнал УНІКу “Бібліологічні вісті” // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 2.

71. Королевич Н., Лазебний А. “Прекрасно редагований фаховий журнал” // Книжник. – 1992. – № 1.

72. Тарнавська М. Бібліотекознавча періодика двадцятих років в Україні // Слово і час. – 1992. – № 11.

• Сучасна українська книгознавча періодика та її внесок у розвиток науки про книгу

73. *Грузов М., Шудря М.* “Українська книга” Анотований покажчик змісту часопису. – К.: МАГ, 1998
74. *Друкарський кур’єр*: Незалежний журнал для працівників видавничо-поліграфічної галузі: Щоквартальник. – 1998. – № 4.
75. *Здоровега П.* Українська періодика у сучасному національному інформаційному просторі // Українська періодика: історія і сучасність. – Львів, 1995.
76. *Книжковий клуб*: Газета / Гол. ред. Ю. Поцілуймо. – К., 1998.
77. *Книжковий кур’єр*: Щомісячник / Ред. А. Гошуляк. – К., 1997.
78. *Книжковий світ*: Рекламно-інформаційна газета / Ред. Г. Маценко. – Львів, 1996.
79. *Книжкова тека*: Газета ВС “Просвіта”: Щомісячник / Ред. Г. Ключковська. – Львів, 1997.
80. *Книжка в контексті економічної кризи*: Інтерв’ю з головою Держкомвидаву України Юрієм Дяченком // Вітчизна. – 1994. – № 1-2.
81. *Книга і преса в контексті культурно-історичного розвитку суспільства*: Зб. наук. праць кафедри видавничої справи і редагування УАД. – Львів, 1995.
82. *Ключковська Г.* Вплив ЗМІ на їх зміст // Поліграфія і видавничча справа. – Вип. 36.
83. *Палітра друку*: Видавничо-поліграфічний журнал: Щомісячник / Гол. Ред. А. Судин. – Львів, 1995.
84. *Поліграфіст*: Газета УАД; Щомісячник / Ред. М. Шинкеринець. – Львів, 1998.
85. *Про державну підтримку творчих спілок, преси та книговидавничої справи*: Постанова від 15 березня 1993 р. № 194 / Кабінет Міністрів України // Урядовий кур’єр. – 1993. – 20 березня.
86. *Тимошик М.* Її величність – книга. Історія видавничої справи Київського університету (1834–1999): Монографія / Передмова В. Скопенка. – К.: Наша культура і наука, 1999.
87. *Українська періодика: історія і сучасність*: Тези доп. і повід. Всеукр. наук.-теоретичної конф. (9-10 грудня 1993 р.) / Ред. кол.: М. Романок та ін. – Львів, 1993.

3.

КНИГА ЯК ОСНОВНИЙ ОБ'ЄКТ КНИГОЗНАВСТВА

**3.1. Визначення
поняття “книга”**

3.2. Історія розвитку книги

**3.3. Книга в добу
Середньовіччя та
Відродження**

**3.4. Розвиток книжкової
справи в XVI–XVII ст.**

**3.5. Розвиток книжкової
справи в XVIII–XIX ст.**

**3.6. Роль книги в житті
суспільства та її місце
в системі ЗМК**

**3.7. Загальні закономірності
розвитку книги**

3.1. Визначення поняття “книга”

Вивчаючи книгознавство, необхідно дати визначення основоположному поняттю – книзі. В науковому сенсі це завдає неабияких труднощів. В сучасних тлумачних словниках визначення книги починається з етимологічної довідки (пояснення походження цього слова). У слов'янських народів слово “книга” походить від кореня *кнея*, в деяких *куєн*, що означає “обрубок деревини”. На таких обрубках, вирізках з дерева й зафіксовані перші тексти слов'ян. В інших народів етимологія цього слова також пов'язана з конкретною породою дерева, наприклад, з буком (з англ. *book* – “книга”). Існує версія, що в слов'янській мові слово “книга” могло потрапити через тюркські мови, наприклад, з Китаю, де слово *куєн* означає “сувій шовку” (тканини, на яких записували текст). Отже, в основі етимології слова “книга” лежить матеріал, призначений для нанесення на нього певного повідомлення.

Сьогодні тлумачні словники зазначають, що слово “книга” вживається в трьох значеннях:

1. Книга – це витвір друку у вигляді скріплення аркушів паперу з будь-яким текстом.
2. Книга – це твір, який становить зміст книги.
3. Книга – це великий за обсягом підрозділ, частина літературного твору, що складається з багатьох глав.

Складність тлумачення книги полягає в тому, що вона – жива, змінна за змістом, матеріальною конструкцією, способами поліграфічного оформлення складової культури. Багато книгознавців намагалися подати свої власні визначення книги. Перші спроби робилися ще наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. російськими (М. Лісовський, М. Куфаєв) та українськими (наприклад, І. Калинович у праці “*Тайна і святиня книги*”) вченими. Насправді дати визначення поняття “книга” надзвичайно важко. Це зумовлено чотирма причинами:

- складністю книги як суспільного явища;
 - багатогранністю, багатоаспектністю зв'язків книги з суспільством;
 - важливістю книги в житті суспільства;
1. розумінням книги як явища духовного та матеріального змісту.

Таким чином, можна погодитися з думкою видатного французького книгознавця Р. Ескарпі, який у своїй праці *“Революція у світі книг”* пише: *“Як і все живе, книга не вкладається в жорсткі рамки визначення, у будь-якому випадку ще нікому досі не вдалося дати їй чітке та стабільне визначення”*.

У сучасних умовах існує два визначення поняття “книга”:

1. Вміщене в енциклопедичному словнику *“Книгознавство”* (80-ті рр. ХХ ст.). **Книга – найважливіша форма закріплення семантичної інформації (переважно зв'язного та досить об'ємного тексту), призначеної для її передачі в часі та просторі.** Недолік визначення – не враховано особливості книг, які передають інформацію у вигляді ілюстрацій.

2. Вміщене в енциклопедії *“Книга”* (1999 р.). **Книга – найважливіша, історично обумовлена форма закріплення та передачі у часі і просторі багатогранної інформації у вигляді текстового та (або) ілюстративного матеріалу, що склалися у процесі історії.**

Для книгознавства надзвичайно важливим є розуміння книги як діалектичної єдності трьох складових:

- Змісту (думки, ідеї, поняття, які вкладені автором в книгу). Деякі дослідники називають зміст соціальною інформацією книги.
- Семіотичної форми – жанру, побудови книги, мовних засобів, за допомогою яких автор викладає свою думку.
- Особливої матеріально-конструктивної форми, яка формується протягом століть і тисячоліть.

Досить часто некваліфіковані книгознавці ототожнюють книгу лише з певною, особливою матеріальною конструкцією. Це невірно, адже книга – це не лише форма, а й зміст, думка, ідея. Природа книги не матеріальна, а ідеальна. Тому надзвичайно популярним є філософське визначення: **книга – це духовна сутність, обтяжена матерією.**

3.2. Історія розвитку книги

Книга як явище виникла на основі писемності, оскільки кожна книжка можлива тоді, коли існує певна система знаків чи зображень, за допомогою яких людина передає інформацію. Першим різновидом писемності можна вважати *предметне письмо*, що базувалося на використанні різноманітних предметів, яким надавали певного значення (намісто вампум північноамериканських індіанців, вузликоче письмо (кіпу) древніх інків, письмо палицями у народів Австралії й Нової Зеландії). Згодом варіантом писемності були позначки-рахівнички. Пізніше, в XV ст. до н. е. з'явилося *піктографічне* (від. лат. *picus* – “намальований” і грец. *γραφο* – “пишу”) або малюнкове письмо. У піктографічному письмі предмети, події і явища передавали за допомогою умовних знаків, схем, малюнків. Поступово піктограми конкретних предметів стали символізувати окремі слова або абстрактні поняття. Малюнки спростилися, стали називатися ідеограмами. Сьогодні *ідеографічне письмо* використовують у Китаї, Японії у вигляді ієрогліфів. Ідеографічне письмо було дуже складним, його вивчали церковнослужителі, і з метою укріплення своєї влади вони розробляли особливу систему позначок, яка була кастовою, не поширеною. Поява *фонетичного письма* датуються I тис. до н. е. У фонетичному письмі кожна позначка означає звук, це не обов'язково літера. Вперше записи з використанням фонетичного письма були знайдені на території Єгипту, це так званий Розеттський камінь, на якому клинописом вміщено текст на пошану царя Єгипту Птолемея і його дружини Клеопатри. Таким чином, в розвитку письма ми спостерігаємо шлях: *повідомлення* ⇒ *слово* ⇒ *склад* ⇒ *звук*. В Давній Греції використовувалося фонетичне письмо, яке налічує 24 літери. Грецький алфавіт було покладено в основу латинського. Для слов'янських народів азбуку винайшли візантійські монахи Кирило та Мефодій у 863 р. В сучасних умовах у світі використовується 8 тисяч різноманітних алфавітів.

Давніми центрами творення книги були Єгипет, Греція та Рим. Створення книжок у **Єгипті** базувалося на традиціях близького Сходу. На території сучасного Іраку та Сирії потужно розвивалося виготовлення книг на глиняних дощечках. Ці дощечки мали однакові розміри (приблизно 33x22 см), товщину від 2

до 4 см. Такі пластини з м'якої глини обпалювали і зберігали у спеціальних дерев'яних скринях. На кожній глиняній дощечці у верхньому куті зазначали назву книги чи розділу. Дощечки з'єднували металевими пластинами, фактично створювали ту конструкцію, яка подібна на сучасну. Окремі глиняні дощечки вціліли до нашого часу і зберігаються музеях світу (в Луврі, Британському музеї). У Давньому Єгипті спробували запровадити глиняні книги, але вони були важкими і крихкими, тому єгиптяни розпочали виготовлення особливого матеріалу для книги – папірису (IV ст. до н. е.). Єгипетські книжки мали вигляд *сувої*: папірус намотували навколо круглої основи. Сувої мали довжину до 10 м, а ширину – 15–30 см.

У **Давній Греції** на основі здобутків Єгипту розпочався книжковий розвиток. Цьому були дві причини:

- високий рівень розвитку літератури (Софокл, Евріпід, Есхіл та ін.);
- високий рівень освіти, виникнення шкіл, рівень розвитку науки.

Матеріальна конструкція книжки в давній Греції була надзвичайно різноманітною. Спочатку книжки писали на глиняних дощечках, які натирали воском, писали спеціально загостреною паличкою – *стилосом*. Пізніше ця незручна і недовговічна форма була замінена книжкою на папірусі у вигляді сувої. Папірус завозили з Єгипту, він був дуже дорогим, тому греки почали шукати власний матеріал для написання книжок. В Греції вперше було використано пергамент, тобто спеціально оброблені шкіри тварин, розрізані та скріплені в книгу. Проте, пергаментні грецькі книжки все ще мали вигляд сувої, а не кодексу.

Найбільший розквіт книги відбувся в **Римі** у II–III ст. до н. е. Римляни запозичили грецький алфавіт, спростивши його. Запозичили з Греції і пергамент, як матеріальну основу для книжки. Проте вони не використовували грецьку форму сувої, а згинали аркуші й скріплювали їх у формі *кодексу* (від лат. *codex* – “дощечка для письма, книга”). Вперше цю форму було застосовано у II ст. до н. е і використовують її донині. В Давньому Римі книжкова справа стає сферою промисловості, у ній з'являється розподіл праці. Спочатку переписувачі (каліграфи) переписували текст. Римляни запровадили три суворі редакторські правила переписування книги:

- текст уважно переписували з оригіналу, а після перепису звіряли (зчитували);
- переписані тексти надходили до художників, ілюстраторів (їх називали ілюмінаторами). Художник розташовував ілюстрації, заставки, ініціали різними фарбами (червоною вписував назви рубрик);
- при потребі до переписуваного тексту кваліфіковані науковці створювали так звані маргіналії – примітки на берегах, які пояснювали незрозумілості в тексті.

Для урочистості пергамент розмальовували в різні кольори. Формати книжок були різноманітні, не існувало ніяких правил. Каліграфи працювали не поодиноці, а в спеціальних майстернях. Часто в одній майстерні налічувалося до 50 переписувачів книг. Окремо для переписуваних книг виготовлялися палітурки (це була вже інша сфера виробництва). Окремо існували книгарні, де можна було придбати книжку. Книжки не створювалися в одному екземплярі, мали наклад до 100 примірників. Ціна книги залежала від якості пергаменту, обсягу видання, від популярності автора. Крім книгарень в Римі відкривали й бібліотеки. Публічних бібліотек було 28. Існували також приватні бібліофіли, книгозбірні яких містили до тисячі книжок. Можна сказати, що саме в ту епоху зародилося бібліофільство, стали цінувати давні книги.

Книга в Давніх Єгипті, Греції та Римі сприяла розвитку знань, освіченості населення, слугувала джерелом передавання інформації. Поєднання тексту, ілюстрацій, створення форми кодексу запровадило розуміння книги як цілісного організму, зокрема основи подальшого розвитку і вдосконалення рукописної книги.

3.3. Книга в добу Середньовіччя та Відродження

Надзвичайно цікавими з точки зору мистецтва були книжки Середньовіччя. На початку Середньовіччя, після повстань римських рабів, падіння Римської Священної імперії, настав період занепаду книги. Її переписували у рідкісних на той час монастирях, переважно це були праці римських авторів (Цицерона, Вергілія та ін.), середньовічних філософів (Фоми Аквінського,

Августина Блаженного та ін.), легенди, епоси різних народів та велика кількість релігійних книжок.

У добу Середньовіччя найчастіше переписували Біблію (з грец. “книга”). Біблія – це збірка священних книг, яку за легендами Бог надіслав людям. Біблія складається з Нового і Старого Завітів. Оскільки її дуже часто переписували, то до тексту потрапляли помилки. Тому, на Християнському Соборі було проведено ревізію тексту Біблії і введено *канон* – єдино правильний текст, у якому кожна літера вважалася священною, і не могла бути змінена. Тексти, визнані неканонічними, а також додаткові тексти Євангелія називаються *апокрифами*.

Біблію на старослов'янську мову переклали Кирило та Мефодій у 863–888 рр. Сам текст Біблії було завезено з Візантії, разом із прийняттям християнства в Київській Русі.

В добу раннього Середньовіччя найвідоміший центр переписування книг знаходився в **Ірландії**. Доба правління династії Каролінгів IX–XI ст. називається добою каролінгського ренесансу – розквіту рукописної книги. Крім Ірландії, відомим центром переписування була **Візантія**. Там знаходився монастир Віваріум, де вперше було запроваджено наукову організацію роботи переписувачів книг. Книги переписувались в особливому приміщенні монастиря – *скрипторії*. Переписування вважалося божественною справою, тому, перш ніж писати книжки, монахи молилися, постили, а переписування Біблії починали з великої служби.

Переписували зазвичай три типи видань, і залежно від типу використовували ті чи інші особливості виготовлення:

1. Книги, призначені для церковних відправ і забезпечення інших релігійних потреб (молитовники, Євангеліє, Біблія).

Це були розкішні книги, переважно великого формату. Всю книгу писав один монах, використовуючи особливий приффт – *маюскул*. У такому тексті чітко дотримувались пропорцій сторінки (розміри берів, рівність рядочка, розміри літер тощо). Монах переписував текст з канону, вичитував, при потребі виправляв помилки. Текст переписувався на пергаменті різного кольору. Писали необов'язково чорною фарбою, часто використовували спеціально розведене золото і срібло. Переписані книги надходили до інших монахів, які вручну здійснювали ілюстрування. Для ілюстрування використовували фарби

з натуральної сировини. Тому книги з ілюстраціями коштували дорого. Проілюстровані аркуші інші монахи скріплювали й виготовляли палітурки (зроблені з дорогоцінних матеріалів, особливо підготовленої шкіри, з рідкісних тканин). Прикрашалися книги ювелірами, які використовували дорогоцінні камені, емалі для прикрас. Така книга ставала витвором мистецтва і набувала особливої матеріальної цінності. У середньому книга переписувалася до трьох років, півроку витрачали для ілюстрування, виготовлення палітурки тощо.

2. Книги, у яких зосереджувалися наукові тексти, тексти літературних творів, а також окремі релігійні книжки, призначені для менш заможних прошарків населення.

Книги цього типу виготовлені за спрощеною технологією переписування. У скрипторії одночасно працювало 30–40 монахів. Текст книги вони писали під диктовку. У виданнях цього типу дозволялося використовувати скорочення слів, а також так звані лігатури, тобто пропускати частину слова, замінюючи його певним знаком. Таким чином досягалася швидкість писання, забезпечуючи потреби читачів. Такі книги писалися іншим шрифтом – *мінускулам*. Вимоги щодо якості були нижчими, було менше ілюстрацій, створювалися простіші та дешевші палітурки. Якщо видання першого типу писали на замовлення, то книги другого типу призначалися для продажу.

3. Третій тип видань сформувався у XII ст., коли в Європі почали виникати університети, центри освіти. Видання були дуже скромними, без

ілюстрацій, дуже часто без оправ. Їх виготовляли не на пергаменті, а на папері. В Європі папір стали використовувати з XII ст., вперше почали виробляти в Іспанії. Папір, порівняно з пергаментом був дешевшим, оскільки книги на папері швидше знищувалися.

У добу **Середньовіччя** книга стала справжнім витвором мистецтва, чимало видань дійсно унікальні й неповторні. Кожна майстерня мала свій особливий стиль писання книги, шрифти, komponування простору сторінки, ілюстрації. Особливо цінними були палітурки видань. В ілюстраціях переважали готичні архітектурні мотиви.

Доба Відродження принципово змінила книги та книжкові видання. У цей період формувалося буржуазне суспільство, зрос-

тали міста, збільшувалася кількість міського населення, виникали нові професії. Тому з'являється потреба у професійних виданнях, збільшується кількість університетів, розвиваються наукові дослідження з різних галузей. Зростає зацікавленість художнім письменством: як давньою, так і національною літературою різних народів (Данте, Боккаччо, Петрарка і т. д.).

Окрім прикладної книги, а також традиційних релігійних видань, потреба в яких не зменшується, формуються нові напрями, налагоджується випуск наукової та художньої літератури. Суспільство вимагало більше книг, більшої кількості видань, а центри переписування не справлялися зі завданням. Тому суспільство починає шукати нові технологічні можливості, нові спроби продукування книг, які б поєднували якість видань і високі наклади. В XIV ст. та на початку XV ст. починаються спроби вдосконалення технології книги, які можна виокремити у дві тенденції:

1. Пов'язана зі запозиченням досвіду китайських друкарів. Набуває розповсюдження *ксилографічний друк* (від. грец. *ксило* – “дерево”, *графіо* – “пишу”), у Китаї цей спосіб використовували з VIII ст., а з X ст. так друкували всі книги. За цією технологією виготовляють дерев'яну форму для друку: на великій дерев'яній основі різьбяр вирізає текст та ілюстрації у дзеркальному відображенні. Після цього дощечку змащують фарбою і притискають до неї аркуш пергаменту чи аркуш паперу. На початках ксилографічна книга повернулася до давньої форми сувою, бо друкувати навчилися лише на одній стороні паперу. Пізніше технологію вдосконалили і книга набула звичного для нас вигляду – кодексу. Ксилографія використовувалась також для друкування грошей (у Європі в цей час з'являються паперові гроші), а також карт. Ксилографія давала можливість віддруковувати наклад до 15 тис. відбитків, що сприяло розповсюдженню книжкових видань. Книжки стали дешевшими, їх стало більше, але ксилографія не набула такого розвитку, як на Сході, оскільки з'являються нові спроби друкування книг. Тобто, ксилографія не відмінила переписування книг, це була лише одна з технологій.

2. Практично з початку XV ст. проводяться досліди, пов'язані з винаходом книгодрукування. Ідея друкування книг належить китайцям. У X ст. китайська друкарня Пі Шена друкувала книги з літер, виготовлених з глини. Та оскільки глина – нетривкий

матеріал, то ця технологія була недосконалою. В кінці XIV ст. та на початку XV ст. в різних країнах Європи, зокрема у Франції, Бельгії, Нідерландах здійснювалися спроби друкувати за допомогою окремих літер, вирізаних з дерева. Однак, немає жодного видання того часу, яке б підтвердило існування цього винаходу. Лише в середині XV ст. завдяки винаходу **Йоганна Гутенберга** було технологічно вирішено проблему книгодрукування. Йоганн Гутенберг, німець за національністю, народився в м. Майні, працював у майстерні з виготовлення дзеркал, а також навчався ювелірного мистецтва. Особливо багато уваги він приділив виготовленню монет, вдосконалив технологію їх чеканки. Пізніше, з 1447 р. Йоганн Гутенберг почав випускати книги, застосовуючи вдосконалену технологію. В 1456–1457 рр. вийшла 1272-сторінкова Біблія, виготовлена за новою технологією. Ця Біблія називається 42-рядковою, бо на кожній сторінці вміщено два стовпчики тексту по 42 рядки. Половину накладу (приблизно 250–300 примірників) надруковано на папері, а решту – на пергаменті.

Винахід Йоганна Гутенберга був комплексним, оскільки він одразу вирішив декілька проблем книгодрукування, а саме:

- винайшов форму для друку, яку складали з окремо відлитих літер;
- винайшов спеціальний сплав з різних металів – гарт, з якого виготовлялись літери. Цей сплав давав можливість виготовляти багато відбитків і водночас забезпечував точність відтворення кожної літери;
- винайшов пристрій для відливання літер;
- винайшов друкарський прес.

Йоганн Гутенберг забезпечив діяльність друкарень необхідним обладнанням та технологіями. Славу Йоганна Гутенберга багато разів піддавали сумніву. В Європі протягом тривалого часу першим друкарем вважали його учня – Петера Шеффера, який успадкував друкарню Йоганна Гутенберга і надрукував у 1457 р. за технологією Гутенберга Псалтир. В історії ця книга дістала назву “Майнський Псалтир”. Причина суперечки вчених у тому, що в книжках Йоганна Гутенберга не було вихідних відомостей, зокрема дати випуску, а Шеффер вперше почав подавати повні вихідні відомості.

3.4. Розвиток книжкової справи в XVI–XVII ст.

Винахід Гутенберга швидко розповсюдився по різних країнах. Навіть у Львові в 1480 р. існувала друкарня, яку відкрив львівський міщанин, українець Степан Дропан. Вже в 1500 р. в Європі діяло понад 1000 друкарень, чимало з яких були пересувними. Книги, видані до 1500 р. називаються *інкунабулами* (від лат. “в колиці”). До цього року в Європі було видано більше десяти мільйонів примірників книг. На початку XVI ст. в друкованих книжках ілюстрації, які в інкунабулах виконувались ще вручну, стали друкованими. Інкунабули мають такі загальні особливості:

1. Для їх друкування використовували і папір, і пергамент.
2. Друкувались особливим шрифтом, який за накресленням нагадував рукописний і називався *готичний мінукул* (це був спрощений скорописний шрифт). Пізніше з'явився інший за накресленням шрифт – *антиква*.
3. Не мали титульних сторінок. Титул розташовували вкінці, де тепер розташовують вихідні відомості, або замінювали його колонфоном.
4. Відсутні абзаци.
5. Текст надрукований, а ілюстрації виконані вручну.
6. Мали досить великий формат – ін-фоліо, тобто в 1/2 аркуша.

Книги, надруковані до 1550 р. називають *палеотипами* (в Україні книги, надруковані до 1800 р. називають *стародруками*).

Найвідомішими на той час були друкарні братів Альдів, Христофора Плантена та родинної фірми Ельзевірів. **Альди** – це родинна фірма, заснована в 1490 р. у Венеції. Найбільше уславився Альд Мануцій, людина, яка принципово змінила зовнішній вигляд книги і підхід до книгодрукування. Тогочасні видавці, насамперед, розуміли книгу як джерело культури і просвіти, але водночас і як джерело прибутку. Сформувався підхід до книжок як до товару, що спонукало видавців відповідати на потреби читачів і посилювало зв'язок книги з суспільством. Альд Мануцій ставить книговидавничу справу на наукову основу, створює редакційну раду “Нова академія” для підготовки текстів та оцінки ілюстрацій. Наукової перевірки, як правило, потребували тексти давніх авторів, цікавість до яких зростає в добу Відродження. Ця

перевірка була своєрідним прообразом наукового редагування, зокрема, текстологічної підготовки давніх творів.

Альди суттєво змінили матеріальну конструкцію книги, запровадили нові шрифти, формати. Вони винайшли шрифт антиква і почали використовувати курсив. Видавці використовували нові формати видань в 1/4 і в 1/2. Менші формати робили книжку демократичнішою і зручнішою. Крім того, Альди вперше звернули увагу на ємність друкарського аркуша. Для підвищення ємності, а значить, для зменшення загального обсягу видань і їх здешевлення, в них подавали дуже мало ілюстрацій, друкували дрібним шрифтом. Видання Альдів виходили накладом 275 примірників.

Цікавим є те, що видавнича фірма Альдів вперше запровадила видавничу марку (дельфін, обвитий ланцюгом), щоб вберегтися від підробок, яких на той час було вже дуже багато. Нововведенням було й те, що видавці почали вкладати свої видання в палітурки. В історію видання Альдів увійшли під особливою назвою – *альдіни*. Вони вважаються зразком поліграфічної техніки та видавничої справи XVI–XVIII ст.

Крім Альдів, значну увагу якості видань приділяли в друкарні **Етьєнів** (родина французьких друкарів XVI ст.). Діяльність цієї фірми цікава тим, що видавці вивішували віддруковані сторінки на спеціальному стенді і призначали нагороду (один золотий!) кожному, хто знайде помилку.

На початку XVII ст. розпочав свою діяльність голландський друкар **Христофор Плантен**, француз за походженням, усе життя працював в Голландії та Бельгії. Плантен відомий тим, що створив ідеальний текст Біблії і видрукував його на найвищому поліграфічному рівні. До XV ст. текст Біблії неодноразово переписували і вносили в нього різноманітні помилки та хиби. Видавець запросив видатних науковців, які провели наукове дослідження тексту і зняли з нього всі нашарування. Біблія Плантена вирізнялась високим рівнем оформлення. У ній було використано різноманітні шрифти, прикраси (гравюри та віньєтки).

Видавець Плантен вперше використав у роботі не дерев'яну, а мідну форму, що дозволило якісніше виконувати гравюри. Він також перший використав фронтиспис. Крім Біблії, Плантен видавав чимало інших видань. Йому належить ідея випуску книжок невеликих форматів – кишенькових. Видавець мав свою слово-

литню, друкарні в різних країнах. Плантаген був першим європейцем, який відкрив друкарні в Африці й Америці.

В XVII ст. найвідомішими друкарями були **Ельзевіри**. Це родинна фірма голландських друкарів, яка існувала в Європі майже 150 років. Вона відкрила нову сторінку в історії книговидавничої справи. У XV–XVI ст. перші друкарі та власники видавничих фірм, як правило, виступали і в якості видавців, і як продавці книжок. В XVI ст. книговидавнича справа підпадає під усілякі дозволи та заборони. Для випуску книжок друкар мав так званий привілей, відповідно до якого за друкарем закріплювалось право видавати певні видання. Привілей надавали монархи, які були зацікавлені розвитком книговидання і отриманням прибутків. Друкарі об'єднувались в гільдії і ухвалювали закони, за якими мали працювати всі члени гільдії. Ці закони обмежували кількість членів гільдії, накладу видань тощо.

В середині XVI ст. було запроваджено цензуру. Папа римський випускав так званий індекс, у якому були зазначені книжки, друкування і розповсюдження яких було заборонено. У другій половині XVI ст. з'являються підпільні друкарні, які випускають піратські видання. Тобто, не маючи привілею, такі друкарні використовували марки інших видавців і випускали продукцію, на яку не мали права. Вже в XVII ст. з'являються книжки, видані на народних мовах (французькою, німецькою, італійською тощо), а на зміну мертвій латині приходить жива розмовна мова. Це сприяє розвитку національних літератур, удосконаленню мови. Виникає потреба у демократичних наукових, навчальних виданнях просвітницького характеру. Розвиваються університети, збільшується кількість осіб, які навчаються.

На початку XVII ст. була започаткована видавнича фірма Ельзевірів. Можна виділити ряд особливостей їхньої діяльності:

1. Нова тематика видань. Релігійну літературу не випускають.
2. Інтернаціональність фірми. Вона випускала книжки іншими мовами (європейськими) і налагодила міжнародну торгівлю. На відміну від Плантагена, Ельзевіри частину накладу реалізовували у власних друкарнях, а частину віддавали для реалізації іншим.
3. Удосконалили матеріальну конструкцію книги. Увагу фірми, насамперед, привертала малоформатні видання, які були дешевими. Ельзевіри використовували формати в 1/16, 1/24, а також винайшли оригінальний формат в 1/12 (його називають фор-

мат ельзевір). Вони піднесли художньо-технічне оформлення видань, звертаючи увагу не на ілюстрації, а на пропорції книжкової шпальти. Ельзевіри використовували особливий шриффт, який теж отримав назву *Ельзевір*.

Особливими рисами книг Ельзевірів були:

- використання праці редакторів, високий рівень книг;
- висока якість шрифтів і художньо-технічного оформлення;
- помірна ціна;
- оригінальний видовжений вузький формат;
- якісна робота над науково-довідковим апаратом.

Загалом, XVII ст. дає підстави говорити про піднесення рівня якості книг з точки зору змісту, запровадження додрукарської підготовки, появу книг з демократичними рисами і водночас якісних. В XVII ст. друкарі переходять на публікацію актуальних повідомлень, що означає зародження періодичної преси. Ще в добу Середньовіччя були розповсюджені рукописні повідомлення про історичні події, нормативні документи, однак їх було дуже мало. Пізніше, на початку XVII ст. почали друкувати окремі аркуші повідомлень (відомості про ціни тощо), продавати та вивішувати для загального ознайомлення. Коштували ці листівки дешево. У Венеції за них платили найменшу монету, яка називалась “гадзетта” (звідси пішла назва “газета”).

Таким чином, XVII ст. – це період активного розвитку книговидання.

3.5. Розвиток книжкової справи у XVIII–XIX ст

XVIII–XIX ст. в історії – це період буржуазно-демократичних революцій, розвитку капіталістичних відносин у всіх сферах життя і культури, зокрема в книговидавничій справі. XVIII ст. було неоднаковим у тенденціях книжкової справи. На початку століття в культурі панує стиль пізнього бароко, який називається рококо. Відповідно до цього стилю формується аристократична книга, яка стає основною на книжковому ринку. Панує література легковажна, еротична. Видання вирізняються вишуканим оформленням (книжки у вигляді квітки, серця тощо). В оформленні таких розкішних видань брали участь відомі художники, випускались вони обмеженими накладками і коштували дуже дорого. Кожен примірник часто мав свій номер, що підкреслювало його

унікальність. В цей же час починають з'являтися особливі типи видань – *альманахи*. Вони мали кипеньковий формат і призначались для читання в дорозі, на прогулянках. Окремі альманахи, зокрема, у Франції, почали виходити з певними проміжками часу і започаткували те, що ми сьогодні називаємо журналами.

В середині XVIII ст. починається доба Просвітительства. В цей період книжки суттєво змінюються, як за тематикою, так і за зовнішнім виглядом, оформленням. Видавці все частіше звертаються до викладу простих, побутових, прикладних тем. З'являються практичні довідники, багато пізнавальних, науково-популярних видань, чимало практичних керівництв з різних ремесел, технологій тощо. Починають поширюватись книжки демократичні, дешеві.

Однак, чимало видань, змінивши свій зовнішній вигляд, залишаються зразками друкарського мистецтва.

На зміну бароко прийшов стиль класицизм, який відрізнявся благородною простотою, надмірною увагою до пропорцій. Новий стиль дещо нагадував античний. Яскравим представником класицизму був італійський друкар **Джамбаттіста Бодоні**. Його іменем названо шриффт, а також формат, який передбачає досить великі береги порівняно з книжковою шпальтою. Найбільшу увагу Бодоні приділяв розташуванню прямокутної шпальти на паперовому аркуші, дбав про пропорції рядка і прогалін. Видавець ніколи не використовував білий папір, в нього переважав папір кольору слонової кістки. На жаль, Дж. Бодоні мало уваги приділяв якості тексту, не проводив підготовчих (редакторських та ін.) робіт, тому в його виданнях багато помилок і різночитань.

В середині XVIII ст. формується традиція створювати капітальні, багатотомні серії. Для зручності читачів такі видання можна було передплатити, таким чином, з'являються передплатні видання. Найкращою на той час була передплатна серія родини Ельзевірів, яка називалась "*Держава*" (кожний том серії присвячений певній країні). В цих серійних виданнях вперше з'являється добре опрацьований розгалужений науково-довідковий апарат.

Наприкінці XVIII ст. чітко виявляються дві нові тенденції у книговидавничій справі. По-перше, з'являється особливий тип видання – енциклопедія. По-друге, кінець XVIII ст. – це період, коли активно видають агітаційну літературу, зокрема листівки,

памфлети та брошури невеликого обсягу. В цей час у суспільстві виявляються революційні тенденції, письменники висловлюють свої погляди на громадське життя, коронованих осіб, традиції суспільства тощо. Ці погляди були критичними і висловлювались так званою езопівською мовою. Такі листівки, брошури друкувались просто, без особливого оформлення, на дешевому папері й розповсюджувались серед широких мас. Дуже часто їх випускали поза цензурою.

Загалом, початок XVIII ст. увійшов в історію частково, як період розкішної книги, а переважно, як доба брошури та листівки.

В кінці XVIII ст. в книговиданні удосконалюються технології, з'являються стереотипи, які спрощують процес друкування книжок. Друкують не зі складених літер, а з форми, яка була відлита зі стереотипу. В цей період запроваджено особливу *типометричну систему* вимірювання шрифтів, яку поліграфісти використовують і сьогодні. В XVIII ст. французький друкар П. Фурньє запровадив нову одиницю вимірювання – пункт (з фр. “крапка”). Основними шрифтами були: корпус (10 пунктів), боргес (9 пунктів), петит (8 пунктів), нонпарель (6 пунктів), а також вводились квадрат (48 пунктів) і цицера (12 пунктів). Систему Фурньє пізніше вдосконалив французький друкар Ф. Дідо. З того часу всі вимірювання в поліграфії проводяться в типометричній системі.

Особливості книговидання в XIX ст. визначає технічний прогрес. Змінилися технології, технічне оснащення галузі, що дало змогу поліпшити якість друкування книги, якість відтворення ілюстрацій, урізноманітнити шрифти, вдосконалити палітурні процеси тощо. На початку XIX ст. в друкарські процеси запроваджують використання механічних двигунів, з'являється швидкодрукарська машина (вперше використана в Англії). Принцип зворотно-поступального руху в поліграфічних машинах використовується і сьогодні. З'являються офсетні машини, ротатійний друк, запроваджено фотографію та кольороподіл. Починають використовувати монотипи – машину для механічного виливання літер. Всі ці здобутки поклали початок становленню поліграфії як особливого виду діяльності в процесі виробництва книги. В другій половині XIX ст. поглиблюється розподіл праці в сфері книговидання. Видавничі фірми мають 3 частини:

1. Підготовча, де формується текст.

2. Власне друкарська, де здійснюється поліграфічне відтворення оригіналу.

3. Книготорговельна, яка займається книжковою торгівлею.

В XIX ст. пріоритетними напрямками видання є наукова та довідкова література, а також періодична преса. Це століття газет. В цей же період з'являються серійні видання, формується велика кількість різних серій, зокрема для дитячого читача (до середини XIX ст. дитячої літератури не існувало).

XIX ст. поглибило диференціацію книжок на 2 категорії: книга *розкішна* і книга *демократична*. Для розкішної книги, призначеної для заможного читача, використовували особливий папір, зафарбовували корінець, замовляли ілюстрації у відомих художників. Палітурки таких видань передбачали використання дорогих матеріалів, були оздоблені тисненням. Розкішні книжки видавались обмеженими накладками, кожний примірник був пронумерований. Демократичні ж видання випускали масовими накладками, які називались комерційними (близько 150 тис. примірників). Друкували їх на дешевому папері низької якості, переважно газетному. Палітурки були жовтуватого кольору. Оскільки їх друкували поспіхом, дуже часто ці видання надходили в продаж нерозрізаними. Тому книжки в цей період читали зі спеціальним ножем. Тогочасні видавці доволі часто практикували випуск однієї книжки відразу у двох варіантах: розкішному і демократичному. Текст видання в обох варіантах залишався незмінним, але змінювався гатунок паперу, якість палітурки тощо.

Наприкінці XIX ст. центром видавничої справи стала Росія, де сформувався тип видавця-комерсанта-просвітителя, людини, яка одночасно виконує завдання просвітителя і отримує прибутки. Найвідомішими такими видавцями були М. Вольф, А. Маркс та І. Ситін.

Вольф Маврикій Осипович походив з німецької родини, мешкав у Європі. В середині XIX ст. переїхав до Петербурга, працював у книжкових крамничках, і згодом розпочав свою видавничу справу. Він став першим мільйонером у книговидаванні. Діяльність Вольфа була універсальною. Він мав власний цілком завершений цикл виробництва книги (словолитню, друкарню, паперові фабрики, торгову мережу). У своїй діяльності Вольф орієнтувався на той прошарок читачів, який саме формувався в Росії, тобто на чиновництво, буржуазію. Вольф пропонував їм

якісні дорогі книжки великого формату, з хорошими ілюстраціями, переважно зібрання творів. Видавець запровадив також випуск подарункових видань для дітей.

Маркс Адольф Федорович зайняв іншу нішу на книжковому ринку – нішу середнього класу. Маркс навчався за кордоном, працював у відомих книговидавничих фірмах Європи. Переїхавши до Росії, Маркс спочатку працює у Вольфа, а потім відкриває власну справу. В її основі лежить видання журналу для сімейного читання “*Нива*”. Цей щотижневик випускався накладом до 500 тис. примірників. Розповсюджувалось видання в малих та середніх містах Росії, де не була налагоджена книжкова торгівля. Журнал можна було передплачувати. Пізніше Маркс почав випускати додатки до видання. Спочатку це були календарі, різноманітні портрети. У боротьбі за читачів він запровадив практику безкоштовних додатків (це були зібрання творів у демократичному варіанті). Маркс був монополістом з випуску картографічних видань.

Ситін Іван Дмитрович походив з селян. Працював у книжкових крамничках, а потім розпочав власну, дуже скромну видавничу справу. Він видавав луб’яні картинки (різноманітні репродукції картин, портрети царів, вельмож, письменників, ілюстрації до казок, пісень тощо). Ці картинки випускались безмежними накладками, до 50 млн. примірників щороку. Ситін налагодив свою систему торгівлі через розповсюджувачів-книгоношів (їх називали офенями), які виїжджали ледь не в кожне село. Згодом починає видавати календарі – універсальні довідники для народу. Займається також виданням журналів, науково-популярних і дитячих книжок. Найвідоміші видання Ситіна: “*Библиотека для самообразования*”, “*Детская энциклопедия*”, журнал “*Вокруг света*”. Видавець уславився найкращою поліграфічною технікою, яка пізніше стала основою багатьох московських друкарень.

3.6. Роль книги в житті суспільства та її місце в системі ЗМК

Роль книги в житті суспільства багатогранна. Книга виступає джерелом знань та естетично значущим предметом. Сус-

пільна роль книги реалізується в її соціальних функціях: ідеологічній, інформаційній, комунікативній, естетичній та етичній.

Ідеологічна функція книги полягає в її впливі на формування системи поглядів у суспільстві. Залежно від того, якого змісту видається література, можна визначити ідеологію суспільства в певний період.

Інформаційна функція – будь-яка книга розповсюджує інформацію чи то для практичної діяльності, чи то наукової, побутової потреби (довідники, посібники тощо).

Комунікативна функція – книга містить інформацію й передає її іншим. Читач, відповідно, стає учасником комунікативного акту.

Естетична функція – книга як матеріальна конструкція може приносити естетичну насолоду вже своєю формою: якістю виконання, папером, кольором тощо. Окрім того, важливу роль для задоволення читача має змістове наповнення книги.

Етична функція – книга виховує читача, пропонує йому моделі поведінки, зокрема ставлення до книги як до матеріального об'єкту.

У кожному виді літератури певна функція виступає провідною.

Книга відіграє в суспільстві величезну роль, яку не втрачає і в сучасних умовах конкурентної боротьби з іншими засобами масової комунікації: телебаченням, радіо, пресою, комп'ютерними мережами. У світі постійно зростають наклади видань, кількість книжок на одного жителя (у розвинутих країнах 25 книг на рік на душу населення, а в Україні за даними 2005 р. – 1,15 книг).

У сучасних умовах книга переживає ряд негативних моментів свого існування:

- втрата монополії в передачі інформації;
- відсутність оперативності;
- порівняно з кіно й телебаченням книга поступається в емоційності;
- нині все більшого поширення набуває так звана “електронна книга”, в якій інформація міститься на електронному носії й може бути прочитана з монітора.

Проте, книга не втрачає свого значення в сучасних умовах. Цьому є декілька причин:

- вона вчить самостійно оцінювати дійсність, активізує наші інтелектуальні можливості;
- книжкова форма передачі інформації є найзручнішою, оскільки довго зберігається (порівняно з електронними носіями) і не потребує додаткових зчитувальних пристроїв. Крім того, сприйняття тексту в друкованій книзі значно полегшене завдяки поділу на сторінки, які сприяють запам'ятовуванню його просторового розташування.
- книга є джерелом емоційної насолоди. Посаднання змісту й оформлення книги, навіть її запах і відчуття на дотик примушують людину переживати такі емоції, які (попри всю свою багатогранність) навряд чи забезпечать інші засоби масової комунікації.

3.7. Загальні закономірності розвитку книги

На основі вивчення історичного розвитку книги як такої можна визначити загальні закономірності цього процесу:

1. Форма книги залежить від рівня розвитку виробництва, знарядь праці та матеріалів.

2. Тематика та зміст книги тісно пов'язані з рівнем розвитку науки, техніки та суспільними потребами. Так, для Середньовіччя характерна релігійна тематика, для епохи Відродження – інформаційна, навчальна, просвітницька тематика, для Просвітництва – довідкова. У XVIII ст. популярною була художня тематика, в XIX ст. – художня і науково-популярна.

3. Досить відчутною є нерівномірність розвитку галузевої книги, що можна пояснити нерівномірністю розвитку галузей видавництва та окремих наук (у певний період часу переважали видавництва певної тематики).

4. Розвиток і зміна різних типів книг зумовлені національними та науковими потребами (наприклад, в XIX ст. існували видавництва подарункової книги).

5. Книга завжди була і є джерелом ідей, поглядів, досвіду людей, джерелом соціальної інформації.

Впродовж усієї історії розвитку книги на перший план завжди висувався її зміст. Однак, книга – це не лише творчість автора, витвір духовної культури. Книга – це явище матеріальної

культури. Книга впливає на читача не лише своїм змістом, але й оформленням.

Список рекомендованої літератури

- Зміст книгознавчої категорії “книга”
- 1. *Беловицкая А.* Общее книговедение. – М.: Книга, 1988.
- 2. *Книговедение: Энциклопедический словарь* / Под ред. Н. Сикорского. – М.: Сов. Энциклопедия, 1986.
- 3. *Мигонь К.* Наука о книге: Очерк проблематики. – М.: Книга, 1991.
- 4. *Социальная роль книги.* Сборник научных трудов АН УССР. – К.: Наукова думка, 1987.
- Історія книги як складова частина книгознавства
- 5. *Баренбаум І.* Історія книги: Підруч. для вищ. навч. закладів. – М.: Книга, 1984.
- 6. *Баренбаум ІІ., Давыдов Г.* История книги: Учебник для библиотеч.фах. ин-тов культуры. – М.: Книга, 1971.
- 7. *Владимиров А.* Всеобщая история книги. – М.: Книга 1988.
- 8. *Запаско Я., Мацюк О.* Львівські стародруки: Книгознавчий нарис / Художник І. Плесканко. – Львів: Каме-няр, 1984.
- 9. *Запаско Я.* Першодрукар Іван Федоров. – Львів 1984.
- 10. *Кауфржак Е.* История письменности и книги. – М.: Искусство, 1955.
- 11. *Книговедение: энциклопедический словарь* / Ред. кол.: Н. Немировський и др. – М.: Советская энциклопедия, 1982.
- 12. *Мигонь К.* Наука о книге. – М.: Книга, 1991.
- 13. *Немировский Е.* Путешествие к истокам русского книгопечатания. – М.: Просвещение, 1991.
- 14. *Фриц Ф.* Книговедение: Исторический обзор книжного дела / Под. ред. А. Немировского. – Высшая школа, 1982.
- Книга в епоху Середньовіччя
- 15. *Доблаш-Рождественская О.* История письма в сред-ние века. – М., 1978.

16. *Киселева А.* О чем рассказывают средневековые рукописи. – Л.: Наука, 1978.
17. *Романова В.* Рукописна книга в XIII-XIV веке. – М.: Политиздат, 1975.
 - Особливості книг-інкунабул
18. *Боброва Е.* Каталог інкунабул Академії наук СРСР. – М.: Наука, 1963.
19. *Владимиров А.* Всеобщая история книги. – М.: Книга, 1988.
20. *Запаско Я., Мацюк О., Стасенко В.* Початок українського друкарства. – Львів: Центр Європи, 2000.
 - Суть та значення винаходу Й. Гутенберга
21. *Варбанец Н.* Йоганн Гутенберг и его начало книгопечатания в Европе. – М.: Книга, 1980.
22. *Васильев В.* Развитие издательско-полиграфической техники. – М., 1987.
23. *Венгерова-Зилинг Э.* Актовые свидетельства о жизни и деятельности Й. Гутенберга // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 22.
24. *Кестер П.* Йоган Гутенберг. – Львов: Изд-во при Львовском ун-те, 1987.
25. *Киселев Н.* Неизвестные фрагменты Древнейших памятников печати Германии и Голландии. – М.: Книга, 1961.
26. *Лихачева В.* Искусство Византии IV-XV веков. – М., 1981.
27. *На родине Гутенберга: Музей* // Полиграфист и издатель. – 1999. – № 4.
28. *Немировский Е.* Й. Гутенберг: Около 1399-1468. – М.: Наука, 1989.
29. *Овчинников В.* Винайдення Йогана Гутенберга // Друкарський кур'єр. – 2000. – № 2.
30. *Різник М.* Письмо і шриффт. – К., 1978.
 - Учні та продовжувачі справи Й. Гутенберга
31. *Варбанец Н.* Гутенберг и начало книгопечатания. – М.: Книга, 1980.
32. *Немировский Е.* Начало советского книгопечатания. – М.: Книга, 1971.

33. Функе Ф. Книговедение: Исторический обзор книжного дела. – М.: Книга, 1982.
- Мистецтво книги як складова частина книгознавства
34. Валусенко Б. Шрифт в художньому оформленні сучасних книжкових видань в Україні // Друкарство. – 1995. – Березень.
35. Герчук Ю. Об искусстве книги. – М.: Знание, 1977.
36. Запаско Я. Мистецтво книги на Україні в XVI–XVII ст. – Львів, 1995.
37. Запаско Я. Опатність української рукописної книги. – Львів: Фенікс, 1998.
38. Запаско Я. Українська рукописна книга. – Львів: Світ, 1995.
39. Ляхов В. Очерки теории искусства книги. – М.: Книга, 1971.
40. Ляхов В. Искусство книги. – М.: Сов. Худ., 1978.
41. Шудря М., Грузов М. Четвертий вимір образотворчості // Друкарство. – 2000. – Лютий.
42. Анастасевич Є. Рукописная светская книга XVIII ст. на Украине: Исторические сборники. – К., 1983.
43. Жолтвський М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. – К., 1983.
- Книга в системі засобів масової комунікації
44. Друковані та електронні засоби масової (комунікацій) інформації України. – К.: Книжкова палата України, 1999.
45. Мельников М. Книговедение, книга и средства массовой коммуникации: Проблемы соотношения // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 57.
46. Іваницький В. Средства массовой коммуникации и книговедение // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 52.
47. Книга в соціокультурному просторі // Доповіді і повідомлення Міжнародної наук. конф., 3–5 травня 1995 р. – Львів, 1995.
48. Кравченко В. Концепция современной книги. Система. Структура. Модель. // Книга: Исследования и материалы. – Вып 50.
49. Сенченко М. Книговидання України // Палітра друку. – 1998. – № 5.

50. *Слісаренко І.* Мас-медіа і міжнародні процеси // Слово-зброя. – К.,1999. – № 12.

51. *Судин А.* Держава може, але чи повинна? // Палітра друку. – 1999. – № 1.

52. *Фінклер Ю.* Сучасна масова комунікація і сучасна масова культура: проблеми взаємопроникнення та включеність аудиторії // Книга і преса в контексті культурно-історичного розвитку українського суспільства. – Вип.2. – Львів: Фенікс, 1999.

4.

ЕЛЕМЕНТИ КНИГИ ЯК МАТЕРІАЛЬНОЇ КОНСТРУКЦІЇ

4.1. Зовнішні елементи

4.2. Внутрішні елементи

У книзі втілена праця видавця, художника, друкаря, переписувача. Саме оформлення та графічне виконання сприяють кращому сприйняттю книги та ефективному й зручному користуванню нею.

Сучасна книжка-кодекс складається з таких елементів:

1. Книжковий блок – це скріплені між собою елементи книги (зошити, карти, схеми, ілюстрації), підготовлені до опрацювання. В книжковий блок скріплюють переважно зошити.

2. Форзац (з нім. “перед”) – це складений вдвоє аркуш паперу між палітуркою та книжковим блоком. Призначення форзацу полягає в тому, щоб з’єднати книжковий блок і палітурку.

3. Каптал – кольорова тасьма з потовщеним краєм, яку приклеюють зверху і знизу до корінця книжкового блоку для його скріплення, захисту, зміцнення та оздоблення.

4. Обкладинка чи палітурка – це оправа видання, що запобігає його пошкодженню від зовнішніх впливів, містить основні інформаційні дані про видання, виступає елементом зовнішнього оформлення. Палітурка має давню історію, її використовували ще в рукописних книжках I ст. до н. е.

5. Суперобкладинка – додаткова обкладинка з клапанаманжетами, що прикриває палітурку чи обкладинку і виступає елементом зовнішнього оформлення видання. Суперобкладинка оберігає палітурку від пошкодження та певним чином прикрашає книгу.

6. Титульний аркуш – це початковий аркуш видання, який інформує про автора, назву, місце, рік видання книги й інші особливості. Титульний аркуш відносно новий елемент книги. Він виник на початку XVI століття. До цього часу книжки не мали титульних сторінок, необхідна інформація подавалася в кінці книги або на колонтитулах. Титульні сторінки в сучасній книзі надзвичайно різноманітні. *Контртітул* – це ліва сторінка на розвороті титульного аркуша, де вміщено особливу інформацію (про серію, зібрання творів загалом, відомості іноземною

мовою). *Авантитул* – це перша сторінка книжкового блоку (коли є колонтитул або фронтиспис), де вміщено видавничу марку чи марку серії. *Розворотний титул* – це особливий титул, який використовується у багатотомних, серійних або перекладних виданнях. Складається з двох титулів: основного (стандартного) і контртитула. Крім того у виданні є *фронтиспис* – це непарна сторінка розворотного титульного аркуша, на якій вміщують портрет автора або особливу ілюстрацію, яка відображає ідею твору). Фронтиспис теж відносно молодий елемент книги, який з'явився лише у XVI ст. *Шмуцтитул* – це додатковий титул, який обов'язково розташовується на правій стороні книжкового розвороту, як правило, з порожнім, незадрукованим зворотом. Використовується тільки для того, щоб розділити частини (глави, розділи) особливої, урочистої книги, а також у збірках, збірниках, де важливо розділити окремі твори.

7. Колонтитул – заголовкові дані, винесені за основний текст, розташовані переважно у верхній частині шпальти, часто у поєднанні з *колонлінійкою* та *колонцифрєю*. Це своєрідний заголовок тексту, вміщеного на сторінці, а колонлінійка відділяє колонтитул від основного тексту. В історії книги колонтитули відіграли особливу роль, бо в давній рукописній книжці не було титульного аркуша, тому використовувався переважно колонтитул. Кожне видання має *колонцифру* – порядковий номер сторінки.

8. Сигнатура – порядковий номер зошита. Сигнатура необхідна в процесі брошурування книги, вона дає можливість правильно (послідовно) розташувати зошити. Подається на нижньому внутрішньому березі сторінки.

9. Норма – коротка назва книжки чи прізвище автора, яке розташовується на кожному друкованому аркуші поряд із сигнатурою (у лівому куті нижнього берега). Норма важлива в процесі брошурування. В окремі періоди свого розвитку рукописна книга мала ще й інші елементи, які з часом, з удосконаленням технології, відійшли.

10. Службова частина видання – елементи, які забезпечують зручність користування книгою, належне її опрацювання в органах книжкової статистики, бібліографії тощо. Окремі дослідники (Б. Тяпкін, А. Мільчин, М. Сікорський) називають службову частину апаратом (науково-довідковим апаратом) видання. В сучасних умовах український книгознавець М. Тимошик запрова-

див термін “службова частина”, що включає всі відомі елементи апарату і поділяється на три групи елементів:

а) засоби, що відрізняють одне видання від іншого (автор, назва, рубрикація, анотація, вихідні відомості, епіграф, присвята тощо);

б) засоби доповнення та супроводження тексту (передмова, вступна стаття, післямова, коментарі, примітки, список літератури, бібліографічні посилання);

в) довідково-пошукові засоби (зміст чи оглав, додатки, покажчики, шрифтові та нешрифтові виділення).

Дослідники поділяють всі ці елементи книги на дві великі групи:

- зовнішні (обсяг, палітурка, суперобкладинка, форзац, формат книги);
- внутрішні (текст, ілюстрації, які складають книжкові шпальти й довідково-допоміжні елементи).

Матеріальна конструкція книги є надзвичайно складною, вона не сформувалася одночасно. Певні елементи книги є результатом історичного розвитку, технологій виготовлення матеріальних носіїв для закріплення тексту, можливостей відтворення тексту, а зрештою й продуктивних сил суспільства.

4.1. Зовнішні елементи

В основі сучасної книги складені в кілька разів (зігнуті, сфальцьовані) і скріплені між собою в корінці аркуші певного формату, є вдосконаленим варіантом книги-кодексу.

Саме в рамках цієї конструкції книга виявилася найзручнішою і найпрактичнішою для користування: задрукований з обох боків аркуша однакового формату матеріал (на папірусі, шкірі, тканині, папері) можна легко відшукувати, надійно зберігати, переносити, брати з собою в дорогу. Однотипне просторове розміщення тексту на чітко обумовлених видавцем розмірах книжкових сторінок, що мають геометрично чіткі координати, дає можливість легко членувати такий текст на ієрархічно підпорядковані частини.

Остаточний варіант книги-кодексу, який маємо сьогодні, формувався протягом тривалого часу. І хоч певні технічні засоби виготовлення книги весь час змінювалися, удосконалювалися

Відповідно до поступу наукової думки, сутність її побудови з точки зору матеріальних складових залишалася незмінною. Важливими складовими книги є:

- книжковий (паперовий) блок та його деталі (вкладки, наклейки);
- обкладинка (оправа);
- суперобкладинка;
- форзац (за наявності оправи);
- корінець;
- каптал (за наявності оправи);
- футляр;
- закладка.

Коротко зупинимося на характеристиці кожної зі складових матеріальної конструкції книги.

Книжковий (паперовий) блок – це основа книги, яка складається із обрізаних із трьох сторін і з'єднаних у корінці зошитів або окремих аркушів паперу відповідного формату і яка підготовлена для накладання й прикріплення оправи чи обкладинки. Це, по суті, напівфабрикат книги, який утворюється після склеювання чи прошивання з одного боку аркушів із сторінками, розміщених у результаті кількарязового згинання (відповідно до заданого формату) у строгій послідовності. Комплект таких сторінок, кількість яких завжди дорівнює кратності долі друкарського аркуша паперу А6, 8 чи 4), прийнято називати зошитом.

Напередодні скріплення такі зошити передаються у видавництво для остаточної звірки на предмет виявлення в них помилок чи можливої непослідовності сторінок, допущеної при їх монтажі. Аби в майбутній книзі зошити трималися міцно і при багаторазовому користуванні не розсипалися, їх скріплюють. Простіший і дешевіший спосіб – методом склеювання. Надійніший і дорожчий – методом прошивання нитками. Вибір способу скріплення залежить від того, хто готує книгу. Відповідальний і серйозний видавець, якщо він дбає не про скороминущу економічну вигоду від продажу своєї продукції, а про репутацію свого видавництва й інтереси читача, ніколи не випускатиме із склеєним блоком підручники, словники, довідники, зібрання творів чи документів у кількох томах, книги для дітей. Тобто, ті видання, якими часто користуються читачі. Навпаки, вузькоспеціалізовану, монографічну, службову літературу, для здешевлен-

ня процесу її виробництва, можна й не прошивати в книжковому блоці.

Додатковими деталями книжкового блока можуть бути вкладка і наклейка.

Вкладка – це конструктивний елемент книжкового видання, який являє собою дробову долю аркуша і у вигляді одного листа, четвертини, половини чи цілого друкованого аркуша вкладається між зошитами книжкового блока. Вкладка виготовляється або з іншого матеріалу, ніж сторінки блока, або іншим способом друку, або містить відмінну кількість кольорів. Цей елемент може скріплюватися з книжковим блоком або додаватися автономно.

Прикладом вкладки можуть слугувати аркуші енциклопедії з кольоровими слайдами або чорно-білими ілюстраціями на крейдяному папері або папері іншого гатунку, відмінного від того, на якому друкується текст.

Наклейка – елемент книжкового блока, надрукований окремо для заповнення (наклеювання) спеціально звільненої від тексту порожньої сторінки. На відміну від вкладки, наклейка не є самостійним листом у книзі. Приклади наклейок:

- віддруковані іншим способом ілюстрації;
- таблиці, схеми, карти, що мають інший, ніж книжкова сторінка, розмір. Після вклеювання до книжкового блока вони згинаються відповідно до цього формату.

Вкладки, а особливо наклейки, належать до трудомістких процесів редакційної підготовки та поліграфічного відтворення, тому вони не отримали широкого застосування. Це, здебільшого, подарункові, мистецькі або малотиражні бібліофільські видання. Скріплений нитками чи клеєм книжковий блок на одному з останніх процесів поліграфічного виробництва обрізують з трьох сторін на відповідному обладнанні, готуючи його таким чином до підготовленого заздалегідь “вдягання”.

Таким своєрідним одягом для книжкового блока є обкладинка чи оправа.

Обкладинка – важлива складова книги, що слугує покриттям книжкового блока, виготовлена з паперу, відмінного від того, на якому друкуються сторінки книги і яка покликана виконувати кілька функцій: скріплювальну, захисну, художню, інформаційну.

Обкладинка виступає одним з елементів завершення формування “обличчя” книги. Як правило, виготовляється з паперу,

що має більшу щільність, – чим матеріал цупкіший, міцніший, тим зручніше користуватися книгою. Поряд із цим великий масив видань випускається у звичайній паперовій обкладинці, часом такого самого гатунку, як і книжковий блок, лише іншого кольору. В такому “одязі” виходять різноманітні брошури, література для службового користування, малотиражні видання, журнали. На зорі книгодрукування обкладинку використовували передусім для тимчасового захисту книжкового блока. Покупці таких книг згодом замовляли у спеціальних майстернях оправи, які відповідали загальному стилю оформлення бібліотек, або характеризували матеріальний добробут власника книжкової колекції. Пізніше, із розширенням книговидавничого руху, обкладинка стала використовуватися як привабливий елемент оформлення книги. Останнім часом вона міцно ствердила свої позиції, особливо в тих виданнях, які випускаються значними накладками, недорогі за ціною і на які є стабільний попит. Водночас відбулося удосконалення її зовнішнього вигляду і технічних характеристик. Нинішні видавці прагнуть робити обкладинку яскравою, різноколірною. Для продовження “молодості” книги широко застосовуються відносно недорогі методи лакування або припресування обкладинкового матеріалу прозорою плівкою. Таке покриття обкладинки робить видання, окрім усього, ще й привабливим. Найпоширенішим на сьогодні матеріалом на обкладинку слугує фінський льон (у формі узору шкаралупи яйця чи ряднини) і крейдяний папір проби від 270 до 400 грамів щільності.

Отже, обкладинка виконує такі функції:

- скріплення книжкових сторінок (зошитів);
- зовнішнього художнього оформлення;
- захисту книжкового блока від пошкоджень і забруднень;
- первинної інформації про книгу для читача (автор, назва).

Оправа – важлива складова книги, виготовлена із спеціальних матеріалів, яка скріплюється з книжковим блоком.

На відміну від обкладинки, що з матеріальної точки зору відзначається дешевизною, оперативністю виготовлення і простотою, оправа є складнішою і дорожчою конструкцією. Образно кажучи, це твердий, дуже надійний “одяг” для всього книжкового блока. Складається він із картону або штучних чи дерев'яних пластин, обтягнутих із зовнішнього боку надійним гнучким

покриттям – тканиною, шкірою, синтетичним матеріалом (бумвінілом, лідерином), рідше – папером. В останньому випадку продовжити життя книзі покликана плівка, яка накладається на покритий папером картон. Функції оправи такі ж, як і обкладинки. А от роль і значення особні: надавати книзі особливо опатного вигляду, забезпечити її довговічність, цінність. Ставлення до оправи, як до особливої складової книги, формувалося ще в давнину. Нерідко, на замовлення коронованих осіб, знатних вельмож, оправу робили надто коштовною, з використанням золота, срібла, алмазів. Найбільше це стосувалося богослужбових книг. При багатьох монастирях, храмах чи соборах працювали спеціальні майстерні, де виготовлялися такі коштовні оправи до Біблій, Євангелій, Требників.

У наш час дорогими оправами “вдягають” енциклопедичні, ювілейні, словникові, подарункові, бібліофільські видання, зібрання творів. Подекуди, здебільшого з рекламною метою, видавець випускає гарно оправлену книгу ще і з суперобкладинкою.

Суперобкладинка – це яскрава в художньому плані обгортка, яка накладається на оправу і тримається за допомогою клапанів (загинів). Певною мірою, це додатковий, підсилюючий елемент, який має на меті виділити дане видання з-поміж інших.

Окрім рекламною і художньо-естетичною функцій, суперобкладинка призначена також захистити оправу, зберегти надовго її первинний святковий вигляд. Останнім часом вона виконує ще й інформаційну роль: на згинах подається лаконічно написаний текст, покликаний зацікавити, заінтригувати читача, спонукати відкрити книгу далі, заглибитися в анотацію і зміст.

Важливим елементом конструкції книги, яка видається в оправі, є форзац.

Форзац – це аркуш паперу формату розгорнутої книги, який однією половиною повністю приклеєний до внутрішньої частини оправи, а частиною іншої половини (вузькою смугою вздовж корінця) прикріплений до книжкового блока. Це поняття походить від двох німецьких слів: Vor – перед, Zatz – складання, тобто в контексті конструкції книги ці слова можна тлумачити як місце перед початком складання. Оскільки оправу покриває книжковий блок з двох боків, то й форзаців у книзі буває два – на початку і наприкінці книжкового блока.

Зважаючи на найголовнішу функцію, яку виконує форзац, – скріплення, втримування в єдиному цілому книжкового блока і оправи, для нього має використовуватися спеціальний гатунок паперу, цупкіший від того, на якому друкуються книжкові сторінки. Окрім цього, форзац може слугувати елементом художнього оформлення. Малюнки, орнаменти, репродукції, які часто вміщуються на цих місцях, є своєрідним композиційним завершенням бачення книги художником – від обкладинки до ілюстративного матеріалу всередині видання. Інколи на форзаці покладається й інформаційна місія: вміщені тут таблиці, формули, топографічні карти, інші узагальнюючі довідкові матеріали, як правило, незначного обсягу, якщо вони мають відношення до змісту всього видання (наприклад, у підручниках, довідниках за галузями знань), є надзвичайно доречними і зручними для користувача такого видання.

Використання на форзаці ілюстративного чи інформаційно-довідкового матеріалу потребує додаткових фінансових затрат, а отже, збільшує собівартість видання. З цієї причини багато видавців не використовують сповна зазначені можливості цього елемента книги, тому здебільшого він незадрукований.

Корінець – це елемент матеріальної конструкції книги, який знаходиться в середній, центральній, частині оправи або обкладинки, що обрамлюють скріплені аркуші чи зошити книжкового блока.

Найкраще функцію корінця читач може оцінити, коли дивитиметься на видання, розміщені один поміж одним на книжкових полицях. Саме за написом на корінці можна віднайти книги відповідних авторів і назви. А за зображенням можна відразу визначити рівень її видавничого і поліграфічного виконання. Отож, корінець виконує дві найголовніші функції: інформаційну й художню.

За формою корінці бувають прямими, напівкруглими. Наявність художніх елементів та кількість тексту на корінці залежить від обсягу книги: чим більше в ній сторінок, тим ширшим є поле для реалізації творчої фантазії художника. Дедалі частіше на корінцях великообсягових книг стало модним вміщувати портрети авторів, фрагменти кольорових слайдів, що характеризують зміст видання, тощо. Гарно і привабливо виглядають корінці з тисненою позолотою шрифту чи орнаменту.

За наявності в книжковому виданні оправи ще однією необхідною деталлю на корінці є каптал.

Каптал – це приклеєна на верхньому і нижньому краях корінця смужка з тканинного матеріалу (здебільшого бавовни або шовку) з потовщеним окантуванням на виході певного кольору.

Функція капталу подвійна: з одного боку, він зміцнює кріплення книжкового блока; з іншого – прикрашає зовнішній вигляд видання. Колір окантовки капталу, як правило, гармоніює з домінуючими кольорами оправи. У книговиданні віддавна поширена практика, коли виготовляють для особливо цінних витворів друку додаткову захисну конструкцію у вигляді твердої коробки, з отвором на корінці або й зовсім закритої. Таку конструкцію називають футляром. Розрізняють службовий і функціональний футляри. Службовий виготовляється із звичайного однотонного картону і призначений для упаковки кожного примірника видання при транспортуванні чи тривалому зберіганні. Функціональний футляр слугує складовою художнього задуму творців книги і є частиною книги. Останніми роками українські видавці, наслідуючи досвід західних колег, починають відмовлятися від виготовлення службових картонних футлярів для своїх коштовних видань, використовуючи для захисту спеціальну поліетиленову плівку. Це простіше, зручніше й дешевше.

І, нарешті, останній елемент матеріальної структури видання. Він малопомітний, але дуже важливий і в контексті підвищення культури читача, і для зручності користування книгою, і для належного збереження її внутрішньої частини. Йдеться про закладку.

Закладка – допоміжний елемент матеріальної структури видання, який використовується для позначення місця читання.

Розрізняють два види закладок. Перший: вузька кольорова тканинна стрічка, прикріплена верхнім кінцем до капталу або корінця книжкового блока, яка за розміром є на один-два сантиметри довшою від нижнього обрізу книжкового блока. Другий: спеціально виготовлений вузький аркуш паперу підвищеної щільності, вкладений між сторінки книги. Такий аркуш може містити певну пізнавальну чи рекламну інформацію. Серйозний видавець, який працює на перспективу, ніколи не нехтуватиме таким, здавалося, другорядним і не зовсім обов'язковим елемен-

том, який цілком толерантно і ненав'язливо формус в будь-якого читача поважне, бережливе ставлення до книги. Особливо потрібний цей елемент у тих книжках, які за змістом не структуровані так як, скажімо, навчальні чи наукові. За відсутності закладки невибагливий читач або загинає навскіс аркуш сторінки, на якій зупинився, або вкладає на те місце якийсь предмет, від чого книга нерідко деформується, псується.

4.2. Внутрішні елементи

Зупинимося на внутрішньому стросві книги, пов'язаному із зібраною в ній значною за обсягом текстовою та зображальною інформацією.

Якщо уважно приглянутися до розміщення тексту на книжкових сторінках, то можна відразу зауважити, що в цілому він просторово організований. Передусім впадають в око поділені різними заголовками на частини чи виділені різними прифтами окремі частини тексту. При дуже прискіпливому огляді сторінок можна помітити очевидну ієрархію їх як основних і допоміжних. Між ними простежується ритмічно організований ряд художніх, графічних елементів. Певна логіка розміщення “прочитується” і в системі подачі ілюстрацій.

Таким чином, перед нами постає видання з єдиною, цільною, закономірно побудованою не лише зовнішньою, а й внутрішньою структурою.

Основна частина – це головний елемент змісту всієї книги, який складається власне з авторського тексту, поділений на логічно завершені і співмірні за розмірами структурні підрозділи. Він потребує особливо ретельної праці і автора, і редактора-видавця.

Передусім ідеться про правильний вибір системи членування текстів на ієрархічно підпорядковані частини. Іншими словами, належить вибрати оптимальне співвідношення головних блоків і роздрібнення їх на невеликі за обсягом підрозділи, дбаючи при цьому не про механічний поділ, а про логічно вмотивовану структуру самого тексту, залежно від змісту і характеру викладу самого матеріалу. У виданні це відтворено через систему рубрик і підрубрик.

Загальновідомо, що роздроблення тексту на окремі частини, позначення цих частин заголовками відповідної рубрикації полегшує читання книги, спрощує читачеві пошук потрібного фрагмента тексту, сприяє виділенню головного і другорядного, систематизує в цілому роботу з книгою.

Проте слід пам'ятати, що не кожен авторський оригінал придатний для поділу його на ряд взаємно підпорядкованих частин. Це залежить від ряду факторів. Серед них: обсяг видання, його вид за цільовим призначенням, авторська концепція викладу матеріалу. Скажімо, у виданнях творів художньої літератури, публіцистики поділ тексту на окремі підзаголовки не завжди є доцільним. Однак і в цьому випадку досвідчений редактор може творчо підійти до структурування авторського оригіналу, згрупувавши запропоновані автором у довільній формі твори в окремі блоки, об'єднані спільною темою або проблемою.

Службова частина (апарат видання) складає передусім напрацьований історичним досвідом і регламентований певними нормами, стандартами тієї чи іншої країни мінімум уніфікованих інформаційних даних, які вміщуються на початкових і прикінцевих сторінках книжкового видання з метою його ідентифікації як усередині країни, так і за кордоном.

Кількість таких сторінок залежить від характеру видання і концепції оформлення книги. Йдеться передусім про її вихідні відомості. Сюди ж можна віднести також зміст, подачу якого українські видавці, за прикладом зарубіжного книговидавництва, останнім часом активніше переносять з кінця на початок книги, а також колонцифри, колонтитули, що розміщуються по тексті видання.

Оскільки йдеться про важливі службові елементи внутрішньої структури книги, які визначають обличчя всього видання, рівень культури видавництва, то цю частину, яку в радянському книгознавстві традиційно називали апаратом видання, варто розглянути в окремій темі.

Вступна частина – це додатковий до основної частини текст або кілька текстів, підготовлені за ініціативою видавництва чи автора для повнішого і глибшого сприйняття читачем пропонованого видання.

У яких випадках виникає доцільність, а то й необхідність, виокремлення вступної частини видання? Їх декілька. Звернемо увагу на головні:

- раритетність видання, повернення його читачеві з колишніх спецховів або після віднайдення в архівах;
- перевидання, обумовлене незадоволеним читацьким попитом чи внесеними автором (видавництвом) змінами, уточненнями, доповненнями;
- перше видання популярного серед масового читача чи надто важливого з наукової точки зору твору в перекладі з іншої мови;
- ювілейне або поліпшене щодо художнього оформлення чи поліграфічного виконання видання, спонукане ювілесем автора, неординарною в житті країни, регіону чи навчального закладу подією;
- неповторність твору з точки зору форми та змісту;
- актуальність твору в конкретному часовому вимірі, для чітко визначеної читацької групи чи певного регіону.

Є ряд й інших випадків, коли вступна частина видання виявляється цілком доречною й логічно вмотивованою. Скажімо, у випадках, коли слід звернути увагу читача на принципи відбору й спосіб укладання текстів, їх призначення, їх відмінність від попередніх видань подібної тематики чи одного й того ж автора, на особливості використаних джерел, побудови покажчиків тощо. Видавець чи редактор, які ставляться до підготовки кожного свого чергового видання як особливого і які хочуть бачити його в розмаїттому морі друкованої продукції неповторним, завжди можуть знайти підстави почати змістову частину не з першої сторінки авторського оригіналу, а з тексту, який йому передуватиме.

У цілому не існує якихось правил, що регламентують перелік обов'язкових складових цієї частини побудови книги. Це залежить і від автора, і від видавця, і від теми, проблематики та виду самого видання. Так, у виданнях художньої літератури вступна частина може бути цілком спрощеною. Натомість, у наукових виданнях – складнішою, повнішою. Які ж складові вступної частини? Умовно до цієї частини можна віднести такі складові змістової побудови книги:

- передмова;
- вступна стаття;
- історико-біографічний нарис.

Передмова – складова вступної частини видання, яка орієнтує читача у змісті, структурі та призначенні видання, звертає

увагу на його особливості. Розрізняють передмови за авторською належністю. Творцями їх можуть бути автори, редактори, упорядники, перекладачі, провідні фахівці з проблематики, якій присвячене видання, або відомі політики, діячі культури, науки, освіти. Звідси й різні варіанти назв передмов – “Від автора”, “Від редактора”, “Від упорядника”, “Від видавництва”, “Від перекладача”. Коротко зупинимося на змістовій насиченості одного з видів передмов, скажімо, “Від видавництва”. Його інформаційний привід – прагнення видавництва привернути особливу увагу читача до причини появи чи засад такого видання. Це може бути: представлення нового видавничого проекту; обґрунтування причини появи другого видання, його відмінностей від попереднього; представлення організацій або меценатів, які прилучилися до реалізації цього проекту; коротке цільове звернення до читача з конкретною пропозицією, проханням чи закликом.

Різновидом передмови виступає поширене нині у видавничій практиці передне слово. Єдина відмінність у тому, що про авторство такого тексту зазначається. З коротким переднім словом часто виступає відомий, знаний уже спеціаліст з тієї галузі знань чи проблематики, якій присвячена книга. Це може бути також керівник установи, галузі (у відомчих виданнях), авторитетний політик, митець, учений, державний діяч (у виданнях масового попиту, ювілейних, подарункових), який, зрештою, високо поцінуючи нову книгу, образно кажучи, ніби благословляє її в світ.

Таке представлення значно підвищує імідж видання, тому видавці, готуючись до оприлюднення суспільно значущих проектів, заздалегідь дбають про запрошення високоавторитетного автора до переднього слова. Будь-який із видів означених вище передмов покликаний налаштувати читача на зацікавлене й небайдуже читання книги, тому однією з найголовніших вимог, яка висувається до їх написання, – лаконічність, жвавість стилю і наявність у поданій інформації елементів, які б могли відразу заінтригувати потенційного покупця чи користувача такої книги. Створення цікавих передмов стає особливо складним завданням не лише для авторів, а й для видавців. Обсяг передмов, як правило, невеликий – здебільшого це одна-дві сторінки, рідше – кілька сторінок.

Вступна стаття – складова вступної частини видання, головне завдання якої – дати читачеві більше доступно написаного нового, аналітичного матеріалу, що допоможе краще, глибше

зрозуміти твір, суспільно-політичні умови його створення і життєвську долю його творця. Автором вступної статті, як правило, виступає відомий у цій галузі знань спеціаліст. Він ґрунтовно розглядає життєвий і творчий шлях автора книги, фахово аналізує твір, звертає увагу на його позитивні сторони й недоліки. Такі статті особливо доречні, коли готуються до друку твори, закладні для сприйняття читачем або неоднозначні у трактуванні критиків журнальних варіантів, що були опубліковані напередодні появи цієї книги в світ. Обсяг вступної статті коливається залежно від обсягу самої книги, її проблематики і призначення – від половини до трьох видавничих аркушів.

На відміну від вступної статті, історико-біографічний нарис є більшим за обсягом і самостійним твором. Його проблематика часто виходить за межі означеної праці, що публікується. Тут менше аналізується сама праця, але значна увага звертається на історичне, суспільно-політичне тло, умови формування світогляду автора, ретроспективу його життя і творчості. Такий елемент вступної частини міцно закріпився у наукових виданнях популярних міжвидавничих серій “Літературні пам’ятки України”, “Пам’ятки історичної думки України”. Скільки складників вступної частини може бути у конкретному виданні? Чіткої регламентації в цьому питанні немає. Видавнича практика засвідчує широке поле спільної творчості авторів, видавців і редакторів. Скажімо, у першому томі 50-томного академічного видання творів Михайла Грушевського, яке здійснює від 2002 року львівське видавництво “Світ”, є кілька елементів вступної частини: дві передмови (“Від редакційної колегії”, “Від видавництва”), один історико-біографічний нарис (“Творча спадщина М. С Грушевського і сучасність”) та одна вступна стаття (“Політична публіцистика Михайла Грушевського”).

Історико-біографічний нарис стосується більше розкриття маловідомих сторінок життя і творчості видатного українського історика, а вступна стаття – проблематики власне першого тому. Інший принцип формування вступної частини виробило видавництво “Наша культура і наука”, випускаючи в світ спільно з Фондацією імені митрополита Іларіона (Огієнка) чергові томи видавничого проекту “Запізніле вороття” з рукописних і друкованих видань канадських архівів. Кожен випуск проекту починається з передмови “Від Фондації...” (коротке ознайомлення

читача з історією повернення твору в Україну, акцент на засади видання) та ґрунтовної вступної статті про новинку першодруку.

Важливо також наголосити на місці розташування та візуальному виділенні вступної частини видання. Зазвичай її елементи розміщуються відразу після титульного аркуша і набираються шрифтом іншої гарнітури, відмінної від основної частини. Якщо передмова невелика за обсягом, нерідко її верстають на іншу ширину рядка (частіше – вужчу) або із зміненими від основної частини пробілами між рядками.

Заключна частина – це підготовлений за ініціативою видавництва чи автора додатковий до основної частини текст або кілька текстів, які доповнюють її зміст, тлумачать, узагальнюють окремі положення, допомагають читачеві повніше і глибше зрозуміти текст в усьому його обсязі і в контексті із суспільно-політичним тлом.

Сюди входить кілька складових тексту книги. Їхня кількість, як і у вступній частині, залежить від виду видання та прагнень видавця й автора зробити його повнішим, зручнішим для користувача.

Складовими заключної частини книги є:

- післямова;
- примітки;
- коментарі;
- додатки;
- покажчики різного виду;
- глосарій (перелік основних термінів);
- списки використаної літератури, архівних та інших джерел;
- двомовні словники термінів і понять;
- список скорочень і умовних позначень.

Кожна з цих складових потребує короткого коментарю. Значення терміна післямова зрозуміле: це завершальний, заключний акорд до змісту всієї книги. Отож, і вміщується він наприкінці видання. Ця складова книги має деякі спільні ознаки з передмовою (вступною статтею): тут також зібрано додатковий, здебільшого аналітичний, матеріал про сам твір, його автора, суспільно-політичне тло тощо. Однак відмінність у тому, що післямова має інше завдання: подати додатковий матеріал читачеві, який уже ознайомився з твором, склав про нього свою думку. Таким чином, якщо передмова готує читача до сприйняття нового твору,

формує наперед думку, допомагає розібратися в деяких складних перипетіях сюжету, то післямова здебільшого доповнює представлену книгу новою інформацією, яка могла бути невідомою чи недоступною авторові.

Примітки є стислою, лаконічною довідкою до того чи іншого слова, яке може бути незрозуміле читачеві. Здебільшого йдеться тут про слова іноземного походження, діалектизми чи архаїзми, які вживають герої твору чи сам автор. Часом є потреба робити короткі примітки до авторських скорочень, абрєвіатур чи образних (переносних) висловів.

На відміну від приміток поява коментарів обумовлюється необхідністю детального й розгорнутого тлумачення окремих фрагментів авторського тексту, певних подій, явищ, персонажів. Розрізняють текстологічні, літературно-історичні, лінгвістичні, видавничі коментарі. У текстологічних коментарях ідеться про історію створення тексту, його цензурування, редагування. У літературно-історичних – увага зосереджується на художніх особливостях твору, його темі та ідеї, місці в літературному процесі; тут уточнюються або розшифровуються з позицій сьогодення певні історичні події чи конкретні особи, маловідомі читачеві деталі побуту.

Лінгвістичні коментарі передбачають аналіз особливостей мови та стилю автора, повідомлення читачеві про принципи і міру редакторського втручання в текст. Видавничий коментар обов'язково акцентує увагу читача на відомостях про першу публікацію твору, про особливості наступних перевидань.

Нерідко видавці нової генерації, не відчувуючи принципової різниці в цих поняттях, під заголовком “Примітки” вміщують розгорнуті текстові пояснення і, навпаки, під “Коментарями” подають лише короткі уточнення до слів. Практика книговидавання засвідчує, що примітки здебільшого не виносяться до заключної частини книги і подаються на тих сторінках, де знаходяться пояснювальні слова (їх ще називають посторінковими). Коментарі ж здебільшого відокремлюються від тексту книги і подаються в заключній її частині.

Наприкінці багатьох книжкових видань, залежно від особливостей їх змісту та потреб читача, подаються додатки. У наукових, навчальних виданнях це можуть бути малодоступні для користувача книги різноманітні документи, нормативні акти, карти

чи таблиці; у виданнях художніх творів (переважно багатотомних, академічних) – варіанти текстів, окремі редакції; додатком до основної частини тексту може бути блок ілюстративного матеріалу. їхнє призначення цілком конкретне – доповнити, збагатити книгу такими матеріалами, які не введені до основної частини, але мають до неї безпосереднє відношення за змістом чи проблематикою.

Важливою складовою заключної частини книги є покажчик. Покажчик – це свосерідний путівник для читача, який спрощує пошук наявних у книзі різноманітних даних – термінів, імен, дат, географічних назв, документів, ілюстрацій тощо із вказівкою конкретних сторінок, на яких вони зазначені в тому чи іншому контексті по всьому виданню.

Видавнича практика виробила різні види покажчиків, найпоширенішими серед яких є: предметні, іменні, тематичні, географічні. В іменний виносяться практично всі прізвища, імена і псевдоніми, міфологічні істоти, дійові особи, які згадуються в тексті. Предметний покажчик зосереджує увагу читача на поняттях, термінах, назвах, що визначають проблематику і зміст видання. Географічний покажчик, відповідно, – населені пункти, країни, річки, гори. Залежно від виду видання в ньому можуть додаватися різні покажчики. Скажімо, у мистецьких виданнях доречними будуть покажчики ілюстрацій; у наукових – таблиць, діаграм; в історичних – архівних документів. У виданнях з історії літератури, журналістики чи видавничої справи не обійтися без покажчиків творів, періодичних видань, друкарень, книг. Є ще покажчики абревіатур, символів, формул.

Система покажчиків є важливою і корисною заключною частиною будь-якого видання. Але особливо цінна вона в довідкових, наукових, науково-популярних, нормативних, навчальних виданнях. Тобто в книгах, тексти яких призначені для частого і вибіркового користування. За принципом розміщення тексту переважна більшість покажчиків будується в алфавітному порядку. Хоча може подаватися і в хронологічному та систематичному. Компонування наприкінці тексту книги окремої групи малозрозумілих слів з коротким поясненням їхнього значення або перекладом з іншої мови отримало назву глосарія.

Поширений останнім часом у видавничій лексиці, цей термін походить від латинського *glossarium*, що означає слов-

ник, зібрання слів, які потребують пояснення. Здебільшого цей елемент заключної частини книги готується у виданнях текстів античної доби, богослужбових книг або стародавніх писемних пам'яток.

Не можна уявити сьогодні переважної більшості професійно зорієнтованих видань без уміщення в окремому блоці бібліографічного опису використаної літератури і джерел. Ця складова заключної частини книги виконує важливу довідкову й інформаційну функції і потребує особливо ретельного ставлення видавця до оформлення. Бібліографічний опис здійснюється у відповідності до затверджених у кожній країні видавничих стандартів і передбачає обов'язковий перелік головних ідентифікаційних характеристик: ім'я автора, назва твору, місце і рік видання, кількість сторінок чи конкретну сторінку, на яку робиться посилання в тексті. У видавничій практиці, залежно від виду видання і його призначення, застосовують повний і скорочений бібліографічний опис літератури.

Двомовні словники термінів і понять, як також і список скорочень і умовних позначень, ретельно і грамотно підготовлені видавництвом, завжди засвідчують культуру видання, прагнення видавця зробити книгу зручною і корисною для користувача.

Список рекомендованої літератури:

1. *Книга*. Энциклопедия / Редкол.: И. Е. Баренбаум, А. А. Беловицкая, А. А. Говоров и др. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 1998. – 800 с.

2. *Мильчин А. Э.* Культура издания, или Как не надо и как надо делать книги: Практическое руководство. – М.: Логос, 2002. – 224 с.

3. *Мильчин А.Э., Чельцова Л. К.* Справочник издателя и автора: Редакционно-изд. оформление книги. – М.: ОЛМА-Пресс, 2003. – 800 с.

4. *Настольная книга издателя* / Е. В. Малышкин, А. Э. Мильчин, А. А. Павлов, А. Е. Шадрин. – М.: Аст; Олимп, 2004. – 811 с.

5. *Сава В. І.* Основи техніки творення книги: Навч. посібник. – Львів: Каменяр, 2000. – 136 с.

6. Тимошик М. С. Видавничча справа та редагування: Навч. посібник. – К.: Наша культура і наука, 2004. – 224 с.

7. *Энциклопедия книжного дела* / Ю. Ф. Майсурадзе, А. Э. Мильчин, Э. П. Гаврилов и др. – М.: Юристъ, 1998. – 536 с.

5.

ТИПОЛОГІЯ КНИГИ ЯК ПРАКТИЧНА ПРОБЛЕМА КНИГОЗНАВСТВА

5.1. Цільове призначення

**5.2. Аналітико-синтетична
переробка інформації**

5.3. Інформаційні знаки

5.4. Матеріальна конструкція

5.5. Обсяг

5.6. Склад основного тексту

5.7. Періодичність

5.8. Структура

**5.9. Інформаційні знаки (види
неперіодичних видань)**

Нині українська книжкова справа характеризується кількома тенденціями:

- кількісне зростання книговидавання (понад 1,36 примірника на душу населення);
- сучасні видання вирізняються різноманітністю змісту, охоплюють широку палітру тем (15 тис. назв видань);
- сучасні видання неоднорідні за структурою, композицією (втім, ця тенденція спостерігалася й раніше);
- нині книжки все частіше вирізняються оригінальністю дизайну, є відмінними за художнім і технічним оформленням.

Маючи таке різноманіття книжкової продукції, книгознавці прагнуть укласти всі відомі різновиди у певну систему. Для вирішення цього завдання бібліологія використовує свій спеціальний розділ “Типологія книги”, що є не окремою дисципліною, а лише галуззю книгознавства. Власне, типологія книги втілює практичну спрямованість сучасної бібліології, хоча зазвичай витлумачується як теоретична дисципліна. Типологія книги дає можливість ефективно організувати книговидавання, запропонувати читачеві різні види видань, удосконалити книгорозповсюдження, пропаганду, налагодити належний облік та зберігання книг. Таким чином, **типологія книги – це галузь книгознавства, яка вивчає і розробляє наукові засади та принципи класифікації книг за їх суттєвими функціональними книгознавчими ознаками.**

Мета типології полягає у:

- виявленні типових, об’єднуючих якостей книг;
- об’єднанні книг у групу (тип) на основі виявлених якостей;
- вивченні цієї групи книг як соціального явища.

Сучасна типологія оперує поняттями “тип видання”, “вид видання” і “підвид видання”.

Тип видання – це узагальнена ідеалізована модель видання, яка являє собою сукупність найсуттєвіших ознак, що визначають типові змістові особливості та зовнішні якості видання. Простіше кажучи,

це деталізована характеристика видання однієї книги за книгознавчими ознаками. До найсуттєвіших книгознавчих ознак належать:

- цільове (функціональне) призначення;
- читацька адреса;
- матеріально-конструктивна форма (книга, брошура);
- знакова форма основного матеріалу (текст, ноти, ілюстрації, карти);
- характер зв'язку з іншими виданнями (серія, зібрання творів, вибрані твори, комплектне видання);
- часові особливості випуску (неперіодичне, періодичне, продовжуване).

Тип видання є основою для визначення виду видання. Видання, які мають однакові (типові) типологічні ознаки, утворюють єдину групу – вид. *Вид видання* – це група видань, які мають однакові суттєві (типові) ознаки:

- соціально-функціональне призначення (наприклад, навчання, розвиток науки, наведення довідок, розвага тощо);
- матеріальна конструкція (книга, брошура, листівка);
- читацька адреса (для дорослого, дитячого читача тощо);
- знакова форма інформації (текст, ілюстрація, ноти, карти);
- зв'язок з іншими виданнями та часові особливості випуску.

Всередині виду видання виділяють підвиди. *Підвид видання* – це група видань всередині виду, виокремлена за менш суттєвими ознаками, ніж вид. Наприклад, вид – це довідкові видання, а підвиди – енциклопедії, словники, власне довідники. Підвиди в межах виду відрізняються за:

- побудовою (структурою);
- особливостями змісту;
- знаковою формою інформації.

В Україні типологією книги займаються як окремі науковці, так і наукові інституції. Найзначнішим науковцем є Галина Швецова-Водака, яка має дві монографії на цю тему. З практичної, редакторської точки зору питання типології вивчає Микола Тимошик: в посібнику *“Книга для автора, редактора, видавця”* є розділ *“Видавнича продукція та критерії її поділу на види”*.

Розроблено важливий нормативний документ – ДСТУ 3017–95 *“Видання. Основні види. Терміни та визначення”*. Також на основі російського нормативного документу ГОСТ 7.60–2003 *“Издания. Основные виды, термины и определения”* розроблено міждержав-

ний стандарт “СИБИД. Издания. Основные виды, термины и определения”, прийнятий в 2004 р. одинадцятьма країнами, і Україною в тому числі.

Відповідно до ДСТУ 3017–95 “Видання. Основні види. Терміни та визначення” всі видання поділяють за такими ознаками.

5.1. Цільове призначення

- *офіційне видання* – видання матеріалів інформаційного, нормативного чи директивного характеру, що публікуються від імені державних органів, відомств, установ чи громадських організацій;
- *наукове видання* – видання результатів теоретичних і (чи) експериментальних досліджень, а також підготовлених науковцями до публікації пам’яток культури, історичних документів та літературних текстів;
- *науково-популярне видання* – видання відомостей теоретичних та (чи) експериментальних досліджень в галузі науки, культури і техніки, викладених у формі, зрозумілій читачам-нефахівцям;
- *науково-виробниче видання* – видання відомостей результатів теоретичних та (чи) експериментальних досліджень, а також конкретних рекомендацій щодо їх впровадження у практику;
- *виробничо-практичне видання* – видання відомостей з технології, техніки й організації виробництва, а також інших галузей суспільної практики, призначене фахівцям певного профілю та відповідної кваліфікації;
- *нормативне виробничо-практичне видання* – видання норм, правил і вимог з конкретних сфер виробничо-практичної діяльності;
- *виробничо-практичне видання для аматорів* – видання відомостей з технології, техніки та організації виробництва, окремих його галузей, а також інших сфер суспільної практики, викладених у формі, зрозумілій читачам-нефахівцям;
- *навчальне видання* – видання систематизованих відомостей наукового або прикладного характеру, викладених у зручній для вивчення і викладання формі;
- *громадсько-політичне видання* – видання твору громадсько-політичної тематики;
- *довідкове видання* – видання коротких відомостей наукового чи прикладного характеру, розміщених у порядку, зручному для їх швидкого пошуку, не призначене для суцільного читання;

- *видання для організації дозвілля* – видання популярно викладених загальнодоступних відомостей щодо організації побуту, дозвілля, різноманітних форм самодіяльної творчості, різних видів захоплень;

- *рекламне видання* – видання відомостей щодо виробів, послуг, заходів, культурно-історичних об'єктів, творчих колективів тощо, у формі, яка привертає увагу, сприяє реалізації товарів і послуг, запрошує до ознайомлення чи відвідування;

- *літературно-художнє видання* – видання твору художньої літератури.

5.2. Аналітико-синтетична переробка інформації

- *інформаційне видання* – видання систематизованих чи узагальнених відомостей відносно опублікованих чи неопублікованих даних з першоджерел, випущене друком організаціями, що здійснюють науково-інформаційну діяльність;

- *бібліографічне видання* – інформаційне видання упорядкованої сукупності бібліографічних записів;

- *реферативне видання* – інформаційне видання сукупності бібліографічних записів, включно з рефератами;

- *оглядове видання* – інформаційне видання публікації одного чи декількох оглядів, які відображають підсумки аналізу та узагальнення відомостей з різних джерел;

- *дайджест* – видання публікації у вигляді добірки витягів із конкретного тексту, відібраних і згрупованих таким чином, щоб дати про нього загальне уявлення, чи добірки найцікавіших матеріалів, передрукованих з інших видань.

5.3. Інформаційні знаки

- *текстове видання* – видання, більшу частину обсягу якого займає словесний, цифровий, у вигляді ієрогліфів, формул (хімічних або математичних) чи змішаний текст;

- *нотне видання* – видання запису музичного твору за допомогою нотних знаків;

- *картографічне видання* – видання картографічного твору;

- *образотворче видання* – видання живописних, графічних, скульптурних творів мистецтва, спеціальних чи художніх фотографій та інших графічних робіт, креслень, діаграм, схем тощо.

5.4. Матеріальна конструкція

- *книжкове видання* – видання у вигляді блока скріплених у корінці аркушів друкованого матеріалу будь-якого формату в обкладинці чи оправі;

- *журнальне видання* – видання у вигляді блока скріплених у корінці аркушів друкованого матеріалу встановленого формату в обкладинці або оправі, яке видавничо пристосоване до специфіки даного періодичного видання;

- *аркушеве видання* – видання у вигляді одного чи декількох аркушів друкованого матеріалу будь-якого формату без скріплення;

- *газетне видання* – видання у вигляді одного чи декількох аркушів друкованого матеріалу встановленого формату, видавничо пристосоване до специфіки даного періодичного видання;

- *буклет* – видання у вигляді одного аркуша друкованого матеріалу, сфальцьованого будь-яким способом у два чи більше згинів;

- *карткове видання* – видання у вигляді картки встановленого формату, надруковане на матеріалі підвищеної щільності;

- *плакат* – видання у вигляді одного чи декількох аркушів друкованого матеріалу встановленого формату, надруковане з одного чи з обох боків аркуша, призначене для експонування;

- *поштова картка* – карткове видання, надруковане з одного чи з обох боків;

- *комплектне видання* – сукупність видань, зібраних до папки, футляра, бандеролі чи укладених в обкладинку;

- *книжка-іграшка* – видання особливих конструктивних форм, призначене для розумового та естетичного розвитку дітей.

5.5. Обсяг

- *книга* – книжкове видання обсягом понад 48 сторінок;
- *брошура* – книжкове видання обсягом від 4 до 48 сторінок;
- *листівка* – аркушеве видання обсягом від 1 до 4 сторінок.

5.6. Склад основного тексту

- *моновидання* – видання, що містить один твір;
- *збірник* – видання, що містить ряд творів.

5.7. Періодичність

- *неперіодичне видання* – видання, що виходить одноразово і продовження якого не передбачене;
- *серіальне видання* – видання, що виходить протягом часу, тривалість якого заздалегідь не визначена, як правило, нумерованими чи датованими випусками (томами) з постійною спільною назвою;
- *періодичне видання* – видання, що виходить через певні проміжки часу, має заздалегідь визначену постійну щорічну кількість і назву нумерованих чи датованих, однотипово оформлених випусків, які не повторюються за змістом;
- *продовжуване видання (видання, що продовжується)* – видання, що виходить через заздалегідь невизначені проміжки часу, в міру накопичення матеріалу, нумерованими та (чи) датованими випусками, неповторюваними за змістом, однотипово оформленими, із спільною назвою.

5.8. Структура

- *серія* – видання, однотипово оформлене, що включає сукупність томів, об'єднаних спільністю задуму, тематики, цільовим або читацьким призначенням;
- *однотомне видання (однотомник)* – неперіодичне видання, випущене в одному томі;
- *багатотомне видання (багатотомник)* – неперіодичне видання, що складається з двох чи більше нумерованих томів і становить єдине ціле за змістом і оформленням;
- *зібрання творів* – однотомне чи багатотомне видання творів одного або декількох авторів, що дає уявлення про його (їхню) творчість у цілому;
- *вибрані твори* – однотомне чи багатотомне видання, що містить частину найзначніших, відібраних за певними засадами творів одного чи декількох авторів.

5.9. Інформаційні ознаки (види неперіодичних видань)

- *монографія* – наукове книжкове видання повного дослідження однієї проблеми або теми, що належить одному чи декільком авторам;
- *автореферат дисертації* – наукове видання у вигляді брошури авторського реферату проведеного дослідження, яке подається на здобуття наукового ступеня;
- *препринт* – наукове видання з матеріалами попереднього характеру, які публікуються до виходу у світ видання, в якому вони мають бути вміщені;
- *тези доповідей (повідомлень) наукової конференції (з'їзду, симпозіуму)* – науковий неперіодичний збірник матеріалів попереднього характеру, таких як анотації, реферати доповідей чи повідомлень, опублікованих до початку конференції;
- *матеріали конференції (з'їзду, симпозіуму)* – неперіодичний збірник підсумків конференції, доповідей, рекомендацій та рішень;
- *збірник наукових праць* – збірник матеріалів досліджень, виконаних у наукових установах, навчальних закладах чи товариствах;
- *статут* – офіційне видання зведення правил, які регулюють принципи організації та порядок діяльності;
- *інструкція* – офіційне чи нормативне виробничо-практичне видання правил регулювання виробничої та суспільної діяльності або користування виробами і (чи) послугами;
- *стандарт* – нормативне виробничо-практичне видання з комплексом норм, правил та вимог щодо об'єкта стандартизації, встановлених та затверджених у відповідності з чинним законодавством;
- *прейскурант* – нормативне виробничо-практичне видання і (чи) довідкове видання систематизованого переліку матеріалів, виробів, обладнання, виробничих операцій, послуг із зазначенням витрат праці та цін, а інколи їхніх коротких характеристик;
- *паспорт* – виробничо-практичне видання основних відомостей щодо устаткування, приладів чи речей господарського вжитку;
- *посібник* – видання, призначене на допомогу в практичній діяльності чи в оволодінні навчальною дисципліною;
- *наочний посібник* – видання, зміст якого передається, в основному, зображувальними засобами;
- *практичний посібник* – виробничо-практичне видання, призначене практичним працівникам для оволодіння знаннями та навичками при виконанні будь-якої роботи, операції, процесу;

- *навчальний посібник* – навчальне видання, що доповнює або частково (повністю) замінює підручник та офіційно затверджене як таке;
- *навчальний наочний посібник* – навчальне образотворче видання матеріалів на допомогу у вивченні, викладанні чи вихованні;
- *навчально-методичний посібник* – навчальне видання з методики викладання навчальної дисципліни (її розділу, частини) або з методики виховання;
- *практичний порадник* – видання, розраховане на самостійне оволодіння будь-якими виробничо-практичними навичками;
- *підручник* – навчальне видання з систематизованим викладом дисципліни (її розділу, частини), що відповідає навчальній програмі та офіційно затверджене як таке;
- *хрестоматія* – навчальне видання літературно-художніх, історичних та інших творів чи уривків з них, які є об'єктом вивчення;
- *методичні рекомендації (методичні вказівки)* – навчальне або виробничо-практичне видання роз'яснень з певної теми, розділу або питання навчальної дисципліни, роду практичної діяльності, з методикою виконання окремих завдань, певного виду робіт, а також заходів;
- *курс лекцій* – навчальне видання повного викладу тем навчальної дисципліни, визначених програмою;
- *текст лекцій* – навчальне видання викладу матеріалу певних розділів навчальної дисципліни;
- *конспект лекцій* – навчальне видання стислого викладу курсу лекцій або окремих розділів навчальної дисципліни;
- *навчальна програма* – навчальне видання, що визначає зміст, обсяг а також порядок вивчення і викладання певної навчальної дисципліни чи її розділу;
- *практикум* – навчальне видання практичних завдань і вправ, що сприяють засвоєнню набутих знань, умінь і навичок;
- *словник* – довідкове видання упорядкованого переліку мовних одиниць (слів, словосполучень, фраз, термінів, імен, знаків), доповнених відповідними довідковими даними;
- *енциклопедія* – довідкове видання, зведення основних відомостей з однієї чи усіх галузей знання та практичної діяльності, викладених у коротких статтях, розташованих за абеткою їхніх назв або в систематичному порядку;

- *енциклопедичний словник* – енциклопедія, статті якої викладені в стислій формі та розташовані за абеткою їхніх назв;
- *мовний словник* – словник переліку мовних одиниць з їхніми характеристиками або перекладом іншою (іншими) мовою (мовами);
- *тлумачний словник* – мовний словник, що пояснює значення слів певної мови, дає граматичну, стилістичну характеристики, приклади застосування та інші відомості;
- *термінологічний словник* – словник термінів та визначень певної галузі знання;
- *розмовник* – популярний чи мовний словник загальнопобутової лексики, фразеології, що служить посібником із спілкування;
- *довідник* – довідкове видання прикладного характеру, побудоване за абеткою назв статей або у систематичному роботі. Книгознавці усвідомлюють, що книга постійно вдосконалюється, змінюється, тому розробити нормативний документ для всіх видів видань на всі часи практично неможливо. В Україні чимало науковців опрацьовують проблеми редагування та підготовки до виходу в світ окремих видів видань. Кожен з них пропонує свою деталізовану типологію, яка б могла відповідати сучасним реаліям видавничої справи.

Список рекомендованої літератури:

- Сучасна типологія видань та її значення у роботі редактора
 1. *Гречихин А.* Проблемы критерия в современной типологии книги // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 54.
 2. *Гречихин А.* Современные проблемы типологии книги. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1989.
 3. *Моргенштерн И.* Проблемы типологии современной книги // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 30.
 4. *Типология книги.* – М., 1990.
 5. *Типологічні аспекти квалілогії книги* // Квалілогія книги: Доп. і повід. міжнар. наук.-практ. конференції. – Львів: УАД, 1996.
 6. *Фельдблум И.* Методологические вопросы типологии произведений научно-технической литературы // Научно-техническая информация. – 1976. – № 7.
 7. *Швецова-Водка Г.* Типология книги. – К.: Книжная палата Украины, 1999.

ДОДАТКИ

Робоча програма курсу
за вимогами КМС

Список рекомендованої
літератури до всього курсу

Програма семінарських
занять з дисципліни
“Основи бібліології”

Тематика рефератів та
контрольних робіт для
студентів дистанційної
форми навчання

Питання для проведення
контрольних робіт з
дисципліни “Основи
бібліології”

Тестові питання для перевірки
знань студентів з дисципліни
“Основи бібліології”

Видатні книгознавці XIX–XX ст.

Книгознавчі видання
20-30-х рр. XX ст.

РОБОЧА ПРОГРАМА КУРСУ ЗА ВИМОГАМИ КРЕДИТНО- МОДУЛЬНОЇ СИСТЕМИ

1. Місце дисципліни у навчальному процесі

Курс “Основи бібліології” має важливий методологічний характер і продовжує вивчення циклу книгознавчих дисциплін у навчальному плані спеціальності “Видавнича справа і редагування”. Як спеціально-наукова методологія “Основи бібліології” дає можливість систематизувати різні за рівнем узагальнення і конкретності знання про книгу і таким чином виходить на практику.

Курс “Основи бібліології” тісно пов’язаний з попередньо вивченими студентами такими дисциплінами, зокрема з “Історією книжкової справи в Україні”, “Загальною і спеціальною бібліографією”, а також із спеціальними курсами видавничого циклу, насамперед з “Редакторським аналізом і методикою редагування”. Дисципліна передусім є тією фундаментальною базою, яка забезпечує методологічну і теоретичну єдність книгознавчої підготовки фахівців для наукової і практичної діяльності в галузі видавничої справи.

2. Перелік теоретичних знань, практичних вмінь та навичок, необхідних для вивчення дисципліни

Студенти повинні знати:

- конкретно-історичні умови існування книги як об’єктивного явища соціальної дійсності, її роль;
- функції книги в житті суспільства;
- особливості редакційно-видавничого процесу при підготовці книги до друку;
- суть сучасних поліграфічних технологій та їх вплив на якість книги;
- основні положення та завдання типології книги;
- організаційну структуру книговидавництва та книгопоширення, а також форми й методи реклами й пропаганди книги залежно від її цільового та читачького призначення.

3. Мета вивчення дисципліни

Вона полягає в наступному:

- засвоєння загальної теорії книги і сучасної книгознавчої методології;
- закріплення понятійно-термінологічного апарату книгознавства;
- оволодіння відомостями про логічні й історичні закономірності виникнення, розвитку і способи існування книги і книжкової справи;
- формування комплексу знань про історичний процес виникнення і функціонування науки про книгу і книжкову справу;
- опанування категоріально-понятійного апарату книгознавства, його фундаментальної проблематики (об'єкт, предмет, структура і склад книгознавчого знання, основні методи);
- формування вмій знаходити, систематизувати та професійно опрацьовувати спеціальну літературу з проблем книгознавства.

4. Програма лекційних занять

Тема 1. Вступ. Мета, завдання, структура та джерелознавча база курсу. Загальне книгознавство як методологія науки про книгу.

Тема 2. Основні категорії книгознавчого знання. Об'єкт, предмет, структура книгознавства.

Тема 3. Книга як важливий компонент загальнолюдської культури, її суспільно-історичне значення.

Тема 4. Основні етапи розвитку книги та книговидавництва. Давні центри виникнення писемності та книги. Особливості рукописних книг. Суть та значення винаходу Й. Гутенберга. Розвиток книговидавничої справи у подальший час і здобутки видавців в удосконаленні матеріальної форми книги.

Тема 5. Книга як предмет бібліологічних досліджень. Основні етапи становлення та розвитку системи книгознавчого знання.

Тема 6. Формування вітчизняної бібліології. Книгознавчі аспекти в діяльності вчених України. Діяльність Українського наукового інституту книгознавства (УНІК).

Тема 7. Сучасний стан книгознавчої теорії. Системно-типологічна концепція книгознавства як діалектична єдність системного підходу і типологічного методу.

5. Програма семінарських і практичних занять

Тема 1. Основні етапи становлення та розвитку системи книгознавчого знання.

Тема 2. Розвиток українського книгознавства у XIX – першій третині XX ст.

Тема 3. Основні етапи розвитку книги та книговидання.

Тема 4. Елементи книги як матеріальної конструкції, їх функції та призначення.

Тема 5. Розвиток книгознавчої теорії на сучасному етапі. Суть та взаємозв'язок книгознавчих концепцій.

6. Зміст дисципліни

Тема 1. *Вступ. Мета. Завдання, структура та джерелознавча база курсу. Загальне книгознавство як методологія науки про книгу.*

Книгознавство як система знання про книгу і книжкову справу. Проблеми єдності і специфіки окремих книгознавчих дисциплін. Понятійно-термінологічний апарат, завдання його уніфікації. Взаємозв'язок історичної і логічної тенденції у формуванні книгознавчої терміносистеми.

Загальне книгознавство як теоретична основа, що інтегрує різні за ступенем узагальнення і конкретності знання про книгу, як основний розділ книгознавства. Методологія книгознавства як система наукового знання про принципи, методи і засоби пізнання книгознавчих об'єктів і, перш за все, книги. Фундаментальна проблема тика загального книгознавства.

Роль курсу у підготовці фахівців видавничої справи і редагування.

Послідовність вивчення курсу “Основи бібліології”, його зв'язок з іншими дисциплінами навчального плану. Форми та методи роботи студентів при засвоєнні курсу. Джерелознавча база “Основи бібліології”, особливості її засвоєння.

Список рекомендованої літератури:

1. *Баренбаум П.Е.* Основы книговедения. – Л., 1988.
2. *Беловицкая А.А.* Основные этапы развития книговедения: Учебное пособие. – М.: Книга, 1987. – 255 с.
3. *Гречихин А.А.* Роль книговедческой теории в совершенствовании подготовки специалистов книжного дела // Перестройка изд.-полигр.комплекса и подготовки кадров – Львов, 1988. – С. 49–54.
4. *Иоффе А.М.* Введение в книговедение. – М., 1984.
5. *Книга.* Энциклопедия. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 1999. – 846 с.
6. *Книговедение.* Энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1986.

Тема 2. Основні категорії книгознавчого знання. Об'єкт, предмет, структура книгознавства.

Склад і структура книгознавчого знання (книговидавниче, книготоргівельне, бібліотекознавче, бібліографознавче), його дисциплінарна організація.

Об'єкт і предмет книгознавчого знання, його структура: загальне редагування; теорія книговидавничого і редакційно-видавничого знання; історія книговидавничої і редакційно-видавничої справи; методика редакційно-видавничої діяльності.

Об'єкт і предмет книготоргівельного знання (бібліополістики), його структура: загальна бібліополістика; теорія бібліополістики; історія бібліополістики; книжкова торгівля; методика книготоргівельної діяльності.

Об'єкт і предмет бібліотекознавчого знання, його структура: загальне бібліотекознавство; теорія бібліотекознавства та бібліотечної справи; методика бібліотечної діяльності.

Об'єкт і предмет бібліографознавства, структура бібліографознавчого знання: загальне бібліографознавство; теорія бібліографознавства; історія бібліографознавства та бібліографічної справи; методика бібліографознавчої діяльності.

Список рекомендованої літератури:

1. *Баренбаум П.Е.* Основы книговедения. – Л., 1988.
2. *Баренбаум П.Е., Барсуک А.П.* К вопросу о методах книговедения // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 29. – С. 20 – 45.

3. Беловицкая А.А. Общее книговедение: Учебное пособие. – М.: Книга, 1987. – 255 с.
4. Беловицкая А.А. Основные этапы развития книговедения: Учебное пособие. – М., 1984. – 255 с.
5. Гречихин А.А. Книговедения и теория книжной торговли: Сборник научных работ. – Вып. 1. – С. 49–84.
6. Гречихин А.А. Книжное дело как система // Издательское дело: обзорная информация. – М.: Книжная палата, 1990. – Вып. 4. – 80 с.
7. Ельников М.Б. Книговедения, книга и средства массовой коммуникации (Проблема соотношения) // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 57. – С. 17–38.
8. Поффе А.М. Введение в книговедение. – М., 1984.
9. Книга. Энциклопедия. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1999. – 846 с.
10. Книговедение. Энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1986. – 664 с.

Тема 3. *Книга як важливий документ загальнолюдської культури, її суспільно-історичне значення.*

Вивчення книги як суспільного явища, феномена людської діяльності, дослідження її соціальної суті. Книга і її елементи, діалектична суть книги. Книга як єдність духовної і матеріальної культури, соціальної інформації й матеріально-конструктивної форми. Книга як складова системи засобів масової комунікації. Суспільна свідомість і книга. Критерії суспільної цінності книги.

Список рекомендованої літератури:

1. Гречихин А.А. Книжное дело как система // Издательское дело: обзорная информация. – М.: Книжная палата, 1990. – Вып. 4. – 80 с.
2. Запаско Я.П. Українська радянська книга. – Л.: Світ, 1995.
3. Ельников М.Б. Книговедения, книга и средства массовой коммуникации (Проблема соотношения) // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 57. – С. 17–38.
4. Ельников М.Б. Методология книговедения (предпосылки формирования) // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 61. – С. 5–30.

5. *Поффе А.М.* Введение в книговедение. – М., 1984.
6. *Книга.* Энциклопедия. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1999. – 846 с.
7. *Книговедение.* Энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1986.
8. *Немировский Е.П.* Что такое книговедение? – М., 1987.
9. *Сава В.* Основи техніки творення книги. – Львів: Каменярь, 2000.
10. *Тимошик М.С.* Книга для автора, редактора, видавця. – К.: Наша культура і наука, 2006. – 560 с.

Тема 4. *Основні етапи розвитку книги та книговидання.*

Соціально-історичні і культурні передумови появи книги. Загальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування книги як засобу концентрації і поширення соціальної інформації. Давні центри виникнення писемності та книги. Книга у добу Середньовіччя. Суть та значення винаходу Й. Гуттенберга у XV–XVI ст. Особливості книг-інкунабул. Розвиток книговидання у добу Відродження. Особливості тематики та матеріальної конструкції книг XVII – XVIII ст. Здобутки видавців XIX ст. у удосконаленні матеріальної конструкції книги. Технічний прогрес XIX–XX ст. та його вплив на матеріальну конструкцію книги.

Список рекомендованої літератури:

1. *Баренбаум П.Е.* История книги. – М.: Книга, 1984.
2. *Владимиров А.П.* Всеобщая история книги. – М.: Книга, 1988.
3. *Запаско Я.П.* Українська радянська книга. – Л.: Світ, 1995.
4. *Поффе А.М., Сбиттсва А.А.* Книговедение и история книги. – М., 1989.
5. *Люблинский В.С.* Книга в истории человеческого общества. – М.: К., 1972
6. *Огісько І.* Історія українського друкарства. – К.: Либідь, 1994
7. *Тимошик М.С.* Історія видавничої справи: Підручник. – Наша культура і наука, 2003. – 496 с.

Тема 5. Книга як предмет бібліологічних досліджень. Основні етапи становлення та розвитку системи книгознавчого знання.

Історія книгознавства як складова частина методології науки про книгу. Предмет історії книгознавства – закономірність зародження, розвитку, зміни форм і структури книгознавчого знання.

Книга як центральне поняття бібліології. Об'єктивні труднощі формулювання універсальної дефініції “книга”: дуалізм її природи, багатофункціональність, традиційне ототожнення з формою друкованого паперового кодексу і т. д. Основні підходи до визначення поняття книга в руслі бібліологічних досліджень.

Зв'язок науки про книгу і загальної теорії книгознавства, їх еволюція. Історична необхідність осмислення суті і значення книги як передумова виникнення спеціальної науки – бібліології. Термін “книгознавство” і розуміння його змісту на різних етапах розвитку про книгу. Зародження науки про книгу у рамках бібліографії. Бібліографія як всеохоплююча наука про книгу (ототожнення бібліографії і книгознавства) у праці М. Деніса “Вступ до книгознавства” (1777 – 1778. Т. 1 -2). Спроба розмежування бібліографії у “Глумачному словнику з бібліології” Г. Пеньо (1802 – 1804. Т. 1 – 2). Розширене трактування бібліографії В. Сопікова. “Вища бібліографія” (книгознавство) у розумінні В. Анастасевича.

Принципова схема науки про книгу, розроблена М. Лісовським, її значення для подальшого розвитку книгознавства. Систематизація науки про книгу у працях О. Ловягіна.

Бібліотечна теорія М. Рубакіна. Методологічні аспекти діяльності в монографіях М. Куфасєва “Проблеми філософії книги”. Відтворення історичного процесу формування книгознавчої теорії у працях дослідників ХХ ст.

Книгознавчі центри у 30-ті роки. Суть книгознавчої полеміки у цей період, тотальна ідеологізація книгознавчої науки. Книгознавчі дослідження 40–50-х рр., їх основна проблематика: історія та мистецтво книги, видавнича справа та редагування, бібліографознавство та бібліотекознавство. Сучасні проблеми книгознавства.

Список рекомендованої літератури:

1. Баренбаум І.Е. Основы книговедения. – Л., 1988.
2. Беловицкая А.А. Общее книговедение: Учебное пособие. – М.: Книга, 1987. – 255 с.

3. Беловицкая А.А. Основные этапы развития книговедения: Учебное пособие. – М., 1984.
4. Гуменик М.П. Біля джерел української радянської бібліографії. – Л., 1991.
5. Поффе А.М. Введение в книговедение. – М., 1984.
6. Книга: Энциклопедия. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1999. – 846 с.
7. Книговедение: Энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1986.
8. Мигонь К. Наука о книге: Очерк проблематики. Перевод с польск. – М.: Книга, 1991. – 198 с.
9. Теорія та історія радянської книги на Україні. – К.: Наукова думка, 1982.
10. Тимошик М.С. Книга для автора, редактора, видавця. – К.: Наша культура і наука, 2006. – 560 с.

Тема 6. *Формування української бібліології. Книгознавчі аспекти в діяльності вчених України.*

Книжкова культура Київської Русі. Книгознавчі аспекти діяльності І. Федорова, значення післямов до його видань.

Книгознавчі концепції Х. Алчевської, Б. Грінченка, М. Драгоманова, І. Франка та ін. Історична проблематика у книгознавчих працях І. Свенціцького, С. Сірополка. Показ особливостей розвитку книжкової справи в Україні у науковій та практично-бібліографічній діяльності В. Доманицького, М. Комарова, І. Левицького. Бібліологічна спадщина І. Огієнка.

Теоретичні проблеми книгознавства у творчому доробку Л. Биковського. Його критична праця “Українська бібліографія на еміграції” (Варшава, 1922.) та “Замітки про книгознавство та книгоживання” (Подебради, 1923.) як “енциклопедія українського книгознавства”. Часопис Бібліологічної комісії НТШ та Українського Товариства Бібліофілів у Львові – “Українська книга” (1927–1943рр.): призначення та проблематика.

Діяльність бібліографічної комісії НТШ. Діяльність Книжкової палати України в області книгознавства історико-ретроспективний аспект.

Соціальні засади створення Українського наукового інституту книгознавства (УНІКу) та його організаційна структура. Засновники і співробітники УНІКу. Основні функції та завдан-

ня УНІКу: формування книжкової “україніки”, наукова розробка та популяризація питань книгознавства, бібліотекознавства, бібліографії, підготовка фахівців-книгознавців. Секції та комісії УНІКу, відображення в їх діяльності фундаментальних проблем книгознавства. Робота по формуванню української книгознавчої термінології. Видавнича діяльність УНІКу. “Бібліографічні вісті” як провідний часопис УНІКу у галузі книгознавства та суміжних наук (1923–1930). Його завдання, проблематика. Ю. Меженко як натхненник УНІКу, редактор “Бібліологічних вістей”.

Список рекомендованої літератури:

1. *Беловицкая А.А.* Основные этапы развития книговедения: Учебное пособие. – М., 1984.
2. *Бібліологічні вісті.* – К. – 1923 – 1932.
3. *Гуменюк М.П.* Біля джерел української радянської бібліографії. – Л., 1991.
4. *Йоффе А.М., Сбитцева А.А.* Книговедение и история книги. – М., 1989.
5. *Корнєйчик І.І.* Історія української бібліографії. – Х., 1971.
6. *Коралевич Н.Ф.* Українські бібліографи ХХ ст. – К.: Книжкова Палата України, 1988.
7. *Рудь М.П.* Проблеми книгознавства в працях вчених України // Теорія та історія радянської книги на Україні. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 5 – 29.
8. *Теорія та історія радянської книги на Україні.* – К.: Наукова думка, 1982.
9. *Черниш Н. І.* Бібліографічна комісія НТШ як центр дослідження української книги (1909 – 1939 рр.): Навч. посібник. – К. Наша культура і наука, 2006.

Тема 7. Сучасний стан книгознавчої теорії.

Активізація книгознавчих досліджень в Україні та ближньому зарубіжжі у кінці 50-х – на поч. 60-х рр. Початок видання теоретичного збірника “Книга. Дослідження і матеріали” (Москва).

Дискусії з проблем книгознавства. Наукові і навчальні центри підготовки кадрів для книжкової справи; центри книговидавничих досліджень.

Міжнародні конференції з книгознавства як відображення поступового розвитку загально книгознавчої теорії та методологічних засад окремих книгознавчих дисциплін. Основні публікації та напрями діяльності вчених – представників сучасного книгознавства. Відображення послідовної еволюції науки про книгу в концепціях комплексності, системності, “пересічних дисциплін”, що змінювали і взаємодоповнювали одна одну.

Основні напрями і тенденції розвитку книгознавства у європейських країнах. Монографія К. Мигоня “Наука про книгу” в контексті світової літератури з загальної теорії книгознавства. Сучасний стан книгознавчої теорії в Україні. Розробки та теоретичні праці вітчизняних вчених.

Список рекомендованої літератури:

1. *Баренбаум П.Е., Барсук А.П.* К вопросу о методах книговедения // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 29. – С. 20–45.
2. *Гречихин А.А.* Книговедения и теория книжной торговли: Сборник научных работ. – Вып. 1. – С. 49–84.
3. *Гречихин А.А.* Роль книговедческой теории в совершенствовании подготовки специалистов книжного дела // Перестройка изд.-полиграфического комплекса и подготовки кадров – Львов, 1988. – С. 49–54.
4. *Книга.* Энциклопедия. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1999. – 846 с.
5. *Мигонь К.* Наука о книге: Очерк проблематики. Перевод с польск. – М.: Книга, 1991. – 198 с.
6. *Рудь М.П.* Проблеми книгознавства в працях вчених України // Теорія та історія радянської книги на Україні. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 5–29.

Актуальні питання загальної теорії книгознавства:

- подальша розробка методологічних основ книгознавства, методології книги;
- поглиблене дослідження сутності книги та книжкової справи в рамках системно-типологічної концепції, тобто на всіх стадіях і рівнях їх існування і розвитку у часі і просторі;

Робоча програма курсу

- функціональне дослідження книги як явища соціальної дійсності;
- подальша деталізація та обґрунтування системи книгознавчого знання;
- діалектичне поєднання загальнокнигознавчих, спеціально-книгознавчих та конкретно-дисциплінарних методів пізнання книги;
- інтегративне дослідження проблем типології книги на всіх рівнях існування категорії “книга”, типологічне конструювання книги.

Практичне завдання книгознавства:

- розробка конкретних методів дослідження складових книжкової справи;
- формування наукових принципів управління практикою різних галузей і процесів книжкової справи.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО ВСЬОГО КУРСУ

1. *Баренбаум П.Е.* История книги. – М.: Книга, 1984.
2. *Баренбаум П.Е.* Основы книговедения. – Л., 1988.
3. *Баренбаум П.Е., Барсук А.П.* К вопросу о методах книговедения // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 29.
4. *Беловицкая А.А.* Общее книговедение: Учебное пособие. – М.: Книга, 1987.
5. *Беловицкая А.А.* Основные этапы развития книговедения: Учебное пособие. – М., 1984.
6. *Бібліологічні вісті.* – К. – 1923 – 1932.
7. *Владимиров Л.П.* Всеобщая история книги. – М.: Книга, 1988.
8. *Гречихин А.А.* Книговедения и теория книжной торговли: Сборник научных работ. – Вып. 1. – С. 49 – 84.
9. *Гречихин А.А.* Книжное дело как система // Издательское дело: обзорная информация. – М.: Книжная палата, 1990. – Вып. 4. – 80 с.
10. *Гречихин А.А.* Роль книговедческой теории в совершенствовании подготовки специалистов книжного дела // Перестройка изд.-полиграфического комплекса и подготовки кадров – Львов, 1988. – С. 49–54.
11. *Гуменюк А.* Українські бібліографи ХІХ – початку ХХ ст. – Харків: Книжкова палата УРСР, 1969.
12. *Гуменюк М.П.* Біля джерел української радянської бібліографії. – Л., 1991.
13. *Запаско Я.П.* Українська радянська книга. – Л.: Світ, 1995.
14. *Ельшиков М.Б.* Книговедения, книга и средства массовой коммуникации (Проблема соотношения) // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 57. – С. 17 – 38.
15. *Ельшиков М.Б.* Методология книговедения (предпосылки формирования) // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 61. – С. 5–30.
16. *Зберский М.* Семиотика книги. – М.: К., 1981.
17. *Поффе А.М.* Введение в книговедение. – М., 1984.
18. *Поффе А.М., Сбитисва А.А.* Книговедение и история книги. – М., 1989.
19. *Книга.* Энциклопедия. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1999. – 846 с.

Список рекомендованої літератури до всього курсу

20. *Книговедение*: Энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1986.
21. *Корнєйчик І.І.* Історія української бібліографії. – Х., 1971.
22. *Королевич Н.Ф.* Українські бібліографи ХХ ст. – К.: Книжкова Палата України, 1988.
231. *Куфаєв М.Ф.* Избранное: Проблемы по книговедению и библиографоведению. – М., 1981.
24. *Люблинский В.С.* Книга в истории человеческого общества. – М.: К., 1972.
25. *Мигоць К.* Наука о книге: Очерк проблематики. Перевод с польск. – М.: Книга, 1991. – 198 с.
26. *Немировский Е.П.* Что такое книговедение? – М., 1987.
27. *Огієнко І.* Історія українського друкарства. – К.: Либідь, 1994.
28. *Рубакін Н.* Психология читателя и книги: Краткое введение в библиологическую психологию. – М.: К., 1977.
29. *Рудь М.П.* Проблеми книгознавства в працях вчених України // Теорія та історія радянської книги на Україні. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 5–29.
30. *Сава В.* Основи техніки творення книги. – Львів: Каменяр, 2000.
31. *Сикорський Н.М.* Книга. Читатель. Библиотека: Сб. книговедческих работ. – М.: К., 1979.
32. *Теорія та історія радянської книги на Україні.* – К.: Наукова думка, 1982.
33. *Тимошик М.С.* Історія видавничої справи: Підручник. – Наша культура і наука, 2003.
34. *Типологічні аспекти квалілогії книги* // Квалілогія книги: Доп. і повід. міжнарод. наук-практ. конф. – Львів: УАД, 1996.
35. *Типологія изданий.* – М.: Книжная палата, 1990.
36. *Типологія книги (підсумки і проблеми)* // Теорія та історія радянської книги на Україні. – К.: Наукова думка, 1988.
37. *Труды выдающихся книговедов.* – М.: Книга, 1970 – 1980.
38. *Функе К.* Книговедение. – М.: Высшая школа, 1982.
39. *Черниш Н. І.* Бібліографічна комісія НТШ як центр дослідження української книги (1909 – 1939 рр.): Навч. Посібник. – К. Наша культура і наука, 2006.
40. *Швецова-Водка Г.* Документ і книга в системі соціальних комунікацій. – Рівне, 2001.

ПРОГРАМА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З ДИСЦИПЛІНИ “ОСНОВИ БІБЛІОЛОГІЇ”

Семінарське заняття № 1. *Основні етапи становлення та розвитку книгознавчого знання.*

1. Проблеми визначення книгознавства як комплексної суспільної науки про книгу та книжкову справу.
2. Об'єкт, предмет, методи книгознавства.
3. Внесок європейських вчених у становлення окремої науки про книгу.
4. Видатні російські книгознавці XIX – XX ст. та їх наукові погляди.

Список рекомендованої літератури:

1. *Баренбаум П.Е.* Основы книговедения. – Л., 1988.
2. *Баренбаум П.Е., Барсуک А.П.* К вопросу о методах книговедения // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 29.
3. *Беловицкая А.А.* Общее книговедение: Учебное пособие. – М.: Книга, 1987.
4. *Беловицкая А.А.* Основные этапы развития книговедения: Учебное пособие. – М., 1984.
5. *Ельников М.Б.* Книговедения, книга и средства массовой коммуникации (Проблема соотношения) // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 57. – С. 17–38.
6. *Июффе А.М.* Введение в книговедение. – М., 1984.
7. *Книга.* Энциклопедия. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1999. – 846 с.
8. *Книговедение.* Энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1986.

Семінарське заняття № 2. *Розвиток українського книгознавства у XIX – першій третині XX ст.*

1. Початки дослідження проблем книгознавства та бібліографії у XIX ст.
2. Наукове товариство ім. Т. Шевченка як осередок української науки про книгу.

Програма семінарських занять

3. Діяльність Українського наукового інституту книгознавства та Книжкової палати України.

4. Українська книгознавча періодика 20 – 40-х рр. ХХ ст. та її внесок у проблеми книги.

5. “Бібліологічні вісті” – найавторитетніший український книгознавчий часопис.

Список рекомендованої літератури:

1. *Бібліологічні вісті*. – К. – 1923 – 1930. – (№ 1–20).
2. *Гуменюк М.П.* Біля джерел української радянської бібліографії. – Л., 1991.
3. *Корнейчик І.І.* Історія української бібліографії. – Х., 1971.
4. *Коралевич Н.Ф.* Українські бібліографи ХХ ст. – К.: Книжкова Палата України, 1988.
5. *Рудь М.П.* Проблеми книгознавства в працях вчених України // Теорія та історія радянської книги на Україні. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 5 – 29.
6. *Теорія та історія радянської книги на Україні*. – К.: Наукова думка, 1982.

Семінарське заняття № 3. *Основні етапи розвитку книги та книговидання.*

1. Давні центри писемності як осередки створення перших книг.

2. Особливості книгописання та книгорозповсюдження у Давній Греції та Давньому Римі.

3. Розквіт книгописання Середньовіччя та Відродження.

4. Винахід Й. Гутенберга. Учні та продовжувачі справи друкаря у XVI–XVIII ст.

5. Розвиток книговидання у XIX – ХХ ст.

6. Загальні закономірності розвитку книги та книговидання.

Список рекомендованої літератури:

1. *Баренбаум І.Е.* Історія книги. – М.: Книга, 1984.
2. *Владимиров Л.П.* Всеобщая история книги. – М.: Книга, 1988.
3. *Запаско Я.П.* Українська радянська книга. – Л.: Світ, 1995.

4. *Поффе А.М., Сбиттсва А.А.* Книговедение и история книги. – М., 1989.
5. *Книга.* Энциклопедия. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1999. – 846 с.
6. *Люблинский В.С.* Книга в истории человеческого общества. – М.: К., 1972.
7. *Тимошик М.С.* Історія видавничої справи: Підручник. – Наша культура і наука, 2003.
8. *Черниш Н. І.* Бібліографічна комісія НТШ як центр дослідження української книги (1909–1939 рр.): Навч. посібник. – К. Наша культура і наука, 2006.

Семінарське заняття № 4. *Елементи книги як матеріальної конструкції, їх функції та призначення.*

1. Визначення основоположного поняття книгознавства – книга. Діалектичне розуміння сутності книги.
2. Зовнішні елементи матеріальної конструкції книги.
3. Внутрішні елементи матеріальної конструкції книги.
4. Значення та призначення колонелементів.
5. Вплив сучасних технологій на удосконалення матеріальної конструкції книги.

Список рекомендованої літератури:

1. *Баренбаум П.Е.* Основы книговедения. – Л., 1988.
2. *Запаско Я.П.* Українська радянська книга. – Л.: Світ, 1995.
3. *Зберский М.* Семіотика книги. – М.: К., 1981.
4. *Книга.* Энциклопедия. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1999. – 846 с.
5. *Мигонь К.* Наука о книге: Очерк проблематики. Перевод с польск. – М.: Книга, 1981. – 198 с.
6. *Сава В.* Основы техники творения книги. – Львів: Каменяр, 2000.
7. *Тимошик М.С.* Побудова книги: матеріальна та змістова частини // Друкарство. – 2002. № 2. – С. 14 – 18.

Семінарське заняття № 5. *Розвиток книгознавчої теорії на сучасному етапі. Суть та взаємозв'язок книгознавчих концепцій.*

Програма семінарських занять

1. Відродження книгознавства як окремої науки у 50–60-х рр. ХХ ст.
2. Становлення функціонального підходу як основного сучасного методу книгознавства. Інші сучасні методи книгознавчих досліджень.
3. Сучасна типологія книги як практична книгознавча дисципліна.
4. Центри книгознавчих досліджень, їх наукові досягнення та періодичні видання.

Список рекомендованої літератури:

1. *Баренбаум П.Е., Барсук А.П.* К вопросу о методах книговедения // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 29.
2. *Беловицкая А.А.* Основные этапы развития книговедения: Учебное пособие. – М., 1984.
3. *Гречихин А.А.* Книговедения и теория книжной торговли: Сборник научных работ. – Вып. 1. – С. 49 – 84.
4. *Ельников М.Б.* Книговедения, книга и средства массовой коммуникации (Проблема соотношения) // Книга: Исследования и материалы. – Вып. 57. – С. 17 – 38.
5. *Книга: Энциклопедия.* – М.: Большая Российская энциклопедия, 1999. – 846 с.
6. *Рудь М.П.* Проблеми книгознавства в працях вчених України // Теорія та історія радянської книги на Україні. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 5 – 29.
7. *Функе К.* Книговедение. – М.: Высшая школа, 1982.
8. *Теорія та історія радянської книги на Україні.* – К.: Наукова думка, 1982.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ ТА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

1. Зміст книгознавчої категорії “книга”.
2. Книгознавство як наука про книгу та книжкову справу.
3. Об’єкт і предмет книгознавства.
4. Сучасні методи книгознавства.
5. Книга в системі засобів масової комунікації.
6. Видавнича справа як складова частина книгознавства.
7. Історія книги як складова частина книгознавства.
8. Мистецтво книги як складова частина книгознавства.
9. Бібліополістика як складова частина книгознавства.
10. Бібліографознавство як складова частина книгознавства.
11. Бібліотекознавство як складова частина книгознавства.
12. Суть та значення функціонального підходу у книгознавстві.
13. Структура книгознавства.
14. Розвиток книгознавства у XVIII – XIX ст.
15. Розвиток книгознавства у першій половині XX ст.
16. Розвиток книгознавства у другій половині XX ст.
17. Українське книгознавство у XIX ст.
18. Українське книгознавство у XX ст.
19. Український науковий інститут книгознавства як центр книгознавчих досліджень в Україні.
20. Сучасні центри книгознавчих досліджень та їх наукова проблематика.
21. Діяльність Інституту книги Національної бібліотеки України ім. Вернадського.
22. Книгознавча періодика першої половини XX ст.
23. “Бібліологічні вісті” як тип книгознавчого періодичного видання.
24. Сучасна українська книгознавча періодика та її внесок у розвиток науки про книгу.
25. Наукове товариство ім. Т. Шевченка як осередок української науки про книгу.
26. Основні етапи та напрямки діяльності бібліографічної комісії НТШ.

27. Бібліографічна комісія НТШ та бібліотека НТШ: взаємодія двох підрозділів наукового осередку.

28. Серія “Матеріали до української бібліографії”: особливості структури та змістового наповнення.

29. Серія “Матеріали до української бібліографії” в контексті розвитку національної бібліографії.

30. Проблеми історії книги, бібліографії, книжкової справи в журналі “Стара Україна” (1924 – 1925).

31. І. Кривецький – редактор журналу “Стара Україна”

32. Порівняльна характеристика журналів “Стара Україна” та “Українська книга”.

33. Журнал “Українська книга” (1937 – 1943) в контексті становлення української бібліографічної періодики першої половини ХХ ст.

34. Проблематика книгознавчих публікацій журналу “Українська книга” (1937 – 1943).

35. Є. Ю. Пеленський – редактор журналу “Українська книга”.

36. Культура видань бібліографічної комісії НТШ.

37. Значення діяльності бібліографічної комісії НТШ для піднесення рівня книжкової культури галицького суспільства першої третини ХХ ст.

38. Сучасні книгознавчі дослідження наукової та видавничої діяльності бібліографічної комісії НТШ.

39. Значення історико-культурної спадщини бібліографічної комісії НТШ у процесі відродження і розвитку національної бібліографії.

40. Основні елементи книги як матеріальної конструкції.

41. Книгознавча спадщина В. Анастасевича.

42. Книгознавча спадщина Х. Алчевської.

43. Книгознавча спадщина Д. Балики.

44. Книгознавча спадщина П. Беркова.

45. Книгознавча спадщина Л. Биковського.

46. Книгознавча спадщина Б. Грінченка.

47. Книгознавча спадщина В. Доманицького.

48. Книгознавча спадщина В. Дорошенка.

49. Книгознавча спадщина І. Калиновича.

50. Внесок М. Комарова у розвиток книгознавства.

51. Внесок І. Кривецького у розвиток книгознавства.

52. Внесок М. Куфаєва у розвиток книгознавства.

53. Внесок І. Левицького у розвиток книгознавства.
54. Внесок М. Лісовського у розвиток книгознавства.
55. Внесок А. Ловягіна у розвиток книгознавства.
56. Внесок В. Люблінського у розвиток книгознавства.
57. Внесок С. Маслова у розвиток книгознавства.
58. Внесок Ю. Меженка у розвиток книгознавства.
59. Внесок І. Огієнка у розвиток книгознавства.
60. Внесок М. Павлика у розвиток книгознавства.
61. Внесок Олени Пчілки у розвиток книгознавства.
62. Внесок М. Рубакіна у розвиток книгознавства.
63. Внесок Ф. Сарани у розвиток книгознавства.
64. Внесок М. Сікорського у розвиток книгознавства.
65. Внесок В. Сопікова у розвиток книгознавства.
66. Внесок І. Франка у розвиток книгознавства.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ З ДИСЦИПЛІНИ “ОСНОВИ БІБЛІОЛОГІЇ”

1. Книгознавство як наука про книгу і книжкову справу.
2. Об'єкт та предмет книгознавства.
3. Сучасні методи книгознавства.
4. Суть та значення функціонального підходу у книгознавстві.
5. Комплекс книгознавчих дисциплін та їх особливості.
6. Основні проблеми книгознавства як науки.
7. Визначення поняття «книга» у сучасному книгознавстві.
8. Роль та значення книги у житті суспільства.
9. Книга в системі засобів масової комунікації.
10. Розвиток книгознавства у XVIII – XIX ст.
11. Розвиток книгознавства у першій половині XX ст.
12. Розвиток книгознавства у другій половині XX ст.
13. Українське книгознавство у XIX ст.
14. Українське книгознавство у XX ст.
15. УНІК як центр книгознавчих досліджень в Україні.
16. Книгознавча періодика першої половини XX ст.
17. Сучасна українська книгознавча періодика та її внесок у розвиток науки про книгу.
18. “Бібліологічні вісті” – провідне книгознавче періодичне видання початку XX ст.
19. Сучасні центри книгознавчих досліджень та їх наукові досягнення.
20. Видавнича справа як складова частина книгознавства.
21. Давні центри виникнення писемності та книги.
22. Книга у добу Середньовіччя.
23. Особливості книг-інкунабул.
24. Суть та значення винаходу Йоганна Гутенберга.
25. Книга в епоху Відродження.
26. Учні та продовжувачі справи Й. Гутенберга у XV–XVI ст.
27. Розвиток книговидавничої справи у XVII–XVIII ст.
28. Розвиток книговидання у XIX – поч. XX ст.
29. Здобутки видавців XVII–XIX ст. в удосконаленні матеріальної форми книги.

30. Загальні закономірності розвитку книги.
31. Книга як явище духовної та матеріальної культури.
32. Основні елементи книги як матеріальної конструкції.
33. Типологія книги як основна проблема книгознавства.
34. Сучасна типологія видань та її значення у роботі видавничих працівників.
35. Книгознавча спадщина М. Лісовського.
36. Книгознавча спадщина М. Ловягіна.
37. Книгознавча спадщина М. Куфасва.
38. Книгознавча спадщина М. Рубакіна.
39. Книгознавча спадщина В. Люблінського.
40. Книгознавча спадщина П. Беркова.
41. Книгознавча спадщина В. Анастасевича.
42. Книгознавча спадщина Д. Балики.
43. Книгознавча спадщина Ю.Меженка.
44. Книгознавча спадщина І. Левицького.
45. Книгознавча спадщина І. Огієнка.
46. Книгознавча спадщина І. Франка.
47. Книгознавча спадщина Х. Алчевської.
48. Книгознавча спадщина Л. Биковського.
49. Книгознавча спадщина М. Сікорського.
50. Книгознавча спадщина В. Дорошенка.

ТЕСТОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ “ОСНОВИ БІБЛІОЛОГІЇ”

1. Хто з науковців і коли вперше використав термін «книгознавство»?

- 1) Сошников В. С. у 1804 р.;
- 2) Анастасевич В. Г. у 1820 р.;
- 3) Лісовський М. М. у 1913 р.;

2. Яка точка зору на загальне книгознавство відповідає його сучасному розумінню?

- 1) єдина комплексна наука про книгу та книжкову справу;
- 2) комплекс, система самостійних наук про книгу;
- 3) загальна теорія, яку використовують науки про книгу та книжкову справу.

3. Книгознавство – це:

- 1) комплекс тісно пов'язаних, однак відносно самостійних наукових дисциплін, які вивчають твори друку, процеси їх створення, розповсюдження та використання;
- 2) комплексна суспільна наука про книгу та книжкову справу, яка вивчає в історичному, сучасному та прогностичному планах процеси створення, розповсюдження та використання творів писемності і друку в суспільстві;
- 3) комплексна наука про книгу, книжкову справу та книговикористання.

4. Які науки складають комплекс книгознавчих дисциплін?

- 1) історія книгодрукування, соціологія читання, мистецтво книги, теорія і практика книгорозповсюдження;
- 2) видавнича справа, бібліополістика, бібліотекознавство, бібліографознавство;
- 3) теорія і практика редагування, палеографія, культура книги, книжкова торгівля.

5. Що становить об'єкт книгознавства?

- 1) книга;
- 2) книга і книжкова справа в історичному, сучасному і прогностичному планах;
- 3) система книга-читач.

6. Що становить предмет книгознавства?

- 1) твори писемності та друку у зв'язках з діяльністю людей, умовами, в яких вони виникають та впливають на громадську думку, суспільне життя;
- 2) закономірності виникнення, розвитку та функціонування книги у взаємодії з читачем;
- 3) особливості видань певних історичних періодів розвитку суспільства та умови їх розповсюдження і використання.

7. До сучасних методів, які використовує книгознавство, належать:

- 1) бібліографічний та структурно-типологічний;
- 2) аналітико-тематичний та палеографічний;
- 3) функціональний та системний.

8. Хто з науковців розробив функціональний метод книгознавчих досліджень?

- 1) Ю. Меженко;
- 2) А. Беловицька;
- 3) М. Сікорський.

9. Яка з дисциплін книгознавчого комплексу найширше використовує функціональний метод?

- 1) художньо-технічне оформлення та конструювання видань;
- 2) видавничча справа і редагування;
- 3) книжкова торгівля і бібліотекознавство.

10. У сучасних книгознавчих дослідженнях провідним є:

- 1) функціональний метод;
- 2) системний (системно-типологічний) метод;
- 3) структурно-типологічний.

11. Першим дослідником, який теоретично опрацював проблему книгознавства, був:

- 1) М. Лісовський;
- 2) В. Сопіков;
- 3) М. Деніс.

12. Е. Пеньо та Ф. Еберт – це:

- 1) австрійські бібліографи ХІХ ст.;
- 2) засновники французької школи книгознавства початку ХІХ ст.;
- 3) французькі друкарі, які розробили типометричну систему вимірювання шрифту.

13. Закон про надходження обов'язкового примірника у бібліотеки запровадив:

- 1) В. Сопіков;
- 2) В. Анастасевич;
- 3) Ю. Меженко.

14. Слов'янське книгодрукування – це:

- 1) книги, випущені до 1700 р. церковнослов'янською мовою;
- 2) видання слов'янських народів, які використовували кириличний шрифт;
- 3) видання слов'янських народів, які використовували кирилицю і латинку.

15. Хто з книгознавців запровадив систематичний бібліотечний каталог?

- 1) Й. Лелевель;
- 2) В. Анастасевич;
- 3) Ю. Меженко.

16. Ідея створення бібліографічних товариств-осередків книгознавчих досліджень сформульована у працях:

- 1) М. Рубакіна;
- 2) І. Левицького;
- 3) В. Анастасевича.

17. Хто і коли запровадив бібліографування журнальних статей?

- 1) В. Сопіков у 1814 р.;
- 2) В. Анастасевич у 1821 р.;
- 3) М. Рубакін у 1893 р.

18. “Книговиробництво – книгорозповсюдження – книгозживання” як основні складові частини книгознавства теоретично виділені у працях:

- 1) М. Ловягіна;
- 2) М. Рубакіна;
- 3) М. Лісовського.

19. Хто з видатних українських науковців та культурних діячів брав участь у книгознавчих дослідженнях?

- 1) І. Франко, В. Доманицький, М. Комаров, Х. Алчевська;
- 2) В. Гнатюк, М. Грушевський, Ф. Вовк, Леся Українка;
- 3) Б. Грінченко, П. Куліш, В. Нечуй-Левицький, О. Кобилянська.

20. Бібліографічні товариства на українських землях були організовані у:

- 1) Києві, Катеринославі;
- 2) Львові, Одесі;
- 3) Харкові, Чернігові.

21. Першим українським книгознавчим періодичним виданням був часопис:

- 1) “Бібліологічні вісті”;
- 2) “Книгарь”;
- 3) “Українська книга”.

22. Український науковий інститут книгознавства було організовано:

- 1) у 1921 р. у Харкові;
- 2) у 1922 р. у Києві;
- 3) у 1923 р. у Харкові, а потім перевели до Києва.

23. Хто з українських книгознавців був директором Українського наукового інституту книгознавства:

- 1) Ю. Меженко;
- 2) Л. Биковський;
- 3) І. Левицький.

24. Український науковий інститут книгознавства випускав часопис:

- 1) “Українська книга”;
- 2) “Книгарь”;
- 3) “Бібліологічні вісті”.

25. Наукове товариство ім. Т. Шевченка було засновником книгознавчого часопису:

- 1) “Книжка”;
- 2) “Українська книга”;
- 3) “Книжковий вісник”.

26. В Україна в сучасних умовах випускають такі книгознавчі видання:

- 1) “Палітра друку”, “Друкарство”, “Вісник Книжкової палати”;
- 2) “Бібліотечний порадник”, “Друг читача”, “Книга”;
- 3) “Книголюб”, “Книжкова тека”, “Голос друку”.

27. Книга – це:

- 1) витвір друку у вигляді зброшурованих аркушів паперу з яким-небудь текстом;
- 2) найважливіша форма закріплення інформації (переважно зв'язного та досить об'ємного тексту);
- 3) результат книжкової справи, що становить матеріально-конструктивну та художню цінність.

28. Діалектичне розуміння книги передбачає:

- 1) єдність змісту, семіотичної форми та матеріальної конструкції;
- 2) усвідомлення духовної сутності, що обтяжена матерією;
- 3) багатогранність, багатоаспектність книги як суспільного явища.

29. Основні елементи книги як матеріальної конструкції наступні:

- 1) авантитул, апарат видання, сигнатура і норма;
- 2) блок, форзац, палітурка;
- 3) каптал, титульний аркуш, фронтиспис.

30. Порядковий номер друкарського аркуша – це:

- 1) колонцифра;
- 2) сигнатура;
- 3) норма.

31. Формат книги – це:

- 1) розмір книжкової шпальти;
- 2) розмір сторінки після обрізування блока;
- 3) товщина корінця.

32. Сучасна форма книги – кодекс – вперше була використана:

- 1) у Китаї у II ст. до н. е.;
- 2) у Римі у II ст. н. е.;
- 3) у Греції у II ст. н.е.

33. Коли почали використовувати папір при виготовленні книг?

- 1) у II ст. н. е.;
- 2) у XII ст. н. е.;
- 3) у XVI ст. н. е.

34. Скрипторій – це:

- 1) особливий аркуш видання, який вміщували замість титульної сторінки;
- 2) місце у монастирі, де працювали ченці-переписувачі книг;
- 3) назва особливого рукописного шрифту.

35. Ксилографічна книга відрізняється від друкованої тим, що

- 1) містить більше ілюстрацій, ніж тексту;
- 2) поєднує у собі частину друкованого та рукописного матеріалу;

Тестові питання для перевірки знань студентів

3) подає лише кольорові, виконані художником-ілюстратором, з використанням натуральних фарб гравюри.

36. Хто і коли винайшов книгодрукування?

- 1) Й. Гутенберг у 1456р.;
- 2) Ш. Фіоль у 1491 р.;
- 3) Іван Федоров у 1574 р.

37. Інкунабули – це:

- 1) середньовічні рукописні книги, що відрізнялися особливим багатством художнього оформлення;
- 2) будь-які книги, надруковані до 1500 р.;
- 3) книги на пергаменті, відтворені за допомогою ксилографії до 1700 р.

38. Типометричну систему вимірювання шрифту розробив:

- 1) Е. Пеньо разом із Ф. Ебертом;
- 2) П. Фурн'є;
- 3) Дж. Бодоні.

39. Російським видавцем-просвітителем називають:

- 1) І. Ситіна;
- 2) М. Вольфа;
- 3) Ф. Павленкова.

40. Автором підручника “Загальне книгознавство”, рекомендованого для вивчення навчальної дисципліни, є:

- 1) М. Лісовський;
- 2) А. Беловицька;
- 3) М. Сікорський.

ВИДАТНІ КНИГОЗНАВЦІ XIX–XX ст.

Алчевська Христина Данилівна (1841-1920) – український педагог-просвітитель, видатний діяч народної освіти, публіцист, письменник, бібліограф.

Народилася у 1841 р. в м. Борзні Чернігівської губернії у родині вчителя. Дитячі та юнацькі роки минули в Курську. Закінчити школу чи здобути систематичну освіту Х. Алчевська не змогла. В 50-ті рр. формуються її суспільні погляди, вона зацікавлюється проблемами народної освіти. Брала участь у гуртку “Громада”.

Харківська недільна школа була заснована Х. Алчевською у 1862 р. і проіснувала до 1919 р., тобто 57 років. З ініціативи діячки було створено шкільну бібліотеку і розроблено правила користування нею.

Х. Алчевською складено критичний анотований покажчик книг для народного і дитячого читання “Что читать народу”* (т. 1-3). Покажчик містив відгуки читачів, за допомогою яких охарактеризовано 4183 видання, зокрема у першому томі (1884 р.) зроблено аналіз 1007 видань, у другому томі (1889 р) зроблено аналіз 1477 видань, а третьому (1906 р.) – 169 видань. Праця підсумувала наукові дослідження читача: Х. Алчевська запровадила у своєму виданні класифікацію рекомендованих книг за тематичними розділами, віком читачів, рівнем підготовленості. Ці принципи широко застосовувалися протягом тривалого часу при організації народних бібліотек та читалень.

Бібліографічну цінність становлять упорядковані Х. Алчевською “Каталог книг”, “Програми викладання у недільних школах”, а також книга “Передуманное и пережитое” (1912 р.).

Анастасевич Василь Григорович (1775-1845) – один із засновників книгознавства, бібліограф, журналіст.

Народився 1775 р. у м. Києві у родині небагатого поміщика. Видавав журнал “Улей” (1811-1812), в якому опублікував першу в Росії теоретичну статтю з бібліографії. В. Анастасевич вперше

використав термін “книгознавство”. Висунув ідею організації бібліографічних товариств.

В працях “О библиографии” (1811), “О начале ведомостей и повременных изданий (газет и журналов) в Европе”, “О необходимости содействия русскому книговедению” (1820) не лише пояснював роль бібліографії, а й підкреслював її значення як засобу констатації успіхів просвітництва, вбачав обов’язковою умовою належного наукового рівня систематизацію матеріалів. Висунув низку практичних пропозицій: удосконалення схем бібліографічного опису, організація колективної роботи з бібліографування журнальних статей, поліпшення бібліотечного обслуговування. В. Анастасевич застосував оригінальну схему групування літератури за об’єктами людського пізнання, запровадив систематичний бібліотечний каталог.

Найвідоміша бібліографічна праця науковця – “Роспись российским книгам для чтения из библиотеки В. Плавильщикова, систематическим порядком расположенна” (ч. 1–3, 1820).

Балика Дмитро Андрійович (1894-1971) – український бібліотекознавець і бібліограф, автор теоретичних праць з питань бібліотекознавства, бібліографії.

Народився у 1894 р. в м. Седнів на Чернігівщині. Навчався в Петербурзькому політехнічному інституті на електромеханічному відділенні (1912-1916). У 1920 р. закінчив педагогічне відділення Томського університету, потім викладав там педагогіку. Працював бібліотекарем у Києві в бібліотеці Військово-політичної школи Українського військового округу, у 1925-1930рр. – у Публічній бібліотеці України. З 1930 р. жив у м. Нижній Новгород, де працював в педагогічному інституті.

Перші друковані праці – результат спостережень і роздумів дослідника щодо поліпшення бібліотечної справи, позапшкільного читання. Д. Балика писав статті, спрямовані на удосконалення предметного каталога, бібліотечної технології, методики спілкування з читачем, зокрема розробив нову схему, принципи, показав переваги предметного каталога. Він склав бібліографічний покажчик “Вивчення українського читача” (1920-ті рр.), куди увійшли праці українських письменників (Б.Грінчека, П.Куліша, І.Франка та ін), видатних науковців, відомості про діяльність культурно-просвітницьких громад; подав перелік українознавчих видань, що

були заборонені на території України. Бібліотекознавча теорія Д.Балика найповніше втілена в працях “Аналітичний та систематичний метод вивчення читачівства” (1928). У праці “Бібліологічна соціологія” (1933) характеризує погляди відомих книгознавців О.Ловягіна, М.Лісовського, М.Куфаєва. Головна праця дослідника – “Бібліотека в минулому” (видання Українського наукового інституту книгознавства, “Науково-популярна бібліотека книгознавства”).

Берков Павло Наумович (1896 – 1969) – книгознавець, дослідник історії книги.

Народився у 1896 р. в м. Аккермані на Одещині. Навчався в Одеському та Віденському університетах на історико-філологічному факультеті. Працював в інституті Літератур і мов Заходу і Сходу при Санкт-Петербурзькому університеті, де займався вивченням літератури XVIII ст. Вже в цей період вчений зацікавлюється історією книги. Коли організували Інститут книги у м. Санкт-Петербурзі в 1932 р. П. Берков очолив відділ книги.

Теоретичні питання бібліографії, бібліофільства і історії книги розроблялись дослідником у статтях “Развития истории книги как науки” (1931), “Предмет и объем истории книги как науки” (1936), монографіях “Введения в технику литературоведческого исследования” (1955), “Библиографическая евритсика” (1960), “О людях и книгах” (1965), “Русские книголюбы” (1967) та у фундаментальній праці “История советского библиофильства” (1971).

Науково-громадська робота П. Беркова була пов’язана з пропагандою книги та її вивчення. У 20-30-их рр. він викладав на курсах бібліотекознавства, що існували при Публічній бібліотеці ім. М. Салтикова-Щедрина, що в Санкт-Петербурзі, був головою Інформаційно-бібліографічної комісії міжнародного комітету славистів (1958-1963).

Окремі праці П. Беркова, що стосувались вивчення книги, були зібрані у виданні “Избранное” (1978), що входили в серію “Труды отечественных книговедов” (видавництво “Книга”).

Книгознавець також ґрунтовно вивчав праці своїх попередників – бібліографів: «Идеологическая позиция В. С. Сопикова в “Опыте российской библиографии” (1933), “А. Мезьер – библиограф-романтик” (1962), “А. И. Фомин (1887-1939). Очерк жизни и научной деятельности” (1949) та ін.

Займаючись історією книги та книгознавства, вчений вважав, що історіографія і книгознавство мають відповідати потребам сучасності. Він розглянув бібліографію як самостійну науку, яка має свої специфічні методи, чітко окреслене коло питань.

Биковський Лев Юстимович (1895 – 1992) – теоретик-книгознавець, бібліотекар, громадський діяч.

Народився 1895 р. у с. Вільхівці на Київщині. Після закінчення школи переїхав до Петербурга, де навчався у політехнічному, а згодом в лісотехнічному інституті. Вивчав філософію у Варшавському університеті (1921 – 1922), закінчив економіко-кооперативний факультет Української господарської академії (1927). Працював у Національній бібліотеці України (1918), де під впливом Ю. Меженка захопився книгознавством і бібліографією, оволодів теорією їх дослідження.

Книгознавчу та бібліографічну діяльність Л. Биковського можна поділити на такі періоди: київський (до 1921), варшавський і чехословацький (1921 – 1948), американський (1948 – 1992).

Працював секретарем видавничого товариства “Друкар”, у народній бібліотеці у Києві, керівником її загального відділу (1919); заснував товариство бібліологів у Варшаві і редагував його часопис “Українське книгознавство” (1922 – 1923). Проводив широку редакційно-видавничу працю в Празі, залучував видання серії “Книгозбірня українського бібліографічного мікроба” (1924 – 1926), був представником Українського наукового інституту книгознавства у Польщі (1928 – 1929), засновником бібліотекарської школи (1929), директором Варшавської бібліотеки 30 – 40-х рр., членом першої управи Української Вільної Академії Наук у США (1950).

Л. Биковський всебічно вивчав не лише українську друкарську справу, книжкову культуру, а й ґрунтовно осмислював концептуальні теоретичні засади книгознавства, зокрема виділив в українському книгознавстві два періоди: столичний (1917 – 1919) і провінційний (1920 – 1921). Столичний період вважав суто бібліографічним, а провінційний – часом формування комплексу складових книгознавства. Вчений визначив, що книга діє в системі “книгтворення – книгопоширення – книгоживання”. Погляди дослідника суттєво вплинули на формування концепції кни-

гознавства як науки, стали основою сучасної теорії книгознавчих дисциплін. Доробок вченого здобув широке визнання у світі.

Грінченко Борис Дмитрович (1863 – 1910) – письменник, літературний критик, публіцист, педагог, журналіст, видавець, бібліограф.

Народився у 1863 р. у с. Вільховий Яр на Харківщині у дрібно-поміщицькій родині. Навчався у Харківському реальному училищі, звідки був виключений за розповсюдження забороненої літератури. У 1881 р. склав іспит на звання народного вчителя, став вчителювати у сільській школі.

З 1902 р. жив в Києві, редагував першу українську щоденну газету “Громадська думка” (з 1905), (“Рада”), а пізніше журнал “Нова громада” (1906), у 1906 – 1909 рр. очолював товариство “Просвіта”.

Б. Грінченко упорядкував і з додатком власного матеріалу видав “Словник української мови” (1907 – 1909), що містив 68 000 слів, та започаткував унормування українського правопису.

У 1894 – 1900 рр. завдяки Б. Грінченкові діяло видавництво у Чернігові, де було видруковано 45 художніх та науково-популярних видань, понад 200 тис. примірників (твори П. Грабовського, М. Коцюбинського, Л. Глібова, Т. Шевченка, Ю. Федьковича; науково-популярна та просвітницька література).

Чи не першою його спробою в галузі бібліографії треба вважати “Каталог книг учительської бібліотеки” (1888), складений за пропозицією Алчевської. Та найціннішим викладом Б. Грінченка в українську бібліографію були його праці з українського фольклору і перш за все “Література українського фольклору. 1777 – 1900. Опыт библиографического указания” (1901). Всього покажчик містить 1763 назви видань російською, українською та іншими мовами. Урім того Б. Грінченко підготував ряд оригінальних бібліографічних покажчиків: “Огляд етнографії” (з 1903 р.), “Каталог печатных книг музея украинских древностей В. В. Тарнавского” (1900), “Огляд української лексикографії” (1905) та інші. Підготував бібліографічну працю “Перед широким світом” (1907), що підсумувала проведені Б. Грінченком соціологічні дослідження народного читання.

Огляди Б. Грінченка займали головне місце в мовознавчій бібліографії. Вони друкувалися в 1905 – 1907 рр. в “Записках Наукового товариства ім. Т. Шевченка”.

В бібліографічній діяльності книгознавця істотне місце займала його робота в бібліографічних відділах журналів “Зоря”, “ЛНВ” та ін.

Певний вклад вніс Б. Грінченко в розвиток бібліотечної справи на Україні. Зокрема, упорядкував бібліотеку Чернігівського губернського земства.

Деніс Міхаель (1729 – 1800) – бібліограф, один з перших теоретиків книгознавства.

Народився у 1729 р. у м. Шердинг, Верхня Австрія. Працював у Віденській придворній бібліотеці з 1784 р., де підготував до друку дві наукові праці – “Нарис бібліографії” (1774) та “Нарис історії літератури” (1776), які пізніше доопрацював та об’єднав у ґрунтовне дослідження “Вступ до книгознавства”: т. 1 – “Бібліографія”, т. 2 – “Історія літератури” (1777 – 1778). У праці загалом було забібліографовано майже три тисячі назв видань. Кожений том мав особливий зміст. Так, у т. 1 – “Бібліографія” основну увагу було приділено історії книги до кінця ХVІІІ ст. М. Деніс у цій частині подав класифікацію наук та витлумачив своє розуміння книгознавства. Він відніс бібліографію до філології та виділив у ній палеографію (вивчає рукописну книгу), типографіку (вивчає друковану книгу), бібліотенознавство, ”каталоги книг”. У т. 2 – “Історія літератури” вміщено бібліографічний покажчик, у якому окремий розділ складають видання з книгознавства та бібліотекознавства. Пізніше М. Деніс доповнив цей покажчик переліком видань ХV ст. (інкунабул), що склали окремий том “Доповнення”. А в 1789 р. автор випустив доповнення до “Типографських анналів”, в яких були враховані неописані раніше видання.

Також М. Деніс відомий такою працею – “Історія друкарів Відня до 1560р.”, яка була видана 1782 р.

Доманицький Василь Михайлович (1877 – 1910) – історик літератури, літературний критик, книгознавець.

Народився в с. Колодисте на Черкащині у родині священника. У 1900 р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету, деякий час учителював. Брав активну участь у створенні українського видавництва “Вік” (1895 —1900). Одна з найвідоміших праць вченого – перше текстологічне дослідження “Критичний розлід над текстом “Кобзаря” Шевченка” (1906).

В. Доманицький наполегливо працював у галузі бібліографії. Йому належать ґрунтовні праці “Покажчик змісту “Літературно-наукового вісника” (1903), “Бібліографічний покажчик творів О. Кониського, написаних по-українському» (1901), а також чимало бібліографічних оглядів, низка рецензій, надрукованих в “Літературно-науковому віснику”, «Записках Наукового товариства ім. Т. Шевченка» та ін.

“Покажчик змісту “Літературно-наукового вісника”, томів I—XX (1898 – 1902)” поділений на чотири розділи. В межах кожного з них література розташована в алфавітному порядку імен авторів чи назв творів. Твори кожного з авторів наведені за хронологією.

В. Доманицький – автор відомих бібліографічних оглядів “Обзор украинско-русской литературы за 1898 г.”, “Малорусские издания 1900 г.”, “Українська преса в 1906р.”, “Українська література в 1906 р.”, “Українське письменство 1908 р.”, “Українська та про Україну література в році 1909” , “Українська література в Росії в 1910 р.”

Бібліографічну цінність має і праця В. Доманицького “Український видавничий рух в Росії в останні п’ятнадцять років” (1910), в якій автор підсумував діяльність 17 українських видавництв. Вчений приділяв увагу й вивченню читацьких запитів, займався книжковою статистикою (стаття “Як читається Шевченко” (1904)).

Матеріали, зібрані та опрацьовані В. Доманицьким-бібліографом, увійшли як складова частина до видань загальноукраїнської бібліографії.

Дорошенко Володимир Вікторович (1879 – 1963) – бібліограф, бібліотекознавець, видавець, бібліолог, журналіст.

Народився у 1879 р. в м. Петербурзі, виховувався на Полтавщині. Навчався в Московському університеті на правничому та історико-філологічному факультетах та курсах українознавства. Працював в бібліотеці Наукового товариства ім. Т. Шевченка бібліотекарем з 1909 р., а пізніше – директором (1937 – 1944). Очолював Бібліологічну комісію Наукового товариства ім. Т. Шевченка (1913 – 1940). Під час Першої світової війни емігрував до Відня і працював у Союзі визволення України, де був головним редактором і автором цієї організації.

Вчений опублікував чимало статей, спогадів, рецензій, інформаційних заміток, бібліографічних праць зі статистики, лутературознавства, історії України (“Огнище української культури: Історія Наукового товариства ім. Т. Шевченка”, “Життя і слово: статті на літературні теми”). Унікальною працею є “Західно-українська бібліографія” (1911 – 1913), яка зберігається у вигляді арток в архіві І. Калиновича.

Сфера наукових зацікавлень дослідника доволі широка. Так, в низці праць він виступає як історик бібліографії (“Пам’яті українських бібліографів” (1953); “Українська національна бібліотека” (1936)). Однак центральне місце посідають бібліографічні огляди та покажчики.

Першим самостійним бібліографічним покажчиком, складеним В.Дорошенком, був “Спис творів Івана Франка з додатком статей про нього і рецензій на його писання”, що виданий Бібліографічною комісією Наукового товариства ім. Т. Шевченка як окремий том “Матеріалів до української бібліографії” (т. 4).

Вершиною бібліографічної праці В. Дорошенка став “Покажчик видань Шевченкових творів та опис бібліографічних праць про Шевченка” (Варшава, Львів; 1939), який складався з чотирьох розділів.

Вчений опублікував бібліографічні праці, присвячені О. Кобилянській (у співавторстві з В. Сімовичем), П. Кулішу (1928), М. Грушевському (1929).

В. Дорошенко вивчав і популяризував твори не тільки українських діячів. У літературознавчих і бібліографічних працях дослідника нерідко відбиваються українсько-російські зв’язки. У 1929 р. надруковано бібліографічний покажчик В. Дорошенка у співавторстві з В. Дроздовиким “А. М. Толстой в українських перекладах”.

В. Дорошенко брав участь у підготовці тритомної “Української загальної енциклопедії” (1930 – 1935), був її основним редактором.

Еберт Фрідріх Адольф (1791 – 1834) – бібліограф, бібліотекознавець.

Народився у 1791 р. у м. Тауха (Німеччина). Працював бібліотекарем у Дрездені та Вольфенбюттем. Автор низки важливих праць з бібліографії та бібліотекознавства, серед яких – “Освіта

бібліотекаря” (т.1-3, 1820 – 1827), “Історія та опис Королівської публічної бібліотеки у Дрездені” (1822). Головною працею дослідника вважають “Загальний бібліографічний словник” (т. 1-2, 1821 – 1830) – анотований алфавітний перелік майже 25 тисяч цінних та рідкісних видань. У передмові до словника Ф. Еберт виклав свої теоретичні міркування щодо змісту та завдань бібліографії як науки.

Естрейхер Кароль (1827–1908) – книгознавець, бібліотекар.

Народився у 1827 р. у м. Краків (Польща). Навчався в Ягелонському (Краківському) університеті, після закінчення якого отримав ступінь доктора філософії, викладав. Протягом 1865 – 1905 рр. був директором Ягелонської бібліотеки, керував бібліографічними дослідженнями. Головною працею дослідника вважають капітальний бібліографічний покажчик літератури Польщі – “Польську бібліографію”. Покажчик складається з трьох частин (серій). Перша (т.1-7, 1870 – 1882) відображає літературу, що була надрукована у Польщі протягом 1800 – 1880 рр. та видана польською мовою в інших країнах за цей час; друга (т. 8-11, 1882 – 1890) описує книги, надруковані від початку польського друкарства у 1473 р. і до 1889 р. у хронологічному порядку; третя (т. 12-22 до літери “М”, 1891 – 1908) охоплює літературу Польщі і про Польщу в алфавітному порядку із зазначенням змісту журналів та збірників ХV-ХVІІІ ст. К. Естрейхер підготував і продовження першої частини (за 1881 – 1900 рр.), яке часто вважають четвертою частиною “Польської бібліографії”.

Справу К. Естрейхера продовжили його сини Станіслав та Кароль, що довели обсяг третьої частини з 22 до 34 томів, тобто майже до кінця алфавіту, та підготували доповнене перевидання першої частини “Польської бібліографії”.

Праця К. Естрейхера мала великий вплив на укладачів загальноукраїнської бібліографії, зокрема, слугувала зразком для І. Калиновича, була відома І. Левицькому, І. Кривецькому та Ю. Меженку.

Калинович Іван Тигович (1884 – 1927) – бібліограф, видавець, перекладач, громадський діяч.

Народився у 1884 р. у м. Львові. Закінчив учительську семінарію у м. Заліщики (1904), де пізніше вчителював. Був вільним

слухачем на істико-філологічному факультеті Львівського університету (1906). Працював на пошті (1908), а з 1918 р. був начальником пошти в м. Дрогобичі. Навчався на спеціальних курсах бібліографії у м. Брюсселі (1908). Неодноразово виїжджав до Відня (1916 – 1917; 1919 – 1922), де працював у бібліотеках, збираючи українознавчі матеріали. Був членом Бібліографічної комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка з 1917 р., а з 1922 р. – її секретарем. У 1922 р. організував бібліотечно-бібліографічне бюро у м. Золочеві. Бібліографічну працю поєднував з літературною та видавничою роботою, де видавав твори О. Пушкіна, Ф. Шіллера, Й. Гете, В. Короленка та ін. письменників в українських перекладах, зокрема у 1914 р. організовував видавництво “Всесвітня бібліотека”.

І. Калинович – укладач різноманітних за тематикою і ґрунтовністю бібліографічних розробок, фундатор ретроспективної загальноукраїнської бібліографії. Йому належать красназвчі покажчики (про Прикарпатську Україну, Закарпаття, Волинь, Поділля, Київщину); галузеві бібліографічні праці (“Бібліографія українознавства за 1923 – 1924 рр.”, “Про Січових Стрільців”, “Про Галицьку Республіку”); персональні розробки (“Преса з приводу смерті І. Я.Франка”, “Володимир Винниченко”), додаткові матеріали бібліографічного характеру, що супроводжували окремі видання “Всесвітньої бібліотеки”.

Центральне місце у доробку І. Калиновича-бібліографа належать дослідження репертуару української книги від 1798 р., що пізніше були використані Ю. Меженком при розробці національної бібліографії української книги.

До однієї з найважливіших праць І. Калиновича варто також віднести “Огляд “воєнної” української бібліографії (За час першого року Світової війни)” (1915).

У 1917 р. видає працю – “Важливіші джерела до історії Українських Січових Стрільців”. А ротягом 1921 – 1922 рр. у часописі “Українське слово” періодично публікувались редактовані І. Калиновичем бібліографічні списки під назвою “Всесвітня бібліотека”.

І. Калинович автор низки важливих праць з бібліографії, серед яких – “Бібліографія українознавства за 1914 – 1923 рр.”, яка складається з 20 розділів, у яких зібраний матеріал з історії України, починаючи з періодичних часів (археологія) по ХІХ ст.; “Ук-

раїнська преса і видавництва зі 1923 рік”; “Покажчик української культури” (1924; 1925) – який є першою спробою реєстрації українських установ по (Україні) обидва боки Збруча”.

Свої міркування про роль бібліографії та бібліографа І. Калинович виклав у праці «Сучасний стан української бібліографії», а про бібліотечну справу – у статті «Що робити по читальнях «Просвіти» (1926), «Спис видань товариства “Просвіта” у Львові, 1868 – 1924 рр.» (1926) – це бібліографічний покажчик 685 назв, які були видані протягом існування товариства.

Дослідник займався також книжковою статистикою, склав статистичні таблиці української книжкової продукції за 1914 – 1924 р., де літературу групував за галузями знань, видами та жанрами. Основна праця цього напрямку – “Сучасний стан українського друкованого слова”.

І. Калинович склав також поточні бібліографічні покажчики українознавчих матеріалів (“Літопис української публікації за 1918 рік”, “Бібліографія за 1922 рік”, “Всеукраїнська бібліографія за 1923 рік” тощо).

Комаров Михайло Федорович (1844 – 1913) – бібліограф, критик, етнограф, історик літератури, видавець.

Народився у 1844 р. у с. Дмитрівка на Катеринославщині. Навчався на юридичному факультеті Харківського університету (1867), після його закінчення якого працював при окружному суді в м. Острогжську, нотаріусом в м. Умані (1883) та Одесі (1888). Формування світогляду і культурних інтересів припадає на студентські роки, коли М. Комаров почав збирати фольклорний матеріал.

Протягом 80-90-х рр. ХІХ ст. М. Комаров був співробітником багатьох періодичних видань (“Київська старина”, “Одесские новости”, “Діло”, “Зоря”, “Правда” та ін.), де виступав з історико-літературними нарисами, бібліографічними оглядами, рецензіями, щорічними аналітичними статтями щодо стану книговидання. Вагомим внеском у книгознавство є його “Бібліографічний покажчик нової української літератури” (1883), де зібрано відомості про видання 1798 – 1883 рр. Саме тут М. Комаров вперше запровадив так звані “персональні гнізда”, які дозволяють читачеві швидко відшукати відомості як про праці автора, так і джерела про нього. М. Комаров долучився і до складання бібліографічного репертуару нової української книги, опублікувавши “Бібліографічний

покажчик нового русько-українського письменства від 1798 до 1887 року”.

М. Комаров є автором таких праць як “Т. Шевченко в літературі и исскустве” (1903), “Бібліографічний покажчик видань про Котляревського, творів та писань про нього” (1904), “Библиографический указатель музыкальной и литературной деятельности Н. В. Лысенко” (1904), “Українська драматургія. Збірник бібліографічних знадібків до історії української драми і театру (1815 – 1906)” (1906), “До “Української драматургії” (1912).

Останньою бібліографією М. Комарова був список ого власних друкованих матеріалів – “Библиографический указатель к литературной деятельности М. Ф. Комарова (1865 – 1913)” (1913). В списку зареєстровано 104 праці М. Комарова і 8 про його життя і творчість.

Кревецький Іван-Мар’ян Іванович (1883 – 1940) – історик, бібліограф, книгознавець, бібліотекар.

Народився у 1883 р. у с. Іванівці на Львівщині, навчався на філологічному факультеті Львівського університету (1903 – 1907).

З 1905 р. працював у бібліотеці Наукового товариства ім. Т. Шевченка та історичного видання Наукового товариства, де започаткував відділ українських рукописів, налагодив книгообмін із різними європейськими науковими осередками. Протягом 1909 – 1937 рр. (з перервою у 1914 – 1921рр.) очолював книгозбірню осередку.

Редагував матеріали до “Літературно-наукового вісника”, освітянський орган «Наша школа», часописи “Республіка”, “Стрілець”, організував випуск журналу “Українська старовина” (1915 – 1919), та історичного видання Наукового товариства ім. Т. Шевченка “Стара Україна” (1921 – 1925). Працював у бібліотеці Української академії наук в Києві над каталогізацією фондів (1919 – 1921). Керував семінаром з української військової історії в Українському таємному університеті.

І. Кревецький автор багатьох наукових і науково-популярних праць з історії періодичної преси в Україні, книгозбірень та архівів, питань дослідження стародруків. Найвідоміші праці вченого: “Часописи Галицького Поділля” (1919), “Перша газета на Україні” (1927), “Українська преса за кордоном: статистика і партійна

класифікація” (1907), “Перша бібліотека на Україні”(1937), “Нові праці з української бібліографії”(1932).

Куфасев Михайло Миколайович (1888 – 1948) – книгознавець, бібліограф, дослідник історії книги.

Народився у 1888 р. у Воронежській губернії. Закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету (1907 – 1911) та Петербурзький археологічний інститут (1909). З 1918 р. працював професором Петербурзького університету, (наукові інтереси-педагогіка, історія, архівознавство), бібліографом у Петербурзькому відділі Книжкової палати (1919), обіймав посаду заступника директора з наукової частини Державного інституту книгознавства (1921). У 1920 р. починає вперше читати курс історії книги в Інституті позашкільної освіти, бере участь у роботі Комісії по виданню пам'яток давньоруської літератури (1928). Один із керівників Ленінградського товариства бібліофілів, провідний дослідник давньої книги.

М. Куфасев осмислював феномен книги і книжкової справи з філософської точки зору, вважав цілісною наукою з провідним об'єктом, предметом, методами дослідження, зі своєю специфікою і закономірностями. Його передусім цікавило питання виникнення книги, а тому книгознавство вчений вважав історичною дисципліною.

В совій головній праці із загальної теорії книгознавства – “Проблемы философии книги” (1924) – М. Куфасев розробляє проблеми структури науки про книгу, а саме виділяє 3 рівні книгознавчого знання: філософія книги, філософія книгознавства (яку називає бібліологією) і методологія книгознавчих дисциплін (емпіричні науки про книгу).

Важливе місце в книгознавчій концепції М. Куфасева займали філософія книги, бібліопсихологія і бібліосоціологія, що відображено в монографії “Книга в процессе обшение” (1927).

М. Куфасев-автор бібліографічних досліджень та монографій: “История и книговедение”(1924), “Книга как понятие и предмет науки” (1925), “Теория библиографии”(1927), “Иностранная библиография. Краткий очерк развития и современное состояние” (1947) та ін.

Левицький Іван Омелянович (1850 – 1913) – бібліограф, видавець, громадський діяч.

Народився у 1850 р. в с. Берлоги на Станіславщині. Освіту здобув на філософському факультеті Віденського університету (1877), протягом 1878 – 1912 рр. працював службовцем у страхових товариствах Львова: “Славія”, “Дністер”, “Акцієнда”.

І. Левицький редагував журнал “Народная школа” (1875), газети “Друг народа” (1876), “Мир” (1885 – 1886), співпрацював у часописах «Слово», “Наука”, де публікував публіцистичні виступи, писав статті з питань історії, політики, економіки, освіти.

І. Левицький першим розпочав укладання бібліографії західно-українських видань “Українська бібліографія Австро-Угорщини” (т. 1-3, 1909 – 1911), підготував до друку унікальну “Галицко-русскую библиографию XIX столетие” (т. 1 – 2, 1888 – 1895) та “Галицко-руську бібліографію за роки 1772 – 1800” (1903). Для їх створення вчений дослідив книжкові фонди всіх наукових бібліотек Галичини, зокрема бібліотеки Оссолінських, «Народного дома» у Львові; відвідав місцеві друкарні, переглянув їх архіви, зібрав ґрунтовну бібліографічну картотеку, де було опубліковано книги, видані на західноукраїнських землях різними мовами. І. Левицький реєстрував та описував всі види друку – книги, журнали, газети, відозви товариств, книготоргівельні оголошення тощо. “Галицко-русская библиография XIX столетие” відзначається бездоганністю бібліографічних запасів: в ній точно відтворено відомості титульного аркуша, збережено особливості мови і шрифту оригіналу. Загалом у двох томах своєї бібліографічної праці І. Левицький описав понад чотири тисячі видань. Дослідник підготував до друку перший том бібліографічного словника “Прикарпатська Русь в XIX віці в бібліографіях і портретах її діячів” (1898), де вперше подав бібліографічні довідки про культурних, громадських та інших діячів Галичини, які супроводжуються бібліографічними матеріалами, збирав відомості до словника псевдонімів та криптонімів українських письменників Галичини (усього майже 2000 біографій).

І. Левицький – перший голова бібліографічної комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка (1909 – 1911), засновник серії «Матеріали до української бібліографії» та автор її окремих видань.

Лелевель Іоакім (1786 – 1861) – бібліограф, історик, громадський діяч.

Народився у 1786 р. у м. Варшава (Польща). Закінчив Віленський (Вільнюський) університет (1808), займався літературною творчістю, викладав в університеті (1815 – 1818, 1821 – 1824). Був активним учасником польського повстання 1830 – 1831 рр., очолював Патріотичне товариство. Після поразки повстання жив у Парижі та Брюсселі.

Основні наукові праці дослідника пов'язані з історією польської книги та бібліографії, зокрема, це “Дві книги з бібліографії”(т. 1-2, 1823 – 1826), “Що таке бібліографія”(1826). І. Лелевель опрацював теоретичні проблеми книгознавства, яке ототожнював з бібліографією.

Лісовський Микола Михайлович (1854 – 1920) – бібліограф, книгознавець, журналіст.

Народився у 1854 р. у м. Москві. Поступив до Петербурзького аграрного інституту, але залишив навчання (1874 – 1875). У 80-х рр. ХІХ ст. співпрацював із редакціями часописів “Голос”, “Музыкальный мир”, “Зритель”, “Всемирная иллюстрация”, “Огонёк” (1880-ті рр.). У 1881 – 1882 р. був редактором журналу “Российская библиография”, де вмщував праці, присвячені дослідженню книги. У 1884 – 1894 рр. – редактор-видавець журналу “Библиограф”.

В 1891 р. в статті “Материалы для словаря русского книговедения” М. Лісовський запропонував під книгознавством, окрім бібліографії, розуміти і всі ті галузі діяльності, які мають до неї хоть якесь відношення: 1. а) книгописання до запровадження в Росії книгодрукування; б) книгодрукування і відомості про діяльність типографій; 2. книгознавство; 3. книгоопис або бібліографія; 4. книгозберігання; 5. книжкова торгівля; 6. цензура. В цьому переліку немає розділу “діло, тобто справа” і практики, теорії, але названі всі сфери книжкової справи.

Основні праці М. Лісовського – бібліографічний каталог “Русская периодическая печать. 1703 – 1900” (вип. 1 – 4, 1895 – 1915), “Библиография и библиографическое общество” (1884), “Книговедение как предмет преподавания, его сущности и задачи” (1915), “Книговедение, его предмет и задачи” (1922).

Головна заслуга М. Лісовського в теорії книгознавства полягає у розробці принципової схеми науки про книгу, що передбачає наявність не лише знань про книговиробництво, книгорозповсюдження та книгоопис (бібліографію), а й про статистику друку. На думку М. Лісовського, книгознавство – це енциклопедична, соціальна наука.

За внесок у книгознавство М. Лісовського було призначено приват-доцентом. Він вперше розробив курс лекцій з дисципліни “Книгознавство”, яку викладав в Петербурзькому та Московському університетах (1918 – 1920). М. Лісовський – організатор та активний діяч російських бібліографічних товариств, зокрема Російського бібліографічного товариства в Петербурзі, Російського бібліографічного товариства в Москві. Висунув ряд практичних пропозицій: запровадити уніфіковану схему опису видань у вигляді каталожної картки на звороті титульного аркуша; налагодити державний обмін, реєстрацію та статистику друку; започаткувати діяльність Всеросійського бібліографічного товариства.

Ловягін Олександр Михайлович (1870 – 1925) – книгознавець, бібліограф, бібліотекознавець, теоретик бібліології.

Народився у 1870 р. у м. Ревель (Галлін). Займався самоосвітою.

Виступив ініціатором створення та очолив Російське бібліологічне товариство (1899 – 1919). Був почесним членом Російського бібліографічного товариства в Москві, вченим-секретарем Інституту книгознавства в Петрограді, виступав із доповіддю про свою роботу за 1920 – 1924 рр. на Першому Всеросійському бібліографічному з'їзді в Москві (1924). Керував бібліотекою Ленінградського державного університету, з 1920 р. викладав курс книгознавства в Ленінградському педагогічному інституті та на курсах книгознавства в Ленінградському університеті (1924 – 1925).

Основні праці дослідника присвячені з'ясуванню обсягу і змісту понять “бібліографія” і “бібліологія”. Якщо на початках ці поняття ототожнювались, з часом О. Ловягін сформулював протилежну теорію, висвітливши її в доповіді “Библиология или общая наука о книге” (1920). У праці “Основы книговедения” (1925) він зазначив, що “бібліологію” можна вважати “книгознавством”, адже ця “теоретична наука об'єднує в одну цілісну систему знання і спостереження про книгу”

О.Ловягін сформулював низку теоретичних положень, важливих для становлення книгознавства, зокрема визначив його як “науку про книгу як знаряддя спілкування між людьми”, розробив власні схеми класифікації, наголосивши передусім на соціологічному та культурологічному аспектах.

Люблінський Володимир Сергійович (1903 – 1968) – книгознавець, дослідник давньої книги.

Народився у 1903 р. Навчався в Петербурзькому університеті на історичному факультеті. У 1922 – 1948 рр. працював у Публічній бібліотеці ім. М. Салтикова-Щедріна у Ленінграді, завідував відділом рідкісної книги.

У 1949 р. започаткував роботу відділу реставрації інкунабул, яким керував (1949 – 1957). До 1968 р. очолював лабораторію консервації та реставрації книги, документа та письма АН СРСР. Викладав історію книги в навчальних закладах Санкт-Петербурга.

Основні наукові праці дослідника пов’язані з вивченням інкунабул, альбін та ельзевірів (“Античные авторы в изданиях XV в.”, “Каталог библиотеки Вольтера”, “Ранняя книга как ступень развития информации”, “Научное значение инкунабул” та ін). В. Люблінському належить низка науково-популярних видань з історії книговидання (“На зоре книгопечатания”, “Подвиг Й. Гутенберга”). У працях вченого книгознавство розглядається як частина історії науки, історії людського суспільства.

Маслов Сергій Іванович (1880 – 1957) — літературознавець, фольклорист, дослідник стародруків, книгознавець.

Народився в 1880 р. у м. Ічні на Чернігівщині в сім’ї селянина. Закінчив істрико-філологічний факультет Київського університету (1907). Після складання магістерських іспитів С. Маслов розпочав викладацьку діяльність у київських навчальних закладах, згодом очолив кафедру Київського університету. Працюючи в багатьох навчальних закладах, був одним з перших в Україні викладачів історії книги та історії бібліотек.

Свої перші статті з історії книги і книгодрукування на Україні Маслов публікує в 1920 – 1911 рр.

З 1923 р. С. Маслов починає співробітничати в журналі “Бібліологічні вісті”. У 1923 – 1930 рр. працює в Українському науковому

інституті книгознавства, очолює комісію та сектор історії книги цього наукового осередку.

Основні наукові праці дослідника пов'язані з історією українського друкарства та стародрукованої книги – “Українська друкована книга ХVІ – ХVІІІ ст.”, “Етюди з історії стародруків”, “Друкарство на Україні у ХVІ – ХVІІІ ст.”, “Спроба інструкції та план роботи над складанням українського бібліографічного репертуару ХVІ – ХVІІІ ст.”. Всі вони написані вченим у 30-ті роки, під час роботи в Українському науковому інституті книгознавства.

С. Маслов зробив детальний бібліографічний аналіз 27 рукописів ХVІІ – ХІХ ст., частина з яких належить до українського письменства. У 1925 р. вчений видав “Каталог ювілейної виставки українського друкарства”, присвячений 350-річчю українського друкарства. Тут забібліографовано понад 200 видань друкарень України за ХVІ – ХVІІІ ст., що зберігались у бібліотеках Києва та окремих осіб. Матеріал розміщений за друкарнями; у межах кожної друкарні – у хронологічному порядку. У пізніший період наукової діяльності С. Маслов зосередився на дослідженні творів давньої літератури, написав монографію “Кирило Транквіліон-Ставровецький та його літературна діяльність”, яка була видана після смерті вченого у 1984 р.

Меженко (Іванов) Юрій Олексійович (1892 – 1969) – книгознавець, бібліотекознавець, літературознавець.

Народився у 1892 р. у м. Харкові. Закінчив історико-філологічний факультет Московського університету (1917). Працював консультантом з питань бібліотекознавства та бібліографії в Генеральному секретаріаті УНР, очолював Книжкову палату України (1920), Раду бібліотекарів Всенародної бібліотеки України (1918), був засновником та директором Українського наукового інституту книгознавства (1922 – 1931), керував бібліотекою АН УРСР (1945 – 1948).

Протягом 1934 – 1945 рр., 1948 – 1960 рр. жив у Ленінграді, де очолював відділ науково-бібліографічної роботи в Публічній бібліотеці ім. М. Салтикова-Щедріна, працював у навчальних закладах. У 1960 – 1964 рр. – завідувач редакцією бібліографії Української радянської енциклопедії (м. Київ).

Ю. Меженко заснував і редагував книгознавчі видання, зокрема, журнал Українського наукового інституту книгознавства “Бібліологічні вісті” (1923 – 1930), серію “Науково-популярна бібліотека книгознавства”, “Труди Українського наукового інституту книгознавства”.

Викладав бібліотекознавство та бібліографію у навчальних закладах України, написав декілька посібників з цих дисциплін (“Міжнародна децимальна бібліографічна класифікація” (1919), “Бібліотечна техніка” (1921), Практическое руководство по библиотековедении” (1924)). Ю. Меженко вважається першим теоретиком наукової бібліографії в Україні. Йому належить чимало ґрунтових статей, рецензій, вступних статей до бібліографічних покажчиків. У своїх книгознавчих працях вказував на необхідність виділення бібліографії з системи дисциплін, об’єднаних назвою “книгознавство і бібліологія” (“Теоретичні передумови організації української бібліографічної роботи” (1926), “Актуальні питання української бібліографії” (1927)). Ю. Меженко поділяв читачів на дві групи: 1) ті, яким бібліографія допомагає у доборі книг і сприяє підвищенню культури читання; 2) фахівці з даного питання, а у бібліографії загалом розрізняв загальну і спеціальну.

Ю. Меженко розробив також практичні аспекти методики укладання бібліографічних покажчиків (“Опыт работы по составлению библиографии периодических изданий России 1900 – 1916”), вперше підготував навчальний курс із загальної методики бібліографії. Ю. Меженко – ініціатор створення загальноукраїнської бібліографії, репертуару української книжки за 1798 – 1916 рр., координатор підготовчих робіт, організатор низки нарад книгознавців, бібліографів України (доповідь “Бібліографія української книги, її завдання, обсяг і методи її створення”, 1946).

Як літературознавець Ю. Меженко написав декілька праць з українського літературознавства 20-х рр. Редагував 11-томне зібрання творів І. Нечуя-Левицького. Виступав з рецензіями на твори українських письменників – П. Тичини, М. Рильського, Є. Плужника, М. Хвильового та ін.

Павлик Михайло Іванович (1853 – 1915) – громадський діяч, журналіст і редактор, бібліограф, видавець.

Народився у 1853 р. в с. Монастирське на Станіславщині. Навчався у Львівському університеті (1874 – 1877), але через

нестатки і переслідування його не закінчив. Брав активну участь у громадсько-політичному та культурному житті Галичини кінця XIX – початку XX ст., зокрема разом з І.Франком видавав часописи “Товариш”, “Громадський друг”, “Народ”, газету “Хлібороб”, альманахи “Дзвін” і “Молот”, серію науково-популярних та художніх видань для народу “Дрібна бібліотека”.

У 1903 – 1905 рр. М. Павлик був директором бібліотеки Наукового товариства ім. Т. Шевченка, де впорядкував фонди, здійснив належну класифікацію видань. Завдяки наполегливій праці М. Павлика у книгозбірні було започатковано книгообмін із науковими установами та видавництвами багатьох європейських країн.

З іменем Павликатисно пов’язана історія бібліотечної справи, йому належать одні з перших спроб вивчення запитів у Галичині (“Про русько-народні читальні” (1887)).

Однією з перших праць, що мала бібліографічний характер була стаття “Потреба етнографічно-систематичної роботи в Галичині” (1976). Важливе значення для розвитку української персональної бібліографії мав випуск “Списку творів І. Франка за перше 25-ліття його літературної діяльності”, підготовлений М. Павликом. Це було перше велике бібліографічне видання, присвячене сучасному українському діячу. У покажчику реєструвалися окремі видання і публікації з журналів, газет і збірників, зокрема й передруки. Бібліограф зарахував переклади творів І.Франка російською та угорською мовами, а також частково відгуки критиків. Покажчики відрізнялися бездоганною точністю бібліографічних записів, до багатьох з яких додано цінні примітки письменника.

Пеньо Етьєн Габріель (1767 – 1849) – книгознавець, бібліограф, бібліотекар.

Народився у 1767 р. у м. Арк-ан-Барруа (Франція). Працював бібліотекарем Центральної школи департаменту Приморська Сена. Автор низки ґрунтових книгознавчих та бібліографічних праць, серед яких – “Бібліографічне керівництво, або Дослідження про давні та сучасні бібліотеки і про пізнання книг” (1800), перший бібліографічний каталог втрачених (знищених) видань “Критичний, літературознавчий і бібліологічний словник найважливіших книг, призначених для спалювання, заборонених чи виправлених цензурою” (т. 1-2, 1806), “Універсальний бібліогра-

фічний репертуар” (1812), “Тлумачний словник з бібліології” (т.1-2, 1802 – 1804).

Рубакін Микола Олександрович (1862 – 1946) – книговидавець, бібліограф, бібліопсихолог.

Народився у 1862 р. в м. Оранієнбаум, поблизу Петербурга. Закінчив фізико-математичний та юридичний факультети Петербурзького університету, протягом усього життя займався самоосвітою. З 1907 р. жив у Швейцарії

Автор низки наукових праць, зокрема це “Практика самообразования”(1914), “Психологія читателя і книги”(1929). М. Рубакіну належить створення нової галузі книгознавства-бібліопсихології, яку він назвав наукою про соціальні і психологічні впливи. Дослідник розробляв типологію видань у тісному взаємозв'язку з вивченням психології основних типів читачів. Найбільш яскраве вираження бібліопсихологічна концепція отримала в книзі М. Рубакіна “Психология читателя и книги. Краткое введение в библиографическую психологию” (1929).

Найвідоміша праця дослідника – “Среди книг”. Опыт обзора русских книжных богатств в связи с историей научно-философских и литературно-общественных идей. Справочное пособие для самообразования и для систематизации и комплектования общобразовательных библиотек и книжных магазинов» (т. 1-3, 1911 – 1915). Це видання надає допомогу у самоосвіті читачу будь-якого рівня, є видатним внеском в теорію і практику самоосвіти.

М.Рубакіну належать також ґрунтовні праці з галузі бібліотекознавства (зокрема, про принципи комплектування книжкових фондів), він активно працював у видавничій сфері – у видавництві І. Ситіна (1902), спільно з Д. Алексеевим створив власне видавництво “Рубакін і Алексеев”, зібрав дві великі бібліотеки (понад 230 тис. томів), які передав в дар народу. Вся діяльність М. Рубакіна періоду 1916 – 1946 рр. була спрямована на експериментальну перевірку “основних законів бібліопсихології” та їх практичного застосування в різних галузях книжкової справи.

Крім “Среды книг” праці М. Рубакін упорядкував і опублікував більш як 20 покажчиків, каталогів рекомендаційного характеру, склав списки кращих книжок російською мовою для Міжнародної комісії інтелектуального співробітництва в Парижі (1924 – 1928).

За кордоном організував виставки видань радянських видавництв (видавництва “Академії”, “Работник просвещения” та ін.).

Сарана Федір Кузьмович (1921 – 1995) – бібліограф, літературознавець.

Народився у 1921р. у с.Йосипівка на Кіровоградщині. Закінчив бібліографічний факультет Харківського бібліографічного інституту. Займався бібліографічною і редакторською роботою в Укрдержвидаві (нині видавництво “Україна”), працював в Академії наук УРСР завідувачем сектору бібліографії Інституту літератури ім.Т. Шевченка, головним бібліографом Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР, у видавництві “УРЕ”.

Основні праці Ф. Сарани стосуються бібліографії та літературознавства, результативною у науково-бібліографічній діяльності вченого була Шевченківська тематика. У 1958 р. він опублікував покажчик “Матеріали до бібліографії Шевченкіани за роки Великої Вітчизняної війни», де вміщено понад 600 назв, які систематизовані у семи розділах. У 1958 – 1964 рр. Ф. Сарана доопрацював “Матеріали до бібліографії Шевченкіани”, і в 1968 р. видає капітальну працю “Т. Г. Шевченко: Бібліографія ювілейної літератури.1960 – 1964”.

З 1963 р. дослідник працює над фундаментальною бібліографічною роботою “Слов’янська філологія на Україні”, укладає ряд бібліографічних покажчиків (зокрема покажчика змісту журналу “Літопис революції”, який видавався на Україні в 1922 – 1933 рр., покажчика “Видання Товариства для поширення політичних і наукових знань Української РСР за 1948 – 1957 рр.”). З початку 60-х рр. Ф.Сарана працює у Головній редакції Урадянської радянської енциклопедії, де завідує редакціями літератури, мови, педагогіки, народної освіти і бібліографії, бере активну участь у підготовці науково-енциклопедичних видань “Шевченківський словник”, “Історія українського мистецтва”, довідника “Київ”, першого та другого видань Урадянської радянської енциклопедії. За працю над “Шевченківським словником” Ф.Сарану було відзначено Державною премією України ім. Т. Шевченка.

Сікорський Микола Михайлович (1919 – 1997) – книгознавець, редактор, бібліограф.

Народився у 1919 р. в с. Хутір Мінської області. Закінчив редакційно-видавничий факультет Московського поліграфічного інституту. У 50-80-х рр. М. Сікорський очолював кафедру книгознавства та редагування Московського поліграфічного інституту, де розробив і прочитав цикл лекцій, які пізніше лягли в основу навчальної дисципліни “Теорія і практика редагування”.

У 1961 – 1963 рр. був головним редактором видавництва Академії наук СРСР. З 1972 – 1979 рр. працював директором Державної бібліотеки СРСР.

М. Сікорський був засновником та головним редактором наукового збірника “Книга. Исследования и материалы” (з 1959 р.), очолював Комісію комплексного вивчення книги Наукової ради з історії світової культури Академії наук СРСР (з 1979 р.).

Дослідник опрацював питання загальної теорії книгознавства, журналістики, редагування, бібліотечної справи. Автор фундаментального підручника “Теория и практика редактирования” (1971), головний редактор енциклопедичного словника “Книговедение” (1981), керівник авторського колективу підручника “Редактирование отдельных видов литературы” (1976), низки наукових збірників книгознавчих матеріалів.

Ініціатор та організатор проведення міжнародних конференцій з книгознавства, розробки низки наукових програм, пов’язаних із дослідженням книги та теоретичних проблем книгознавства.

Сопіков Василь Степанович (1765 – 1818) – бібліотекар, бібліограф, засновник бібліографії та бібліотекознавства.

Народився в м. Суздалі у Володимирській губернії у 1765 р., походив з купецької родини. Займався самоосвітою. У 1788 р. відкрив у Петербурзі книжкову лавку з публічною “бібліотекою для читання”, для якої видавав списки літератури. З 1803 р. займався перекладацькою і видавничою діяльністю, з 1811 р. працював помічником бібліотекаря в Імператорській публічній бібліотеці, де створив окремий фонд російської книги та запровадив правило доставки обов’язкового примірника будь-якої книги в Публічну бібліотеку.

В. Сопіков увійшов в книгознавство як дослідник теорії бібліографії та історії книгодрукування в Росії і Західній Європі. Для нього характерне особливе розуміння бібліографії як галузі, що відзеркалює розвиток наук і виховує хороший смак у читачів. В.

Сопіков першим витлумачив поняття “слов’янське книгодрукування”, вважаючи, що це не лише книги російською і церковно-слов’янською мовами, надруковані кирилицею, але й видання мовами слов’янських народів, які послуговуються латинкою і глаголицею.

Основна праця В. Сопікова – “Опыт российской библиографии” (ч. 1-5, 1813 – 1821, остання частина підготовлена до друку після смерті автора В.Анастасевичем). У ній вміщено опис 13249 книг і журналів, виданих російською і церковно-слов’янською мовами від початку книгодрукування і до 1818 р.

Франко Іван Якович (1856 – 1916) – письменник, журналіст, критик, публіцист, громадський діяч, учений, видавець, бібліограф.

Народився у 1856 р. в с. Нагусвичі на Львівщині в сім’ї коваля. У 1877 р. закінчив філософський факультет Львівського університету.

У 1878 р. організував видання “Дрібної бібліотеки”- серії брошур з різних галузей знання. Співробітничав у часописах “Зоря”, “Діло”. У 1894 – 1897 рр. видавав журнал “Житте і слово”. Протягом 1893 – 1905 рр. І. Франко був головою Філологічної секції Наукового товариства ім. Т. Шевченка, редагував “Збірники Філологічної секції”, “Літературно-науковий вісник”.

У 1878 – 1880 рр. організував видання “Дрібної бібліотеки”, яка згодом трансформується в “Літературно-наукову бібліотеку” (1889 – 1898). Співпрацював у часописах “Зоря”, “Діло”, “Правда”, “Світ” та ін. У 1894 – 1897 рр. Видавав журнал “Житте і слово”. 1885 р. І. Франко увійшов до складу НТШ і протягом 1855 – 1905 рр. був головою Філологічної секції Наукового товариства ім. Т. Шевченка, редагував “Збірники Філологічної секції”, “Літературно-науковий вісник” (1898 – 1907), а також брав активну участь у виданні “Записок НТШ”. У 1898 р. була заснована Етнографічна комісія, головою якої став І. Франко, який пізніше був одним із засновників і редакторів “Етнографічного збірника”.

Звернувшись до бібліографії вперше в 70-х рр. ХІХ ст., І. Франко цікавиться цією галуззю до останніх років свого життя. Найбільш істотною за обсягом і значенням частиною бібліографічної спадщини є його бібліографічні огляди (“Галицьке краєзнавство”, 1892), рецензії й анотації на книги, а такої інфор-

мації про нові книги. Таких матеріалів нараховано понад 500. І. Франко звертав увагу читачів на книги з багатьох галузей знань, а також одним з перших на Україні звернувся до вивчення читачьких запитів.

І. Франко цікавився ретроспективною бібліографією західноукраїнської літератури, зокрема, брав участь у доповненні бібліографічних праць І. Левицького. У 1898 р. письменник зробив докладний опис десяти західноукраїнських видань 1848 – 1849 рр. з приватної колекції Остермана, які були невідомі іншим бібліографам. Його бібліографічна праця поживалась після організації Бібліографічної комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка. І. Франко захоплюється ідеєю доповнення “Талицко-русской библиографии XIX столетия” І. Левицького, продовжує дослідницьку роботу, сам займається пошуком книжкових раритетів. За редакцією І. Франка Бібліографічна комісія Наукового товариства ім. Т. Шевченка видала п'ятий том “Матеріалів до української бібліографії”. З часом передбачалось включити до наступних томів видання матеріалів, зібраних ним.

І. Франко ґрунтовно відредагував та підготував до друку відомий “Покажчик змісту “Літературно-наукового вісника”, укладений В. Доманицьким, висловив ряд принципових міркувань щодо бібліографічної частини бібліографічного словника І. Левицького “Прикарпатська Русь в ХІХ віці в біографіях і портретах її деятелей”.

КНИГОЗНАВЧІ ВИДАННЯ 20-30-х рр. ХХ ст.

“Книгарь”

Вересень 1917 – березень 1920 рр., Київ, видавництво “Час”. Редактори: В. Коралів-Старий (1917, ч. 1 – 1919, ч. 18), М. Зеров (1919, ч. 19 – 1920, ч. 31)

Часопис формували статті, рецензії, хроніка, повідомлення про діяльність і плани видавництв, зміст нових книжок тощо.

Рубрики часопису: “Історія”, “Історичні оповідання”, “Публіцистика”, “Економіка”, “Політико-агітаційна література”, “Красне письменство” (белетристика), “Педагогіка і школа”, “Видання для дітей”, “Довідкова література”, “Медицина”, “Мистецтво”, “Поезія”, “Театр і преса”, “Художні видання”, “Біографії”, “Часописи”, “Музика”, “Релігія та церква”.

Розділ “Критика і бібліографія” містив огляд тогочасних новинок книжкового ринку України. До роботи над рецензіями було залучено Д. Багалія, О. Білоусенка, О. Дорошкевича, Г. Митецького, М. Зерова, А. Кримського, К. Лоського, О. Лотоцького, В. Модзалевського, О. Олеса, С. Петлюру, Д. Ревуцького, М. Садовського, І. Свенціцького, С. Черкасенка й ще більш ніж 60 авторів.

“Книгарь” вмістив понад 130 критичних розвідок: українська книга в історичному аспекті та її сучасний стан, мовознавчі статті, розвідки з питань бібліотечної справи та бібліографії, статті з проблем художньої літератури й літературної критики. Прорецензовано 1100 видів друкованої продукції (за ознаками наукової вартості, проблематики, художньої цінності, актуальності, мови, зовнішнього оформлення). До роботи залучено понад 500 критиків.

Матеріал, опублікований на сторінках “Книгаря”, умовно можна поділити на три частини. Перша – це статті, розраховані на широкі кола читачів і присвячені питанням художньої літератури, літературної критики, історії книги, книжковій торгівлі, культурі книги; розвідки з питань бібліотечної справи та бібліографії. Друга частина – відомості про літературне життя (“звістки і чутки”), видавнича хроніка та листування редакції. Третя, найбільша за обсягом,

частина власне бібліографічна і вміщувала, в основному, рецензії (розділ “Критика і бібліографія”), списи нових книг, надісланих до редакції та спроби реєстру нових українських періодичних видань. Але практично матеріал бібліографічного характеру містили усі три частини.

Журнал припинив існування навесні 1920 року, коли в Україні встановилася радянська влада, яка почала здійснення “культурних” реформ, внаслідок яких ліквідовувалися приватні бібліотеки. “Книгарь” було закрито “на основі, що не може бути ніякого видавництва ні книжок, ні журналів, крім державних”.

Список рекомендованої літератури:

1. *Гришівський Т.* Діячі української культури на сторінках часопису “Книгарь” // Друкарство. – К., 2003. – № 4. – С. 92–95.

2. *Дашкевич Я.* “Книгарь” – журнал епохи революцій і контрреволюцій // Україна. Наука і культура. – К., 1991. – Вип. 25. – С. 26–44.

3. *Квітко І.* Редакторська проблематика на шпальтах журналу “Книгарь” // Українська періодика: історія і сучасність: Тези доповідей і повідомлень Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (9-10 тр. 1993 р.). – Львів, 1993. – С. 180–184.

4. *Королевич Н., Лазебний Л.* “Книгарь” через сімдесят років // Книжник. – К., 1990. – № 4. – С. 39–40.

5. *Петров С.* Так народжувався часопис “Книгарь” // Друкарство. – К., 2001. – № 1. – С. 4–6.

6. *Чорний В.* Журнал “Книгарь” (1917–1920) як джерело до бібліографії української книги // Записки наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – К., 1995. – Вип. 3. – С. 107–115.

“Книжка”

1921–1923 рр., Станіславів, видавництво “Бистриця”. Редактор: *І. Ченіга*.

Співпрацювали з часописом: *М. Глушчинський, В. Дорошенко, З. Кузеля, Б. Заклинський, Б. Ржепецький, М. Чайківський, Д. Дорошенко, С. Сіропалко, П. Клунний та інші.*

Вважаючи, що “Книжка” видається передусім в інтересах видавців і книгарів, редакція одночасно сподівалася на зацікавлення з боку найширших кіл інтелігенції, тому освітнім товариствам і читальням надсилала журнал безкоштовно.

Протягом усього часу “Книжка” зберігала сталу структуру, кожне її число складалося із чотирьох розділів: I. Статті, II. Рецензії, III. Бібліографія, IV. Хроніка. Були представлені усі жанри, характерні для більшості критико-бібліографічних часописів.

У статейному розділі “Книжки” переважають публікації агітаційного та інформаційного характеру, що обговорювали питання видавництва і поширення української книги. Низка публікацій торкається непростих стосунків з українськими книгарями в Америці та Канаді. Загалом “Книжка” приділяла велику увагу українському видавничому рухові, проте були відсутні солідні наукові публікації, що значно знижувало її вартість у порівнянні з “Бібліологічними вістями” та “Українською книгою”.

Окремі розділи відводились на поточну та критичну бібліографію. У різних розділах друкувалися більш чисельні тематичні списки літератури, реєстр українських видавництв і періодичних видань, видавничо-торговельні списки книг. Проте поточна бібліографія містила чимало пропусків, помилок і неточностей через те, що не завжди існувала можливість звірки.

Велике значення видавці “Книжки” надавали рецензуванню нових книг. Найчастіше увагу рецензентів привертали твори художньої літератури, адже за кількістю назв вони займали перше місце серед видань. Доволі часто у рецензії був присутній момент рекомендації.

Розділ “Хроніка” інформував читача про основні події тогочасного культурного життя. Тут друкувалися повідомлення про конкурси, свята, виставки, ювілеї письменників тощо, висвітлювалися заходи, пов’язані з діяльністю книгознавчих організацій. Крім традиційного для більшості часописів огляду культурних явищ, “Книжка” систематично подавала в “Хроніці” списки й адреси українських видавництв, книгарень, періодичних видань.

Список рекомендованої літератури:

1. Антошик О. Українські книгознавчі видання на еміграції у 20–30-ті рр. // Українська періодика: історія і сучасність: Доповіді і повідомлення четвертої Всеукраїнської

наук.-теорет. конференції (19–20 грудня 1997 року). – Львів, 1997. – С. 91–94.

2. Рибчинська Н. “Книжка” (1921–1923): історико-книгознавчий аспект // Записки ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 2000. – Вип. 7/8. – С. 121–135.

“Книга”

1921 р., Відень-Київ, збірник Об'єднання українських видавців. Редактор: Д. Антонович.

Збірник, солідний за змістом та обсягом (80 сторінок), мав служити “урегулюванню” українського видавництва за кордоном, “вияснити” потреби книжкового ринку в Україні і можливість відповісти цим потребам з-за кордону.

Програма збірника і зміст опублікованих матеріалів свідчать про широкий бібліологічний характер видання. Структурно публікації “Книги” можна поділити на проблемно-аналітичні статті, рецензії, інформаційні огляди (з питань літературного життя, діяльності видавничих товариств та науково-літературних установ тощо), різноманітні бібліографічні матеріали й оголошення про книжковий асортимент того часу.

Серед статей варто виокремити “Бібліографічні мандрування” Ілька Борщака (йдеється про унікальні документи з життя і діяльності Пилипа Орлика, знайдені автором у паризьких архівах).

Загалом україніка була наріжним каменем “Книги”. Про це переконливо свідчать стаття М. Грушевського “Українські стародруки” та бібліографічний огляд І. Калиновича “Літопис української публікації” за 1918 рік.

Хроніка фіксує видання про Україну пведською, французькою, італійською мовами, інформує про виставку книг у Відні, про музеї українського наукового товариства у Києві тощо.

Вийшов лише один випуск збірника.

Список рекомендованої літератури:

1. Антоник О. Українські книгознавчі видання на еміграції у 20–30-ті рр. // Українська періодика: історія і сучасність: Доповіді і повідомлення четвертої Всеукраїнської

наук.-теорет. конференції (19–20 грудня 1997 року). – Львів, 1997. – С. 91–94.

“Бібліологічні вісті”

1923–1930 рр., Київ, видавався Українським науковим інститутом книгознавства. Головний редактор: Ю. Меженко, директор УНІКу.

Видання готував гурток київських бібліографів – М. Іванченко, В. Ігнатієнко, Д. Лисиченко, Ю. Меженко, В. Міяковський, Я. Стещенко, М. Ясинський та ін.

Загалом на сторінках “Бібліографічних вістей” надруковано 250 статей більш як 100 авторів, не враховуючи численних заміток, за якими можна вивчати історію книжкового життя України 20-х років. Серед дописувачів були академіки С. Єфремов, Д. Багалія, П. Тутковський, В. Перетц, О. Новицький, київські науковці Д. Балака, Б. Зданевич, В. Ігнатієнко, С. Кондра, С. Маслов, П. Попов, М. Ясинський, харківські вчені І. Айзеншток, К. Дубняк, А. Козаченко, М. Яшек, одеські дослідники С. Боровий, Б. Комаров, С. Рубінштейн, та представники Західної України М. Возняк, В. Дорошенко, І. Крип’якевич, І. Свенціцький, І. Калинович. На сторінках “Бібліографічних вістей” також виступали вчені Москви, Ленінграді, інших міст Росії, Білорусі, оскільки журнал був у своєму роді єдиний на весь Союз і гуртував довкола себе прогресивні наукові сили.

Рубрики журналу: “Miscellanea”, “Рецензії. Огляди”, “Хроніка”, “Пам’яті згастих”, “Personalia”, “По закордонних часописах”, “Varia”, “Desiderata”, “Бібліологія”, “Бібліографія”, “Бібліотекознавство”, “Видавнича справа”, “Друкарство”, “Бібліофілія”, “Мистецтво книги”.

Характерною рисою часопису була велика увага до історії та мистецтва книги. Публікуючи відповідні статті, редакція ставила перед собою завдання на прикладі досягнень книжкового мистецтва минулого виховувати кадри поліграфістів і художників, сприяти створенню нової книги. В журналі друкувалися огляди фондів стародруків багатьох бібліотек, що надає публікаціям “Бібліологічних вістей” особливого значення. В журналі розміщені також роботи методологічного характеру щодо описання стародруків.

Невід’ємною складовою часопису було вміщення у різних формах бібліографічної інформації: списки видань УНІКу, покаж-

чики “Бібліотековіана Всенародної бібліотеки України”, покажчики В. Дорошенка і В. Роздовського “А. М. Толстой в українських перекладах”, В. Дорошенка “Гоголь українською мовою”, приста-тейні списки, наприклад, до статті про І. Калиновича, бібліографічні огляди змісту як радянських, так і зарубіжних газет і журналів тощо.

При потребі в “Бібліографічних вістях” використовувався не тільки ілюстративний матеріал, а й поліграфічне оздоблення. Так, ювілейний випуск журналу (1924 р.), присвячений 350-річчю українського друкарства, оформлено з використанням оригінальних, стилізованих під стародруки, заставок, ініціалів, кінцівок. Ю. Меженко залучав найкращих художників-графіків, тому часопис був прекрасно ілюстрований і мав мистецьку обкладинку Ю. Михайлова. Художнє оформлення, вдало поєднуючись зі шрифтами та рамкою на обкладинках, справляло приємне враження на читача і свідчило про високу видавничу і художню культуру редакторів.

Список рекомендованої літератури:

1. *Бібліографічні вісті, 1923–1930*: Систематичний анотований покажчик / Уклад. Г. Ковальчук: Національна парламентська бібліотека. – К.: Абрис, 1996. – 58 с.
3. *Ковальчук Г.* Журнал УНІКу “Бібліологічні вісті” // Бібліотечний вісник. – К.: НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського, 1997. – № 2. – С. 26–28.
4. *Ковальчук Г.* Феномен УНІКу // Книжник. – 1991 – № 2. – С. 36–39.
5. *Королевич М., Лазерний А.* Прекрасно редагований фаховий журнал // Книжник. – 1992. – № 1. – С. 22–23.
6. *Рибчинська Н.* “Бібліологічні вісті” (1923–1930) в контексті української книговидавничої періодики // Записки ЛНБ ім. В. Стефаника. – К., 1999. – Вип. 11. – С. 145–147.

“Стара Україна”

1924–1925 рр., Львів, видає Книгарня Наукового товариства ім. Шевченка, згодом Наукове товариство ім. Шевченка. Редактор: І. Кривецький.

У виданні вміщувалися статті з історії і культури старої України, про історичні традиції, видатні постаті держави, мемуари, давні пам’ятки, історичні документи тощо. Однак редакція розуміла Ук-

раїну не у “вузькій етнографічній концепції, але як географічно-державну одиницю”. Нерідко номери часопису були присвячені окремим темам або ж виходили спеціальними випусками. Так, 1924 року побачили світ спеціальні випуски “В 350-ліття друкарства на Україні” (ч. 2/5), “Український некрополь” (ч. 6), “Українська мемуаристика в ХІХ–ХХ ст.” (ч. 9/10).

Рубрики часопису: “Замітки і матеріали”, “Хроніка” (часом мала підрубрику “Ukrainica”, що друкувалась також як самостійна рубрика), “Miscellanea”, “Оцінки і звіти”, “Бібліографія”, “Нові книжки” тощо.

Під рубрикою “Бібліографія” вміщено рецензії на праці І. Огієнка, О. Колесси, М. Возняка, Я. Стрипського, К. Студинського, Д. Багалія, Д. Дорошенка, Д. Антоновича, В. Січинського тощо. Крім того, іноді у часописі аналізувались наукові видання, зокрема “Бібліографічні вісті”, “Україна”.

Рубрика “Нові книжки” вміщувала короткий перелік книжкових новинок.

Загалом автори статей та дописів турбувалися питаннями загальнонаціонального характеру.

Список рекомендованої літератури:

1. *Антоник О.* Українські книгознавчі видання на еміграції у 20–30-ті рр. // Українська періодика: історія і сучасність: Доповіді і повідомлення четвертої Всеукраїнської наук.-теорет. конференції (19–20 грудня 1997 року). – Львів, 1997. – С. 91–94.
2. *Животко А.* Історія української преси. – К., 1999. – С. 291.

“Бібліотечний порадник”

1925–1926 рр., Львів, видання товариства “Трєсвіта”. Редактор: М. Галуциньський.

Співпрацювали з часописом М. Возняк, І. Калинович, В. Дорошенко, В. Мудрий, І. Яворницький.

Завданням видання була “допомога” самоосвітнім прагненням народу, надання послуг читальням і членам “Трєсвіти” у плані інформування про книжковий ринок. Вміщувалася докладна інформація про ті видання, які можна було придбати в Галичині.

Часопис зазначав, що не ставить за мету дати повну бібліографію українських видань, а орієнтується насамперед на доступні, ті, що можуть формувати бібліотеки товариства “Просвіта”.

Докладна бібліографічна інформація подавалася за кількома напрямками – історія, природа і техніка, економіка, дитяча і художня література. Вміщено велику кількість коротких анотацій про книги багатьох авторів як з різних галузей знань, так і на художні твори. Особливої уваги заслуговують вміщений на сторінках “Бібліотечного порадики” “Спис видань товариства “Просвіта” (1868–1929 рр.)” І. Калиновича та ведена ним рубрика “Українська просвітнянська бібліотека”, у якій друкували статті бібліографічного та просвітницького характеру М. Галущинський, М. Литвицький, К. Малицька, В. Радзикович, В. Старий, І. Шимович, Ю. Яворацький

Список рекомендованої літератури:

1. *Бутрин М. А.* Бібліографічні інформація на сторінках української преси в Галичині 20–30-х років ХХ ст. // Українська періодика: Історія та сучасність: Тези доп. і повідомл. Всеукраїнської наук.-теорет. конф. (9–10 груд. 1993 р.). – Львів: НАН України, ЛНБ ім. В. Стеваніка, Наук.-дослідний центр періодики, 1993. – С. 206–211.

2. *Галушко М. В., Романюк М. М.* Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: Історико-бібліогр. дослідж.: У 3-х т.: Т. 3, кн. 1. – Л.: Світ, 2003. – 912 с.

3. *Галушко М. В., Романюк М. М.* Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: Історико-бібліогр. дослідж.: У 3-х т.: Т. 3, кн. 2. – Л.: Світ, 2003. – 928 с.

“Книголюб”

1927–1932 рр., Прага (Чехословаччина), видання Українського товариства прихильників книги. Редактор: С. Сіропалко, голова Товариства.

У кожному числі “Книголюба” був розділ “Хроніка”, у якому вміщувались повідомлення про тематику рефератів, прочитаних на фахових наукових засіданнях Товариства, а часом і тексти цих рефератів.

У 1927 році на сторінках “Книголюба” почалась і в цьому ж році припинилась реєстрація українських періодичних видань. Зі сторінок часопису також дізнаємося про видавництва за кордоном,

які продукували українську книгу (Чехословаччина, Австрія, Німеччина).

До 15 числа у “Книголюбі” існувала рубрика, в якій подавалися відомості про українську чеською, німецькою, італійською, французькою, англійською, вірменською тощо мовами. Ці матеріали були епізодичного характеру. Для полегшення бібліографічної роботи бібліотечно-бібліографічна комісія Товариства мала намір здійснити огляд місцевих бібліотек і реєстрацію важливих публікацій з книгознавства, українознавства, що є в цих бібліотеках, скласти покажчик бібліотечних сигнатур до них для полегшення загального користування ними українських дослідників. На сторінках “Книголюба” знаходимо статтю С. Сірополка, який систематизував певний каталог і зареєстрував 96 назв українських періодичних видань.

Список рекомендованої літератури:

1. Антоник О. Українські книгознавчі видання на еміграції у 20–30-ті рр. // Українська періодика: історія і сучасність: Доповіді і повідомлення четвертої Всеукраїнської наук.-теорет. конференції (19–20 грудня 1997 року). – Львів, 1997. – С. 91–94.
2. Лазебний А. Емігрантський жовто-блакитний “Книголюб” // Книжник. – 1991. – № 5. – С. 23–24.
3. Чорний В. Діяльність Українського товариства прихильників книги у Празі і журнал “Книголюб” (1927–1932) // Записки ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 2000. – Вип. 7/8. – С. 173–180.

“Книжник”

1927 р., Львів, видання “Союзу українських накладень і книгарень”. Відповідальний редактор: М. Матчак.

Редакція планувала “реєструвати всю українську видавничу продукцію на західноукраїнських Землях (себто на тих українських землях, які напалися під Польщею, Румунією, Чехословаччиною) та у всіх прочих державах Європи і Америки, де живуть українські емігранти”. Реєстрація друкованої продукції проводилася згідно із започаткованим “Літописом українського друку”, який видавався у той період українською Книжковою палатою у Харкові.

У першу чергу реєстрації на сторінках “Книжника” підлягали неперіодичні видання. Для опису періодики планувалося відводити окремі випуски журналу. Методика реєстрації нових видань відповідала правилам, розробленим Українським інститутом книгознавства. Здійснюючи важливу роботу з реєстрації української книги, журнал враховував також видання, що готувалися до друку. При цьому відомості про книгу подавалися мовою оригіналу.

У наміри редакції входило друкувати цікаві статті про видавничі та книжкові справи.

У часописі подано схему бібліографічного опису видань, списки книг, календарів, каталоги, видані в Україні у 1926 році. Списки представлених видань подавалися в алфавітній послідовності. Надруковано “Показчик тих видань в чужих мовах, що дотичать до українського народу та українських земель” – UKRAINICA, повну реєстрацію готував І. Калинович. Кожен бібліографічний опис містив у собі точні відомості про книгу: автора твору, рік видання, заголовок та підзаголовок, місце видання, відомості про видавця, друкарню, формат, кількість томів, частин, сторінок, малюнків, додатків, примірників, ціну, зміст, додаткові дані щодо назви серії чи колекції, в якій видано твір, матеріали щодо особливостей видання чи твору тощо.

Редакція зверталася до видавців з проханням більш виважено та відповідальніше підходити до надсилання обов’язкових примірників до бібліотеки НТШ у Львові, підкреслюючи, що на основі отриманих книг буде відбуватися реєстрація видань у “Книжнику”.

Список рекомендованої літератури:

1. *Галушко М. В., Романюк М. М.* Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: Історико-бібліогр. дослідж.: У 3-х т.: Т. 1, кн. 2. – Л.: Світ, 2003. – С. 658–660.
2. *Животко А.* Історія української преси. – К., 1999. – С. 291.

“Українська книга”

1937–1939 рр., Львів, видання Бібліологічної комісії НТШ та Українського Товариства Бібліофілів. Головний редактор: Є.-Ю. Пеленський.

За програмою редакції зміст часопису: розвідки про історію українських рукописів, книжок і преси; інформація про нові українські видання; історичне і сучасне бібліотекознавство; бібліофілство, справи, пов'язані з мистецьким вивченням книжки та загалом її культурою; бібліографічні покажчики поодиноких видань, біжуча західноукраїнська повна бібліографія; книгознавча всячина.

Головний редактор Є.Ю. Пеленський був автором багатьох публікацій. До співпраці в журналі були залучені не лише місцеві, львівські, сили (І. Крип'якевич, М. Возняк, Т. Пачовський, М. Рудницький, І. Кревецький, Б. Романенчук, В. Дорошенко та інші), а й видатні діячі книги з еміграції – Чехословаччини, Франції, Німеччини (А. Биковський, І. Борцак, Д. Дорошенко, А. Животко, С. Сірополко, П. Богацький, Д. Чижевський, П. Зленко, В. Королів-Старий). Журнал передруковував також дослідження Сергія Єфремова з поля літературознавства та книгознавства. Найцікавіше й найглибше на сторінках “Української книги” було подано розвідки про видатних українських книголюбів, про приватні бібліотеки історичних діячів України, про рідкісні стародруки, що їх збереглося обмаль, а деякі були унікальними.

Основні рубрики видання: “Історичне книгознавство”, “Бібліотекознавство”, “Мистецтво книги”, “Бібліографія”, “Книжкова справа в сучасному”, “Нові видання”, “Рецензії” тощо.

Вивчаючи поточну бібліографію творів друку в Галичині за “Українською книгою” ми отримуємо цінну інформацію про численні видавництва і друкарні того періоду. Так, найбільша частина книжок, виданих 1937 року і зареєстрованих часописом видана у Львові – 450 із 623. Репрнта припадає на інші міста не тільки в Галичині, а й Польщі, Чехії, Канаді. Протягом 1938 року “Українська книга” нарахувала 570 назв видань. Досліджені відомості свідчать про значне зниження обсягу книжкової продукції в цьому році.

1939 року вийшло лише одне число “Української книги”.

Часопис виходить ще й у 1942–43 рр. на теренах Польщі.

Згодом через десятки років українська діаспора в США організувала випуск щоквартальника “бібліографії і книгознавства” Товариства українських книголюбів і бібліофілів й Товариства українських бібліотекарів та Бібліографічної комісії НТШ під тією ж назвою – “Українська книга” – та з тією ж обкладинкою М. Бутовича. Редактором став Богдан Романенчук. Проте це видання було цілком іншим за змістом.

Список рекомендованої літератури:

1. *Бутрин М. А.* Бібліографічні інформація на сторінках української преси в Галичині 20–30-х років ХХ ст. // Українська періодика: Історія та сучасність: Тези доп. і повідомл. Всеукраїнської наук.-теорет. конф. (9–10 груд. 1993 р.). – Львів: НАН України, ЛНБ ім. В. Стеваника, Наук.-дослідний центр періодики, 1993. – С. 206–211.

2. “*Українська книга*”: Анотований покажчик змісту часопису. – К.: Маг, 1998. – С. 3–6.

Навчальне видання

ЧЕРНИШ Наталія Іванівна

ОСНОВИ БІБЛІОЛОГІЇ

Навчальний посібник для студентів спеціальності
“Видавнича справа і редагування”

Відповідальний редактор Надія ЗЕЛІНСЬКА

Комп’ютерна верстка і дизайн Ксенія Дітчук

Підписано до друку __.__.____ Формат 84×108/32.
Гарнітура Garamond. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 8,82 Обл.-вид. арк. 6,98 Зам № _____

Віддруковано з готових діапозитивів у друкарні ТзОВ “Аз-Арт”
вул. Козланюка, 17, Львів, 79017
Електронна адреса: azart@mail.lviv.ua

